

શ્રી યશોવિજયજી

જૈન ગ્રંથમાળા

દાદાસાહેબ, ભાવનગર.

ફોન : ૦૨૭૮-૨૪૨૫૩૨૨

૩૦૦૪૮૪૬

4254

પ્રાર્થના નાવાં મૂલ્યો

લેખક

મુનિશ્રી ભેમિયજીજી
સંશોધક અને પ્રેરક
મુનિશ્રી સંતબાલજી

વિશ્વવાત્સલ્ય

પ્રેરક :

મુનિશ્રી સંતબાલજી

સંપાદક :

નવલભાઈ શાહ

આધ્યાત્મિક એકતાના તથા
ધર્મદૃષ્ટિયુક્ત સમાજ રચનાના
વિચારોને તથા સમાજ જીવનને
સ્પર્શતા વિવિધ પ્રશ્નોને મનનીય
લેખો રૂપે રજૂ કરતું અદ્વિતીય
પાક્ષિક.

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૬-૦૦

(મેટ પુસ્તક સાથે)

: કાર્યાલય :

હડીલાઈની વાડી,

અમદાવાદ-૩.

ૐ મૈયા

પ્રહ્લયર્યનાં નવાં મૂલ્યો

વિશ્વસમાજમાં વ્યાપ્ત કરવા પ્રહ્લયર્યને,
નવા રૂપે હવે મૂલ્યો તેનાં સ્વીકારવાં ઘટે;
દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને ક્રાળ-ભાવ કસોટીએ કસી,
સિદ્ધાંતો સાથનો તાજો, મેળવો વ્યવહારથી.

લેખક :

મુનિ નેમિચન્દ્ર

પ્રેરક અને સંશોધક :

મુનિશ્રી સંતખાલજી

મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર
હડીલાઈની વાડી, અમદાવાદ-૧

પ્રકાશક :

લક્ષ્મીચંદ્ર ઝવેરચંદ સંઘવી
મંત્રી,
મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર
હડીલાખની વાડી, દિંહી દરવાજા અહાર
અમદાવાદ-૧.

આવૃત્તિ : પ્રથમ] પ્રત : ૧૨૫૦ [સં. ૨૦૧૭ આસો સુદ ૧
૧૦મી ઓક્ટોબર : ૧૯૬૧

મુદ્રક :

ચંદુલાલ ચતુરલાલ શાહ
શૌર્ય પ્રિન્ટરી
તિલકરોડ, પાદશાહની પોળ સામે,
અમદાવાદ-૧.

સ મર્પણુ

પોતાના હૃદયની વાતસત્ય ભાવના

અને

પુરુષાર્થના પ્રકાશે

અમારા જીવનમાં પણ શ્રદ્ધાનાં બીજ રોપી

સદાય સ્મિત રેલાવનાર

સ્વ. પૂ. પિતાશ્રી

પૂ. શ્રી ચંદુલાલ કેશવલાલ શાહ

ની

પુણ્ય સ્મૃતિમાં

જીવનમાં આચરવા યોગ્ય

‘પ્રશ્નચર્યનાં નવાં મૂલ્યો’ની

શ્રદ્ધાંજલિ સાદર સમર્પણુ

સંવત ૨૦૧૭

આસો સુદ ૮

અન્નમેર.

અરવિંદકુમાર ચંદુલાલ શાહ

પ્રકાશકના બે બોલ

ભારતમાં અભ્યર્થની સાધના ઉપર યુગો-યુગોથી મહત્વ આપવામાં આવ્યું છે. એના અનેક પ્રયોગો થયા છે. પણ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પહેલેથી જ આ ઉપર વ્યક્તિગત રીતે ખુબ જ ઓછું વજન આપવામાં આવ્યું છે. પાછળથી તો રૂપ અને સૌંદર્યની હરીફાઈ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં થવા લાગી, જેને પરિણામે ત્યાંની પ્રજાને માટે અભ્યર્થ આજે અસ્વાભાવિક થઈ પડ્યું છે. ભારતમાં પણ આવી ખીજ સંસ્કૃતિઓની અસરથી આજે અભ્યર્થની મહત્તા ધીમે-ધીમે ઓછી થતી જાય છે. અને ભારતીય જનતા ભોગ વિલાસ અને રૂપપૂર્ણ તરફ વધારે ટુળતી જાય છે. એનું કારણ અભ્યર્થના સાધકોનું એકાંગી અને વ્યક્તિગત સાધના કરવી, એ છે; પરિણામે અભ્યર્થ માત્ર જાંચ સાધકો માટેની વસ્તુ બની ગઈ છે. ફરીથી અભ્યર્થનાં નવાં મૂલ્યો જિભાં કરવાં માટે સર્વાંગી દષ્ટિએ વિચારવું પડશે. આ દષ્ટિએ ‘અભ્યર્થનાં નવાં મૂલ્યો’ પુસ્તિકા લખાઈ છે, જે વાંચકોને અભ્યર્થ વિષે નવું ભાતું આપશે.

આ પુસ્તિકાના વિચારો સાંભળીને સવિતાબહેન પારેખને આ પુસ્તિકા જાપાવવાની પ્રેરણા થઈ. તેમણે પોતાના પતિ શ્રી નંદલાલભાઈ પારેખને આ વિષે લખ્યું. શ્રી નંદલાલભાઈએ ‘અભ્યર્થનાં નવાં મૂલ્યો’ના પ્રકાશન માટે અજમેરમાં રહેતાં પોતાનાં બહેન શ્રી. કાંતાબહેનને પોતાના સ્વ. પતિની સ્મૃતિ અર્થે ખર્ચ કરવા ધારેલ રકમમાંથી મદદ કરવા લખ્યું. બહેનની સ્વીકૃતિ આવી ગઈ. અને આ પુસ્તિકાને પ્રકાશિત કરવાનું નક્કી થયું.

આમ આ પુસ્તિકા પ્રકાશન માટે કાંતાબહેન, શ્રી. નંદલાલ પારેખ અને તેમના પત્ની ધન્યવાદને પાત્ર છે. લગભગ બે વર્ષ પહેલાં સૌ. સવિતાબહેન અને શ્રી નંદલાલભાઈ પારેખે સન્નેડે અભ્યર્થવ્રત સ્વીકાર્યું છે, એટલે પોતાના અભ્યર્થવ્રતને સમાજ આપી અને સર્વાંગી જનાવવામાં આ પુસ્તિકાનું પ્રકાશન તેમના જીવનમાં સંસ્મરણીય અને પ્રેરણાદાયક બની રહેશે.

આ પુસ્તિકા અભ્યર્થપ્રેમી ભાઈ-બહેનો અને ક્રાંતિપ્રિય અભ્યારી સાધુ સાધ્વીઓને એક નવી દષ્ટિ આપશે એવી આશા છે.

લક્ષ્મીચંદ ઝવેરચંદ સંઘવી

પુસ્તકની પરિક્રમા

‘અલ્પચર્યાનાં નવાં મૂલ્યો’ એ મુનિશ્રી નેમિચંદ્રજીની રસમય કૃતિ છે. આમ તો તેઓ પાંચેક વર્ષ પહેલાં ભાલનળકાંડામાં એમના વડીલ ગુરુબ્રાતા સદ્ગત મુનિમહારાજ શ્રી કુંગરશીમુનિ સાથે આવ્યા, ત્યારથી આ વિષય પરત્વે ઠીક ઠીક છણાવટ થઈ હતી. તેઓ શ્રદ્ધાને તર્કની આંખથી જોઈ-તપાસીને ચાલનારા છે. તેથી તેમણે અનુયંધ વિચારધારાને છેક પ્રાચીન કાળથી ચાલી આવેલી જૈનપરંપરા તેમજ વર્તમાનકાળનાં યુગવલણો સાથેની સમતુલાની દૃષ્ટિએ ખૂબ ખૂબ ચાખી લીધી છે. એટલે જ એમની આ નાની પુસ્તિકામાં કેટલીક પ્રાચીન પરિભાષા દેખાય છે, તો કેટલીક નવીન આધુનિકતા પણ દેખાય છે. તેમણે આ નાની પુસ્તિકામાં જે વિષય છણ્યો છે, તે એક દૃષ્ટિએ સનાતન છે, બીજી દૃષ્ટિએ સાવ નવો છે. સનાતન એટલા માટે કે એમાં કૃત્રિમ સાધનો દ્વારા સંતતિરોધનો ધોધ ભારતમાંય ચાલે છે, તેવે વખતે અલ્પચર્યા-સાધનાની મૌલિકતા સુંદર રીતે રજૂ કરી છે. નવો એટલા માટે કે સ્ત્રી પુરુષની અલગતાનો આખોય ખ્યાલ એમણે સાવ નવી ઢબે રજૂ કર્યો છે.

અનુયંધ વિચારધારામાં એકી સાથે બે વાતો દેખાય છે:- (૧)

તદાત્મતા અને જતાંય (૨) તટસ્થતા. તેવી જ રીતે (૧) અનાયાસ (સહજપાશુ) અને જતાંય (૨) આયાસ. (એટલે કે અખંડ પુરુષાર્થ). અનુઅંધ વિચારધારામાં જે ચાર સંગઠનોની વાતો આવે છે તે જુદાં જુદાં નાનાં મોટાં પુસ્તકો દ્વારા અને ખાસ તો ‘વિશ્વવાત્સલ્ય’ અને ‘નવાં માનવી’ જાપાંઓ દ્વારા ઠીક ઠીક જણાવેલા વાચકો પાસે પહોંચી ગઈ છે. પરંતુ સ્ત્રી અને પુરુષની અને તેમાંય પુખ્ત વયના સાધુ અને સાધ્વીની પરસ્પર પૂરકતાની વાત ‘બ્રહ્મચર્ય’ સાધના’માં ઈશારાડ્ડે જણાવેલી હતી. પણ આ નાની પુસ્તિકામાં એની જણાવેલ ટૂંકમાં જતાં વિશદતાથી અનાયાસે થઈ ગઈ છે. સ્ત્રી સાથે અવિરતપણે પુરુષ રહે, એટલું જ નહીં, તેની પાસે માધ્યમ તરીકેનું કાર્ય લે અને તેને પોતે કાર્ય આપે; જતાં સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચેની બ્રહ્મચર્યલક્ષી બંધી જ મર્યાદાઓ કડક રીતે પાળે. આ વાત જૈન ધર્મ અને જૈન આગમો માટે નવી નથી. જતાં છેલ્લાં અમુક વર્ષોના ચાલુ વ્યવહારની દૃષ્ટિએ નવી છે. તોયે જે સાધુ સાધ્વીને આજના માનવ જગતને સત્ય, અહિંસા અને સંયમનો પુટ લગાડવો હશે. અથવા તપત્યાગનો ઉપયોગ માનવજાતને માટે અને પ્રાણીજાત માટે પણ જે માનવજાત પાસેથી કરાવવો હશે, તો એવું કર્યા વિના છૂટકો નથી.

માનવ—નર અને માનવ—નારી બંને પરસ્પરમાં તદાત્મતા અનુભવી શક્યાં નથી, ત્યાં લગી બંનેને બંનેના સાચા ગુણોનું દર્શન થઈ શક્યું નથી. આથી જ શારીરિક વાસનામાં પારસ્પરિક બ્રહ્મચર્યનો હ્રાસ તે બંને નોતરી એસે છે. પરિણામે તટસ્થતાને બદલે બંને પરસ્પર આસક્ત થઈ દુનિયાથી સાવ અતડાં પડી જાય છે. તેને બદલે જે બંને જાંડાં જોતરીને તદાત્મ્ય અનુભવે તો એમાંથી આપોઆપ તટસ્થતા જન્મે છે. પછી એ બંને એકરૂપ મળીને અગિયાર જ નહીં, બેઠકે અનંત જગતની સાથે તદાત્મ્યપૂર્વકની તટસ્થતા અનુભવી અનંત સુખ જાતે ભોગવે છે. અને જગતને ભોગવાવે છે. આ કલ્પનાનો જ વિષય નથી અનુભવનો વિષય છે. એ જ રીતે આ પુસ્તિકાનો

નાંચનરૂપે નહીં, પણ જ્ઞાત અનુભવરૂપે જેઓ રસ માણ્યો, તેઓ જ તેમાંનું તથ્ય સમજી શકશે.

“ ચારે આશ્રમેનો પાયો ‘બ્રહ્મચર્ય’થી આ પુસ્તિકા શરૂ થઈને ‘બ્રહ્મચર્ય’નો યુગદષ્ટિએ વિચાર’ એમ બાર પ્રકરણમાં એ પૂર્ણ થાય છે. ‘વાત્સલ્ય’ અને ‘વિકાર’ બંને એવી વૃદ્ધિઓ છે કે ધણીવાર તેનું મૂળ એક જ લાગે છે, પણ ખરેખર તેવું નથી. ‘વાત્સલ્ય’નું મૂળ ચૈતન્યમાં છે. ન્યારે વિકારનું મૂળ જડતામાં છે. એકમાં સ્વભાવ છે, બીજામાં વિભાવ છે. છતાંય શરૂઆત એની એવી રીતે થાય છે, એટલું જ નહીં ઠેક વચગાળાના કાળ લગી જાણે બંને વૃત્તિઓનું મૂળ એકરૂપ લાગે છે, છતાં છેવટે એ બંને વૃત્તિઓ સાવ જ ભિન્ન છે. એટલે વિકારના જોખમે જો વાત્સલ્યને પણ છેક છોડી દેવામાં આવે તો પ્રગતિ છેક અટકી પડે છે. સમાજની પ્રગતિ તો વાત્સલ્ય વિના અટકી પડે છે, એટલું જ નહીં બલકે વ્યક્તિની પ્રગતિ પણ ‘વાત્સલ્ય’ વિના અટકી પડે છે. આ વાત અનેકાનેક ઉદાહરણો આપી આ નાની પુસ્તિકા રચી કરી દે છે. એકવાર જો આ ‘વાત્સલ્ય’ની વાત સ્વીકારી કે તુરત સ્ત્રી-પ્રતિકા આપોઆપ આગળ આવી રહે છે. જૈન આગ-મોએ નારીઓમાં ‘માયા’ ધણી એ વાક્ય વાપર્યું છે. સામાન્ય નીતિકારો ‘સ્ત્રી ચરિત્ર’ વગેરે શબ્દોથી નારી ધડી-ધડી અનેક રંગ બદલે છે, ધડીકમાં ચાહે છે, ને ધડીકમાં ધિક્કારે છે, એમ કહે છે. કેટલાક સમાજશાસ્ત્રીઓ એમનામાં અદેખાઈનો દુર્ગુણ વિશેષ વર્ણવે છે. પરંતુ આ બધાનો સાર એટલો જ છે કે જેમ સ્ત્રી જાતે સમર્પણનો સદ્ગુણ ધરાવે છે, તેમ એ ‘પુરુષ’માં વળતો તેવો સદ્ગુણ અપેક્ષે છે. તે ન દેખાતાં (૧) માયા, (૨) સ્ત્રી-ચરિત્ર અને (૩) અદેખાઈ જેવા દુર્ગુણો ઊભા થાય છે એટલે જો એના વાત્સલ્યને હૂંક અને યોગ્ય વળાંક મળે તો સ્ત્રીનો અંગત વિકાસ થાય તથા સ્ત્રી પાત્ર દ્વારા જગતને મહાન લાભ થાય. તે જ રીતે જો સ્ત્રીની પૂર્તિ પુરુષને સાંપડે તો જ પુરુષ પણ અંગત વિકાસ સંપૂર્ણ સાધી શકે અને

જગતને દોરી શકે. જૈનધર્મના એકેએક તીર્થંકરે આ રીતેજ ચાર પ્રકારના સંઘની રચના યુગે યુગે કરી છે. જૈન ધર્મનું કોઈપણ પદ એવું નથી કે જે નર અને નારી બંને માટે ન હોય. સાથે સાથે કોઈપણ સંઘ કે સમાજ પણ જૈન ધર્મનો એવો નથી, જેમાં સ્ત્રી અને પુરુષનું સમાન સ્થાન ન હોય. જૈનધર્મના ચોવીસ તીર્થંકરો પૈકી એક જ નારીજાતિના છે. એનો અર્થ એ કે સંઘ-રચનાનું કાર્ય આરંભવામાં પુરુષ શરીરની જરૂર વિશેષ પડે છે, પણ એ કાર્યમાં તરત સ્ત્રી શરીરની જરૂર પ્રથમ ઊભી થાય છે. પચ્ચીસસો વર્ષ પહેલાં ભ. મહાવીરને ચંદનખાળા જેવી નૈઋતિક ધ્વજચારિણી સ્ત્રી મળી જતાં ચાર પ્રકારના સંઘની રચના થઈ હતી.

આજે-વિશ્વની માનવજાત સાવ નજીક આવી ગઈ છે. છતાં સ્થૂળ રીતે તે નજીક આવી છે તેટલી સૂક્ષ્મ રીતે આવી નથી. એને સૂક્ષ્મ રીતે નજીક લાવવાની છે. બીજું પશ્ચિમમાં સ્ત્રી-પુરુષ શિક્ષણમાં જ નહીં; ધંધામાં પણ સાથે રહેતાં આવ્યાં છે. રાજકાજમાં અને યુદ્ધમાં પણ નારીનું સ્થાન પુરુષની જેમ છે. જ્યારે પૂર્વમાં સ્ત્રી મોટે ભાગે ઘરમાં અને કુટુંબમાં પરોવાયેલી રહી છે. આવા સંયોગોમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમની સ્ત્રીએનો પણ સમન્વય કરવો પડશે. અતિ છૂટછાટ નહીં, તેમ અતિ અંધન નહીં, તેવો મધ્યમમાર્ગ નક્કી કરી લેવો પડશે. એટલું જ નહીં બલકે ભૌતિક સંસ્કૃતિ ઉપર આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિનું પ્રભુત્વ લાવવું પડશે. અન્યાય, શોષણ, ખોટાં મૂલ્યો વગેરેની સામે સામુદાયિક અહિંસાના પ્રયોગો કરવા પડશે. સ્ત્રી જે ભોગ પુતળી મટીને સંયમભૂતિ અને તો જ તે કાર્ય પાર પડી શકે. આ માટે ચારિત્ર્ય-સંપન્ન અને નિર્લેપ રહી શકે તેવા તથા વિશાળ દષ્ટિવાળા સાધુ પુરુષોએ આગેવાની લેવી પડશે. આને પરિણામે શરૂઆતમાં ખાનપાન, માનપાન છોડવાં પડશે. એટલું જ નહીં અનેક કડવા આક્ષેપો વેંટારવા પડશે. માણસને પરિગ્રહ છોડવો સહેલો છે, પ્રાણ છોડવા સહેલા નથી. કદાચ પ્રાણ છોડવા પણ છેવટે સહેલા છે.

પરંતુ જનમેલી પ્રતિષ્ઠા છોડી દેવી એ સૌથી પણ મુશ્કેલ કામ છે. આટલી હદે સાધુ સાધ્વીઓ આગળ આવ્યા બાદ પણ એમને એવાં જ મરજવારૂપ ગૃહસ્થાશ્રમી સાધક-સાધિકાઓનો સાથ ન હોય, તો આજની દુનિયાનું આ ભગીરથ કામ પાર પાડવું અશક્ય છે. વળી જો વણધડાયેલું જૂથ જામી જાય તો એમાંથી પાછો નવો વાડો જન્મવાની ભીતિ છે. આ દિશામાં ગાંધીજી ગૃહસ્થાશ્રમી અને પછી વાનપ્રસ્થાશ્રમી બન્યા હતા. છતાં એમણે સંન્યાસીઓને પણ માર્ગ-દર્શક અને તેવું જીવન અંગત અને સામાજિક બંને રીતે જીવી બતાવ્યું. તેમના ગયા પછી ભારતનું ક્ષેત્ર વિશ્વ વ્યાપક રીતે વધુ છતું થયું હોવાથી દુનિયાભરનાં સુસંગઠનોને સાંકળવાનું ભગીરથ કામ નવાયુગના ચારેય વર્ણ તથા ગૃહસ્થ અને સંન્યાસ બંને આશ્રમોના સંપૂર્ણ સહયોગ વિના પાર નહીં પડે. આથી જ આ મહાન કાર્યના પાયારૂપ બ્રહ્મચર્ય અને સત્યનિષ્ઠા કડક અને છતાંય ઉદાર જોઈશે. પોતાપક્ષે સત્યનો કડકમાં કડક આગ્રહ અને છતાંય બીજાંઓ પાસે એવો જ આગ્રહ પકડાવવામાં હાર્દિક સંપર્ક વધારવો પડશે. આવા હાર્દિક સંપર્ક માટે કોમળતા, વાત્સલ્ય વગેરેની જરૂરતમાં સ્ત્રી પાત્રો ઉપયોગી થશે. એમાં મર્યાદાઓ (બ્રહ્મચર્યની) કડક પાળવા છતાં ઉદાર રહેવું પડશે. સામાન્ય રીતે જૈનધર્મનાં આગમો અને ઇતિહાસમાં આવી સામગ્રી પુષ્કળ છે. આમ તો શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ, શ્રી અરવિંદો વૈદિક ધર્મના પુરુષો છે, જેમણે વિશ્વવિશાળ ભાવના સાથે સ્ત્રી પુરુષની પરસ્પર પૂરકતા આજના યુગને અનુરૂપ જેટલી સિદ્ધિ કરી છે, તેટલી આજના યુગનાં જૈન સાધુ સાધ્વીઓએ સિદ્ધ નથી કરી, તેનો એકરાર કરવો જોઈએ. પરંતુ પ્રિય નેમિમુનિએ જેમ ઉલ્લેખ કર્યો છે, તેમ જૈન-સાધુ સંસ્થાના એક અદના સભ્ય તરીકે મેં પૂ. ગાંધીજીએ બતાવેલી સડક પર ભારતીય સુસંગઠનોના અનુસંધાનમાં જે આરંભ કર્યો છે, તેમાં પ્રિય નેમિમુનિનો સહયોગ નોંધપાત્ર બન્યો છે. મને શ્રદ્ધા છે કે જેમ એમાં સાધક સાધિકાઓની પૂર્તિ વર્ષોથી મળી રહી

છે, તેમ ઝંઝમૈયાને પ્રતાપે સાધુ સાધ્વી શિબિર-નિમિત્ત દ્વારા એવા ક્રાંતિપ્રિય અને પરસ્પરપૂરક સાધુ સાધ્વીઓ મળી રહેશે કે જેઓ ભારત-ભરમાં ભાલનલકાંઠા-પ્રયોગથી શરૂ થયેલા આ મહાન કાર્યને આગળ ચલાવશે.

પ્રિય નેમિમુનિઓ ‘અનુબંધ વિચારધારા’ અને ‘સાધુ સાધ્વીઓને’ એમ એ પુસ્તકો સાધુ સાધ્વી શિબિર-નિમિત્તે જેમ લખ્યાં, તેમ આ પુસ્તિકા પણ તેમાં સુંદર ઉમેરો કરશે. અને આશા છે કે વાચકો આ પુસ્તિકાની પાછળ જે સૂક્ષ્મ પરિશ્રમ મુનિશ્રીઓ લીધો છે, તેનો પૂરેપૂરો લાભ ઉઠાવશે.

ઝોરીવલી તા. ૬-૫-૬૧

‘સંતબાલ’

ચારે આશ્રમેનો પાયો-બ્રહ્મચર્ય

સૌ આશ્રમે નદી રૂપ, તે બ્રહ્મચર્ય સાગર;

બ્રહ્મચર્યથી સિંચાળે, વિશ્વે સમગ્ર જીવન. (૧)

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં બ્રહ્મચર્યને એક મુખ્ય વિષય માનવામાં આવ્યો છે. આમ તો દુનિયાના અધાં ધર્મોમાં બ્રહ્મચર્યનો વિચાર અને પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, પણ ભારતના ધર્મો, ધર્મગ્રંથો અને સાહિત્યમાં બ્રહ્મચર્યનો જે વ્યવસ્થિત અને ઝિંડાણથી વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, અને જેટલા પ્રયોગો ભારતમાં થયા છે, તેટલા વિચાર અને પ્રયોગો બીજા દેશો કે પૌર્વાત્ય ધર્મોમાં ભાગ્યે જ કરવામાં આવ્યા છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં બ્રહ્મચર્યને મહત્વપૂર્ણ સ્થાન એટલા માટે મળ્યું છે કે એ ચારેય આશ્રમેનો પાયો છે. ચારે આશ્રમેની ગોઠવણ કરીને ભારતીય સંસ્કૃતિનાં તત્ત્વચિંતકોએ બ્રહ્મચર્યને સમગ્ર સમાજ વ્યાપી બનાવવાનો પુરુષાર્થ કર્યો છે. ભારતના ધર્મ વિચારમાં એનું સુવ્યવસ્થિત આયોજન કરવામાં આવ્યું છે. માનવજીવનમાં સૌથી પહેલો કાળ અધ્યયન કાળ હોય છે; એમાં ગુરુનિષ્ઠા, અધ્યયન નિષ્ઠા અને સંસ્કાર નિષ્ઠા હોવી જરૂરી છે. એ ત્રણેય નિષ્ઠાઓ માટે બ્રહ્મચર્ય જરૂરી માનવામાં આવ્યું છે. આત્મકાળથી જ ગણથૂથીમાં બ્રહ્મચર્યની તાલીમ આપકને મળી જાય તો એના ભાવિ જીવનનું ઘડતર સારી પેઠે થઈ શકે; એ દષ્ટિએ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સૌથી પહેલો અને આવશ્યક માનવામાં આવ્યો છે. બ્રહ્મચર્યાશ્રમો હેતુ એ છે કે મનુષ્યના જીવનને આરંભમાં સારું ખાતર મળે. જ્યારે વૃદ્ધ નાનું હોય છે, ત્યારે તેને ખાતરની વધારે જરૂર હોય છે. મોટું થયા પછી

ખાતર આપવાથી જેટલો ફાયદો થાય છે, તેના કરતાં તે નાનું હોય ત્યોરે વધારે ફાયદો થાય છે. મનુષ્ય-જીવનનું પણ એમ જ છે. એ ખાતર મનુષ્યજીવનને છેવટ સુધી મળતું રહે તો સારું જ છે; પરંતુ જીવનના આરંભકાળમાં તો એ ખડુ જ આવશ્યક છે. બાળકોને દૂધ અપાય છે, તેમને એ છેવટ સુધી મળતું રહે તો સારું જ છે, પણ ન મળે તો, નાનપણમાં તો તેમને એ સારી પેકે મળવું જ જોઈએ. શરીરની પેકે આત્મા અને બુદ્ધિ માટે પણ જીવનના આરંભકાળમાં સારો ખોરાક મળવો જોઈએ. એટલા જ માટે બ્રહ્મચર્યાશ્રમની કલ્પના છે. બ્રહ્મચર્ય આમ પણ સૌથી મોટો ગુણ છે. એ ગુણ જેનામાં હોય એને જીવનના બધાં જ ભય-સ્થળોમાં મોટી મદદ મળે છે. એટલે બાળકોમાં અધ્યયન કાળ સુધી બ્રહ્મચર્યની બુનિયાદી નિષ્ઠા માટે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ રાખવામાં આવેલ છે.

બ્રહ્મચર્યાશ્રમ પછી ગૃહસ્થાશ્રમ આવે છે. એમાં પતિપત્ની બંનેની પરસ્પર-નિષ્ઠા અને વિકાસ થાય એ રીતે સંયમિત રહેવાનું સૂચવ્યું છે. માત્ર સંતાન-પ્રાપ્તિના હેતુથી જ સ્ત્રી-સહવાસ કરવો, બાકી બ્રહ્મચર્યનું લક્ષ્ય રાખવું. આ પરથી સ્પષ્ટ જણાશે કે ગૃહસ્થાશ્રમનો આધાર પણ બ્રહ્મચર્ય બને છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં સંતાનની વાસના સાથે સાથે સંતાન-સેવા, કુટુંબ-સેવા અને ક્રમે-ક્રમે સમાજ-સેવાની વાત પણ આવે છે, એટલે ગૃહસ્થાશ્રમી પણ બ્રહ્મચર્ય-લક્ષી હોવો જોઈએ; વાસના-લક્ષી નહીં. સ્વપત્ની સિવાય બીજી બધી સ્ત્રીઓ માતા, બહેન કે પુત્રી સમાન છે, સ્વપત્નીની સાથે પણ મર્યાદિત વાસના સેવન જ કરી શકાય. આ રીતે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પણ થોડીક વાસના સિવાય, બાકી બ્રહ્મચર્યનો જ બહોળો ભાગ છે. થોડી જે વાસના છે, તેના ઉપર પણ નિયંત્રણ રાખવા માટે ગૃહસ્થની સાથે આશ્રમ શબ્દ જોડવામાં આવ્યો છે. મહાત્મા ટોલસ્ટોય (જેઓ મ. ગાંધીજીના ત્રણ પ્રેરકો પૈકીના એક હતા, તેઓ) એમ માને છે કે ગૃહસ્થાશ્રમતણો અનંત આદર્શ બ્રહ્મચર્ય છે. તેને જ સાધવા સારુ મર્યાદા દંપતીતણી

એટલે કે પ્રજ્ઞચર્ય પંથે ચાલતાં થાક લાગે ત્યાં ગૃહસ્થાશ્રમ વિસામા-
રૂપ છે. આથી જ જિસસ બ્રહ્મચારી જ રહ્યા હતા કે જેને ઇન્દ્રિયો
પણ માન્ય રાખ્યા છે. તે સવાલ થશે કે માનસશાસ્ત્રે કહ્યું છે કે:-
'જાતીયતાની વૃત્તિ પ્રાણી માત્રમાં હોય છે.' કોઈક નામના પાશ્ચિમાત્મ
તત્ત્વચિંતકે 'આ જાતીયતા સ્વાભાવિક છે' એમ બતાવ્યું છે તેનું શું ?
આનો અર્થ એટલો જ કે સ્ત્રી પુરુષનું સાહચર્ય અનિવાર્ય છે, પણ
મૈથુનપણું અથવા સંતાન સર્જનક્રિયા અનિવાર્ય નથી. આથી જ
પ્રજ્ઞચર્યાશ્રમમાંથી સીધા સંન્યાસમાર્ગે પણ ઘણાં સાધકસાધિકાઓ
ગયાં છે. જેમાં જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય, ગુજરાતના હેમચંદ્રાચાર્ય ઇતિ-
હાસનાં જાણીતાં સ્ત્રોતો છે. મીરાંબાઈ પરણવા છતાંય કુમારીવત્ રહ્યાં
હતાં. ગાંધીયુગમાં આવાં ઘણાં ભાઈ બહેનો છે. દા. ત. સંત વિનોબાજી.
તેઓ ત્રણેય ભાઈઓ નૈઋત્ય પ્રજ્ઞચારી જ રહ્યા છે. તે જ રીતે બહેન
વિમલાતાઈ જેવાં બહેનોને પણ લેખાવી શકાય. રામચંદ્રજી ગૃહસ્થા-
શ્રમમાં રહ્યા હતા પણ જ્યારે તેમણે વનવાસ સ્વીકાર્યો ત્યારે સીતાજી
સાથે હોવા છતાં પ્રજ્ઞચર્યમય જીવન રાખ્યું. સીતાજીને જ્યારે રાવણ
અપહરણ કરીને લઈ જાય છે, ત્યારે સીતાજી રસ્તામાં ધરેણાં નાખતાં
જાય છે; જેથી રામચંદ્રજીને પત્નો લાગી જાય કે સીતાને આ રસ્તે
લઈ જવામાં આવ્યાં હતાં. આ સંબંધે જ્યારે રામચંદ્રજી સીતાજીની
શોધમાં નીકળે છે, ત્યારે તેમને સીતાજીના નાખેલાં ધરેણાં મળે છે.
અને પોતે લઘુબ્રાતા લક્ષ્મણજીને એ ધરેણાં બતાવીને પૂછે છે કે
“ભાઈ! આ ધરેણાં તું ઓળખે છે, એ કોનાં છે?” ત્યારે શ્રી
લક્ષ્મણજી કહે છે :-

‘નાઽહં જ્ઞાનામિ કેયુરં, નાઽહં જ્ઞાનામિ કૂંડલે
નપૂરે ત્વમિ જ્ઞાનામિ, નિત્યં પાદામિ વન્દનાત્’

કેયુર અને કુંડલ જે ઉપરના ભાગના ધરેણાં છે, તે તો હું
ઓળખતો નથી. પણ હું દરરોજ સીતામાતાના ચરણોમાં વંદન કરતો
હતો, તેથી નૂપુરો (ઝાંઝર) ને જરૂર ઓળખું છું.

અહીં પ્રશ્ન એ થાય છે કે વનવાસમાં લક્ષ્મણની ઝૂંપડી જુદી હતી, પણ રામ અને સીતા અને તો એક જ મોટી ઝૂંપડીમાં સાથે રહેતાં હતાં. શ્રી રામચંદ્રજી પોતે સીતાના પતિ હોવા છતાં તે ઘરેણાંને ઓળખી શક્યા નહિ. એમાંથી એ જ અર્થ તારવી શકાય છે કે વનવાસમાં શ્રી રામચંદ્રજી અને સીતાજી અને સહજ-સહજ અભિચાર પાલના પૂરી રીતે કરતાં હતાં, અને અને એક બીજાને અભિચારે જ જોતાં હતાં. આ જોતા સેંકડો વર્ષ પહેલાંના ભારતીય ગૃહસ્થાશ્રમમાં પણ અભિચારને કેવું અને કેટલું ઊંચું સ્થાન હતું ? તે સ્પષ્ટ જણાઈ રહે છે.

આ પછી વાનપ્રસ્થાશ્રમ આવે છે, એમાં પણ સમાજ નિષ્ઠાની સાથે અભિચાર જોડવામાં આવ્યું છે. સમાજ નિષ્ઠાની સાથે-સાથે પોતાના કુટુંબ પ્રત્યે પણ આસક્તિ રહે, એમાં વૃદ્ધિ થતી રહે, સંતાન પેદા થતાં રહે, એ વસ્તુ ચાલી શકે નહીં. માટે તો સમાજ નિષ્ઠા ખાતર અભિચારનું પાલન જરૂરી બની જ રહે છે. દા. ત. મહાત્મા ગાંધીજી જ્યારે દક્ષિણ આફ્રિકામાં હતા, ત્યારે તેમના મનમાં એક વિચાર ઊઠ્યો, કે “ સંતાન વૃદ્ધિની સાથે સમાજ સેવાનું કાર્ય કરવાનું બહુ મુશ્કેલ છે.” એટલે તેમણે નિર્ણય કર્યો કે સમાજસેવા માટે અભિચારનું પાલન જરૂરી છે. અને તેમણે વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશીને રાષ્ટ્રસેવા માટે અભિચાર વ્રત સ્વીકાર્યું. છેવટે વાનપ્રસ્થાશ્રમ પછી સંન્યાસાશ્રમ આવે છે. એમાં તો મુખ્યત્વે અભિચાર નિષ્ઠા હોય જ છે. અભિનિષ્ઠા વગર સંન્યાસાશ્રમ સિદ્ધ જ ન થઈ શકે. એટલે સંન્યાસાશ્રમમાં તો અભિચાર પર સર્વોચ્ચ વજન મુકાયું.

આ રીતે સર્વપ્રથમ અભિચારાશ્રમ, ત્યાર પછી થોડાં માટે વાસના પર અંકુશ લાવનારો ગૃહસ્થાશ્રમ, ત્યારપછી વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને છેવટે સંન્યાસાશ્રમ; આ યોજના પ્રમાણે દરેક આશ્રમમાં અભિચારને ચારેય આશ્રમોના પાયામાં મૂકવામાં આવ્યું છે.

અત્યાર સુધી પ્રાયઃ નિષેધાત્મક અર્થ પર જોર

બ્રહ્મચર્ય તણા અર્થો, સંકીર્ણ ન કદી કરો;
વિશાળ અર્થથી એને, સાધી સૌને સધાવજો. (૨)

આમ તો બ્રહ્મની શોધમાં કે પ્રાપ્તિ માટે જ પોતાની જીવનચર્યા રાખવી એવો બ્રહ્મચર્યનો અર્થ થાય છે. અને એ અર્થમાં આપણી સામે કોઈ નિષેધાત્મક (નેગેટિવ) વાત મૂકવામાં આવી નથી. બદ્ધે વિધેયાત્મક (પોઝિટિવ) વસ્તુ જ અતાવવામાં આવી છે. પણ મોટા ભાગના ધર્મોમાં અત્યાર સુધી નિષેધાત્મક અર્થ ઉપર જ વધારે જોર આપવામાં આવ્યું છે. તેને પરિણામે બ્રહ્મચારી સાધકે સ્ત્રીથી છેટા રહેવું, ડરતા રહેવું, ભાગવું અને પોતાના ગ્રામને સ્ત્રીને આવવા દેવી નહીં, તેનું મોટું પણ નહિ જોવું. જો કદાચ આવી જાય તો બ્રહ્મચારીએ મોં ઉપર કપડું ઢાંકી લેવું એ એકાંતિક વિધાન વધુ પ્રમાણમાં કરવામાં આવ્યું તેથી વ્યક્તિગત ફાયદો થોડો વખત દેખાયો પણ એને લીધે સામાજિક રીતે તો સ્પષ્ટ નુકસાન જ થયું. સ્ત્રીપુરુષનું અતડાપણું, ભેદભાવ, સ્ત્રી પ્રત્યે ઘૃણાભાવ અને દોષ દર્શન જ વધ્યાં. કેટલાક ધર્મગ્રંથોના રચયિતા પુરુષોએ બ્રહ્મચારીઓમાં બ્રહ્મચર્ય સાધના માટે સ્ત્રીઓ પ્રત્યે ઘૃણા અને પરહેજ પેદા કરવા સારું “નારી નરકની ખાણ,” નારી રાક્ષસી, નારી વિપની વેલડી, શુદ્રગંવાર કોર, પશુ, નારી, એ સમ તાડન કે અધિકારી” આવાં વાક્યો દ્વારા સ્ત્રી નિંદાને અનિવાર્ય ગણી હોય એમ (જાણે) લાગે છે! આવાં વિધાનોને લીધે ઘણાં ચિંતક ભાષ્યજ્ઞો તે ગ્રંથોમાંનો બીજો સુંદર ભાગ પણ તણ દે છે. તેથી ઘણું નુકસાન થાય છે. જૈનધર્મ વિશ્વધર્મ છે. છતાં તેમાંના વ્રતોને પણ યુગાનુરૂપ ગોઠવવાં પડશે. જૂના વ્રતોમાં મુખ્યત્વે જૈનધર્મમાં બ્રહ્મચર્યને સ્થાને

“મૈથુન વિરમણ અને ગૃહસ્થો માટે પરદાર વિરમણ” એવા નિષેધાત્મક શબ્દો જ મૂકવામાં આવ્યા છે. જેથી કેટલીક વાર સામાન્ય માણસને મન એ જ શંકા ઉપજે કે ‘અલ્પવ્યર્થ’ એ અભાવાત્મક વસ્તુ જ છે. પણ એની પાછળ જે રહસ્ય છે તે ઉપર વિચાર કરવાથી એ બ્રાંતિ દૂર થઈ શકે છે. જૈનધર્મમાં અલ્પવ્યર્થ વ્રત જ શા માટે, ખીન્નાં બધાં વ્રતો માટે પણ નિષેધાત્મક શબ્દો મૂકવામાં આવ્યા છે. એની પાછળ જેમ યુગ કારણરૂપ છે તેમ જૈન સિદ્ધાંતનું રહસ્ય એ પણ કારણ છે. કોઈ ગૃહસ્થ સાધક હોય કે સાધુ, દરેકનો પહેલો ધાર્મિક પ્રયત્ન દોષોથી નિવૃત્ત થવાનો હોવો જોઈએ. ન્યારેકોઈ પણ સાધક અપ્રમાદી બનીને આ વ્રતોનો નિષેધાત્મક રીતે પોતે વ્યક્તિગત જીવનમાં સારી પેઠે અભ્યાસ કરી લે છે ત્યારે એને માટે વિધેયાત્મક રીતે વ્રતસાધના કરવી સહેલી થઈ પડે છે. કેમકે વિધેયાત્મક રીતે વ્રતપાલનમાં સમાજ જીવનની સાથે વધારે સંપર્ક થાય છે. તે વખતે જગૃતિ કે અપ્રમાદનો વ્યક્તિગત જીવનમાં કરેલો અભ્યાસ તેને ખપ લાગે છે. પણ ન્યારે તેવા નિષેધાત્મક વ્રતનો અભ્યાસ થઈ જાય. પછી જો તે સાધક એનાં વિધેયાત્મક અર્થને ન અનુસરે તો સમાજની તેની સર્વાંગી સાધનામાં કચાશ રહી જાય છે; તે દેખીતું છે. આજે સ્પષ્ટ દેખાય છે કે જે સાધકો અલ્પવ્યર્થનો નિષેધાત્મક અર્થ પકડીને નારી પ્રત્યે ધૂણા ભાવ રાખી તેનો નિંદા ભાવે તિરસ્કાર કરવા ગયા છે, અને માતૃ જાતિથી અતડા કે છેટા રહેવા તથા ભાગવા ગયા છે, તેમની સર્વાંગી સાધનામાં ઊણુપ રહી ગઈ; એવા દાખલાઓ ભારતીય ઇતિહાસમાં ઘણાં બન્યા છે.

સંન્યાસધર્મના આદ્યપ્રવર્તક જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય જેવા સમર્થ પુરુષ અલ્પવ્યર્થનો આવી રીતે અભાવાત્મક અર્થ ધારીને જ પ્રથમ પ્રથમ માતૃજાતિથી અતડા રહ્યા. સ્ત્રી સાધિકાઓ-સંન્યાસિઓની સંસ્થા પ્રત્યે ઉદાસીન રહ્યા. તેથી સમાજની સર્વાંગી સાધનામાં અંતરાય જાઓ થયો. મંડનમિશ્રની પત્ની ઉભય ભારતી સાથેના શાસ્ત્રાર્થમાં

નારીજનિતિ વિષયક પ્રશ્નોમાં તેઓને અનુભવ ન હોય તેઓને પોતાની તે પ્રસંગ પૂરતી હાર સ્વીકારવી પડી. અને આ રીતે શ્રી શંકરાચાર્યની સર્વાંગી સાધનામાં જે ઊણુપ હતી તથા નારીજનિતિ વિષે જે અંગત વિકાસ અપૂર્ણ રહ્યો તેને ડરવા માટે ઉભય ભારતી નિમિત્ત બન્યાં.

એ જ રીતે પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પણ જે લોકો બ્રહ્મચર્ય સાધનાનો નિષેધાત્મક અર્થ પકડીને નારીજનિતિથી તદ્દન અતડા રહ્યા તેમનો સર્વાંગી વિકાસ કાચો જ રહી ગયો. તેમનો ખીજ સમાજ, રાજ્ય કે દેશ સાથે સંબંધ તૂટી જ ગયો.

યૂનાનને એક કાંઠે એજિપ્તન સમુદ્રની અંદર એક પ્રાયદ્વીપ છે. તેનું નામ છે માઉન્ટ એથાન. આ પ્રાયદ્વીપ ૩૦ માઈલ લાંબો અને ૭૫ માઈલ પહોળો છે. આ પ્રાયદ્વીપમાં એથાનની પોતાની સરકાર છે. એનો શાસનકાળ દુનિયાની બધી સરકારોથી જૂનો છે. આ દેશની પોતાની ફોજ છે. પોલિસ છે. એનું એક માત્ર મોટું કામ છે. કાઈ પણ માદા (સ્ત્રી જનિતિ)નો પ્રવેશ નહિ થવા દેવો. અહીં લગભગ છ હજાર ખ્રિસ્તી પાદરીઓ જટાધારી અને લાંબા પહેરણુ પહેરીને ફરતા મળશે. તદ્દન નિર્વાક અને હાસ્ય વિનોદથી સાવ વેગળા. અહીં દશમા સૈકામાં ખ્રિસ્તી સાધુઓએ આવીને મહો બાંધ્યા. અત્યારે વીસ મઠ છે. દરેક મઠનો શાસન મહાધીશ છે. અને દરેક મઠના પ્રતિનિધિઓમાંથી ચૂંટાએલી એસેમ્બલી છે. જે આ આખા પ્રદેશ ઉપર શાસન કરે છે. સર્વોપરી શાસક પાદરી છે, તેનું નામ છે, જેરોમીન. અહીં કોઈપણ સ્ત્રી કે પશુ પક્ષી જનિતિની માદા પ્રવેશ કરી શકતી નથી. શુષ્ક લાંબી પહોળી ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં જ લીન રહે છે, આમોદ પ્રમોદ નામની કોઈ વસ્તુ અહીં નથી. આ સાધુઓ નહાતા પણ નથી. કેમકે નહાતી વખતે પોતાનું નગ્ન શરીર જોવામાં આવે તો મન વિચલિત થઈ જાય માટે.

હવે તમે કહી શકશો કે આવા સાધુઓનો સર્વાંગી વિકાસ કે સામાજિક સાધના થઈ જ કેમ શકે ?

એટલે આજના યુગમાં જ્યારે ભૌતિક વિજ્ઞાને દુનિયાને અત્યંત નજીક લાવી મૂકી છે ત્યારે કોઈપણ પ્રદેશ કે સાધુસંત, બ્રાહ્મણ, શ્રમણ, અતડો રહી જ ન શકે. માટે હવે વિશ્વની સર્વાંગી સાધના માટે બ્રહ્મચર્યની નિષેધાત્મક અર્થ ઉપર નહિ પણ વિધેયાત્મક અર્થ પર વધારે ઝોક આપવો પડશે.

આ જીવન પવિત્ર ગાળવાની દૃષ્ટિએ કોઈ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવા ઇચ્છે તો તેને માટે બ્રહ્મચર્યની અભાવાત્મક વિધિ કામ આવવાની નથી. એનો સાચો નિષેધાત્મક અર્થ પણ સ્ત્રીઓથી અતડા રહેવું એ નથી થતો. વિષય વાસના ન રાખો એટલું જ માત્ર એનું રહસ્ય છે.

બ્રહ્મચર્યની વિધેયાત્મક બાજુ એ છે કે અગાઉ ઉલ્લેખ્યું તેમ બ્રહ્મ-એટલે વિશ્વના આત્માઓ અને ચર્ય એટલે વિચરણ કરવું મતલબ કે સૂક્ષ્મ સ્થૂળ બંધી ઇન્દ્રિયોની શક્તિ અને હૃદય-બુદ્ધિની શક્તિ વિશ્વાત્માઓની સેવામાં વાપરવી, ધર્મ દૃષ્ટિએ સમાજ રચના કરવા માટે વિશ્વવાત્સલ્યમય પુરુષાર્થ કરવો. આ અર્થ આજના યુગની દૃષ્ટિએ પણ બંધબેસતો છે. અને કોઈપણ ધર્મગ્રંથ સાથે એને બાધ પણ આવતો નથી. હવે આપણે એ વિષે જરા ઝિંડાણમાં જઈએ.

વિશ્વની સર્વાંગી સાધનામાં પરસ્પર પૂરકતાની જરૂર

જગે નર અને નારી, છે પરસ્પર પૂરક;

સર્વાંગી સાધના વૃક્ષ-તણાંએ એય મૂલક. (૩)

પૂર્ણ પ્રત્યય માટે જે વિશ્વની સર્વાંગી સાધના અનિવાર્યપણે જરૂરી છે તે એવી વિશ્વની સર્વાંગી સાધના માટે સ્ત્રી અને પુરુષ એ બંનેની પરસ્પર પૂરકતાની પણ અનિવાર્ય જરૂર છે. સ્ત્રી અને પુરુષ બંને પરસ્પર પૂરક અને છે, ત્યારે જ વિશ્વની સર્વાંગી સાધના વ્યવસ્થિત રીતે ચાલી શકે છે. પ્રત્યય માટે ન્યારથી સ્ત્રીથી પુરુષનું અતડાપણું અને અલગતા તેમજ પુરુષોથી સ્ત્રીનું અતડાપણું અને અલગતા સેવવામાં આવી ત્યારથી એકાંગી સાધના ભડે થઈ હોય, પણ સર્વાંગી સાધનામાં ગાળકું પડ્યું છે. કેટલાક ગુણો નારીમાં મુખ્ય હોય છે. કેટલાક ગુણો પુરુષમાં મુખ્ય હોય છે. જે ગુણમય સૃષ્ટિ રચવી હોય તે જ જે ગુણોની ન્યૂનતા સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેમાંથી જેનામાં હોય તે-તે ગુણો અરસપરસ પૂરવા પડશે. જે આ રીતે અરસપરસ ગુણોની પૂર્તિ કરવી હોય તે પ્રત્યયારી સાધક-સાધિકાઓએ નિર્વિઠારભાવે એકબીજાની નજીક આવવું જ પડશે, અને પ્રત્યયના વિધેયાત્મક અર્થ ઉપર વધારે ભાર મૂકવો પડશે.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેની પરસ્પર પૂરકતા ખતાવવા માટે મહાદેવજીને અર્ધનારીશ્વરનું રૂપ આપવામાં આવ્યું છે. તેની પાછળ એ જ તત્ત્વ છે કે, આ વિશ્વની સર્વાંગી સાધના નર અને નારીના બંનેના સહયોગથી જ થઈ શકે છે. સર્વાંગી સાધનાની જેમણે જવાબદારી લીધી હોય તેમણે (સ્ત્રી) સાધિકાએ પુરુષથી અને પુરુષ સાધકે સ્ત્રીથી નિર્દોષ ભાવે પણ દૂર રહેવાથી હવે કામ ચાલવાનું નથી. જેઓ આવી જવાબદારી લખતે તદ્દન અતડા રહેવા ગયા, એવા એક જૈન મુનિનું ઉદાહરણ જાણીતું છે. તેમણે ઘેર જંગલમાં

જઈ ધ્યાન ધર્યું; તેઓ ઉત્કટ સાધના કરવા લાગ્યા. સમાજથી અતડા રહીને અને સ્ત્રી સંપર્કથી તદ્દન છેડા થઈને તેઓ આ સાધના કરે છે. પણ ભગવાન ઋષભદેવ બાહુબલિ મુનિની આવી સાધનામાં સર્વાંગીપણું જોતા નથી, અને તેને લીધે બાહુબલિને પૂર્ણ આત્મજ્ઞાન થતું નથી, માટે તેઓ બ્રાહ્મી અને સુંદરી નામની એ સાધ્વીઓને (જે ગૃહસ્થાશ્રમી પક્ષે પોતાની પુત્રીઓ હતી.) બાહુબલિ મુનિને પ્રતિ-
જ્ઞાપવા અને તેમનામાં જે ક્યાસ હતી તે દૂર કરવા મોકલે છે. જેવી અને સાધ્વીઓ બાહુબલિમુનિને પ્રેરણાત્મક વાક્યો કહે છે, તેવા જ તેઓ જગૃત થઈ જાય છે, તેમને પોતાની સાધનાની બાંધપત્તી ભાન થઈ જાય છે. અને તેઓ તેને દૂર કરવા માટે પગલાં ભરે છે કે તરત જ પૂર્ણ આત્મજ્ઞાન મેળવી લે છે. અહીં પ્રશ્ન એ જ થાય છે કે જો ઋષભદેવ સ્વામી પુરુષ સાધકને સ્ત્રી સાધિકાઓથી તદ્દન અતડા રાખવા માગત અને એમાં જ વિશ્વની સર્વાંગી સાધના જોત તો પછી બ્રાહ્મી અને સુંદરી નામની એ સાધ્વીઓને બાહુબલિ મુનિને પ્રેરણા આપવા શા માટે મોકલત? શા માટે કોઈ પુરુષ સાધકને ન મોકલાવત? એટલે આમાંથી એ વસ્તુ સિદ્ધ થઈ જાય છે કે બ્રહ્મચારી સાધક-સાધિકાઓ માટે નિર્દોષપણે પણ અતડા રહેવું, એકબીજાના પૂરક ન બનવું એ વિશ્વની અને સમાજની સર્વાંગી સાધનામાં ક્યાસ રાખવા જેવું છે.

આ રીતે સાધિકાઓએ પણ બ્રહ્મચર્ય સાધના માટે પુરુષ સાધકથી તદ્દન અતડા રહેવાની અને સંપર્ક નહિ રાખવાની જરૂર નથી. જો કે સદ્બળાએ સ્ત્રીઓ તો પ્રાયઃ પુરુષની હાંક વાંચે જ છે. મીરાંબાઈએ પતિનો દેહભાવે ત્યાગ કર્યો. પણ આત્મ ભાવે તો ત્યાગ કર્યો જ નથી. અને અનેક ટીકાઓ થવા છતાં તેમણે પુરુષોની પૂરકતા હરહંમેશ સ્વીકારી જ હતી. એને જ પરિણામે તે જમાનાના શ્રેષ્ઠ સાધુ જીવા ગોંસાઈનું સ્ત્રીથી અતડાપણું હતું, તેને પણ ટોકારવાનાં નિમિત્ત ભૂત બની ગયાં.

સ્ત્રી અને પુરુષના મુખ્ય ગુણો

સ્ત્રી જાતને પુરુષોના-સદ્ગુણો સંધિ પામતાં;

ખંડો સંધાર્ધ ખંને એ-પામે આત્મા-અખંડતા. (૪)

હવે આપણે એ જોવાનું છે કે સ્ત્રીઓમાં મુખ્યત્વે કયા-કયા ગુણો છે ? અને પુરુષોમાં મુખ્યત્વે કયા ગુણો છે ? નારીના ગુણોમાં મુખ્ય ગુણો ગીતામાં આ રીતે વર્ણવેલ છે :—

‘કીર્તિઃ શ્રીર્વાક્ત્વ નારીણાં સ્મૃતિર્મેધા ધૃતિઃ ક્ષમા’

નારીઓના મુખ્ય ગુણો કીર્તિ, શ્રી, વાણી, સ્મૃતિ, મેધા, ધૃતિ અને ક્ષમા છે. આમ તો કીર્તિ, એ કોઈ ગુણ નથી, પણ ગુણનું ફળ છે. સારાં કામો કરવાથી માણસને કીર્તિ મળે છે. પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓમાં સારાં કામો નિઃસ્વાર્થ ભાવે કરવાની વૃત્તિ હોય છે, એટલે કીર્તિ સહેજે મળે છે. શ્રી પણ ગુણનું ફળ છે. શારીરિક અને માનસિક આરોગ્યથી શ્રી એટલે શોભામાં વૃદ્ધિ થાય છે. શારીરિક અને માનસિક આરોગ્ય સાચવવાની કળા નારીમાં નર કરતાં વધારે છે. વાણીની કોમળતા અને પ્રિયતા પણ સ્ત્રીનો એક ગુણ છે. સ્મૃતિનો આધાર મનની પવિત્રતા છે. નારીમાં મનની પવિત્રતા પુરુષ કરતાં સ્વાભાવિક રીતે વધારે હોય છે, એટલે સ્મૃતિ પણ એના જીવનનો એક ગુણ છે. સ્ફુરણા શક્તિ પણ બુદ્ધિની પવિત્રતા ઉપર આધારિત છે. પુરુષો અનેક વ્યાપારોમાં પરોવાઈ રહેલા હોઈ અને સ્વાર્થ ભાવનાનું આવરણ એના ઉપર હોઈ બૌદ્ધિક પવિત્રતા ઓછી હોય છે. અને બૌદ્ધિક પવિત્રતા જેનામાં વધારે હોય તેનામાં મેધા એટલે સ્ફુરણાશક્તિ વધારે હોય જ. આ દૃષ્ટિએ પુરુષ કરતાં નારીમાં મેધાનો ગુણ પણ વધારે હોય છે. સ્ત્રી વળી સહિષ્ણુતાની ભૂતિ હોય

છે. અનેક સંકટો વચ્ચે એ સ્થિર રહી શકે છે, એટલે ધૃતિનો ગુણ પુરુષો કરતાં નારીઓમાં વધારે હોય છે. એવી જ રીતે છેલ્લો ગુણ ક્ષમા છે. નારીની કામળતા ક્ષમામાં પરિણત થઈ ગઈ છે. એટલે પુરુષ કરતાં નારીમાં ક્ષમાશીલતા વિશેષ હોય જ છે.

પુરુષોના મુખ્ય ગુણોમાં શૌર્ય, બુદ્ધિ, સાહસ, કઠોરતા અને દૃઢતા છે. પુરુષોમાં ખડતલપણું અને નિર્ભયતા સ્ત્રીઓ કરતાં વધારે હોવાથી શૌર્ય ગુણ હોવો સ્વાભાવિક છે. એ અને ગુણોની સાથે કઠોરતા અને દૃઢતાનો મેળ પણ સહેજે મળી જાય છે. એટલે જેમ નારીમાં કામળતાનું પ્રાધાન્ય છે, તેમ નરમાં કઠોરતાનું પ્રાધાન્ય છે. નારીમાં કામળતા હોવાથી દરેક આત્મમાં શિથિલતા, દીવાલ કે બાંધછોડપણું, નયનાઈ એ અધાં દોષો કામળતાનું રૂપ ધરીને આવતા હોય છે, જ્યારે પુરુષમાં કઠોરતાનો ગુણ હોવાથી ક્રોધ, હિંસા, લડાઈ, પક્કડ વગેરે દોષો કઠોરતાને નામે ક્ષયતા ફૂલતા હોય છે.

પુરુષ અને સ્ત્રી બંનેમાં જે-જે મુખ્ય ગુણોની ખામી છે, તેની પૂર્તિ એકબીજાને પરસ્પરપૂરક થવાથી જ થઈ શકે છે. જે બંનેના ગુણોનો વિકાસ અરસપરસ થાય તો જ સમાજનો સર્વાંગી વિકાસ થઈ શકે. અને એક બીજામાં જે ગુણોની ખામી છે, તેને પૂરવા માટે નિર્દોષ સાહચર્ય વધારવું પડશે. તો જ અજ્ઞચર્યની વિધેયાત્મક અને સંપૂર્ણ સાધના થઈ શકશે.

દા. ત. જૈન ગ્રંથોમાંના વિજય શેઠ અને વિજયા શેઠાણી આદર્શ દંપતી હતાં. બંને પૈકીના વિચાહિત થયાં પહેલાં એકે કૃત્તણ-પક્ષમાં અજ્ઞચર્ય પાળવાની પ્રતિજ્ઞા કરેલી હતી, એકે શુકલ પક્ષમાં અજ્ઞચર્ય પાળવાની પ્રતિજ્ઞા લીધેલી હતી. એટલે બંનેએ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પતિપત્ની તરીકે જોડાયા પછી એમણે પોતપોતાની પ્રતિજ્ઞાની વાત કરી. વિજયાએ શેઠાણીએ પોતાના પતિને બીજાં લગ્ન કરવાની પ્રાર્થના

પણ કરી પણ વિજય શેઠે જોયું કે દાંપત્ય સાહચર્યથી (સાથે) રહીને મારે જો અભચર્યનાં નવાં મૂલ્યો ઊભાં કરવાનાં હોય તો ખીજાં લગ્ન કરવાં મારે માટે યોગ્ય નથી. અને દાંપતી નિર્દોષ સાહચર્યથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવા લાગ્યાં. તેમની પરિપક્વતા તો એટલે હદ સુધી હતી કે અને એક જ શય્યા પર સૂતાં, અને આ અસિધારાવ્રતને પૂર્ણ રીતે પાળ્યું હતું, અને એક ખીજના ગુણોમાં જે ઊણુપ હતી, તેની પૂર્તિ તેમણે અરસપરસ કરી. આ છે ગૃહસ્થાશ્રમમાં અભચર્યની વિધેયાત્મક સાધનાનો દાખલો. એવો જ ખીજો દાખલો બૌદ્ધ સંધનો છે.

મગધ દેશના મહાતીર્થ નામના મામમાં એક અત્યંત શ્રીમંત આત્મણુ કુટુંબમાં મહાકાશ્યપનો જન્મ થયો. મોટો થયો ત્યારે એનો વિચાર આજીવન અભચર્ય પાળવાનો હોવા છતાં એની માએ પરણાવવાનો આગ્રહ કર્યો. તેથી એણે માતૃપ્રેમવશ થઈ એક સોનીને હજાર મહોરો આપી સોનાની એક સ્ત્રી પ્રતિમા બનાવરાવી અને ઘરેણાં વસ્ત્રો વગેરેથી શણગારી માને કહ્યું :- ‘જો આવી સુંદર સ્ત્રી મળે તો હું પરણું’ કાશ્યપે ધાર્યું કે ‘આવી સુંદર સ્ત્રી મળશે જ નહીં અને આ રીતે હું અવિવાહિત રહી શકીશ.’ પણ એની મા ઘણી ખટપટી હતી. તેણીએ આઠ હોંશિયાર આત્મણોને દેશ વિદેશ એવી સુંદર સ્ત્રીની શોધ માટે મોકલી આપ્યા. છેવટે મદ્રદેશમાં કૌશિક આત્મણની પુત્રી ભદ્રા સાથે સગપણ નક્કી થયું. ભદ્રા પણ અભચર્ય પાળવા ઇચ્છતી હતી. પણ મા-આપની ઇચ્છાને કારણે પરણવું પડ્યું. તે વખતના રિવાજ પ્રમાણે અનેને એક જ શયનગૃહમાં અને એક જ પલંગ ઉપર સૂવું પડતું. પરંતુ અનેની વયમાં બે ફૂલના હાર મૂકી ભદ્રા કાશ્યપને કહેતી ‘જેના પુષ્પનો હાર કરમાઈ જાય તેના મનમાં કામવિકાર ઉપન્ન થયો એમ સમજવું.’ જ્યાં સુધી મહાકાશ્યપના પિતા જીવતા હતા, ત્યાં સુધી એ (કાશ્યપ) કે ભદ્રા ઘર છોડી શકે તેમ નહોતું. પણ તે ઘરમાં રહેવાથી એમના અખંડ અભચર્યમાં અને ઉદાત્ત ગુણોની વૃદ્ધિમાં, સ્નેહમાં કરી ખસેલ ન પડી. જ્યારે મહા-

કાશ્યપનાં મા આપ મરણ પામ્યાં, ત્યારે તેણે ભદ્રાને કહ્યું :—“તેં પોતાના ઘેરથી આણેલું દ્રવ્ય તથા આ ઘરમાં જે છે તે બધું દ્રવ્ય આજથી તારું છે.” ભદ્રા કહે :—“આપ ક્યાં જાઓ છો?” કાશ્યપ :—“હવે હું પ્રવ્રજ્યા લેવાનો છું. ભદ્રા :—આપનો વિચાર મને પણ પસંદ છે. હું પણ આપની પાછળ આવું છું. મહાકાશ્યપ બૌદ્ધ પરિવ્રાજક થયો. તેમ ભદ્રા પણ પરિવ્રાજિકા થઈ. બંને બૌદ્ધ સંઘ દીપાવે છે.

આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવા છતાં વિધેયાત્મક પ્રત્યય દ્વારા પરસ્પર વિકાસનો નમૂનો છે.

કોનામાં કયા ગુણની પૂર્તિ કરવી પડશે ?

પુષ્પસમી કુણી બુદ્ધિ-હૈયું વજ્ર સમું યદા;
ત્યારે થશે જગે સૌની, સર્વાંગપૂર્ણ સાધના. (૫)

આપણે બ્રહ્મચર્યનો વિધેયાત્મક અર્થ સ્વીકાર્યો. હવે સવાલ એ થાય છે કે નિર્દોષ સાહચર્યથી પરસ્પર સ્ત્રી પુરુષ-સાધકોમાં કયા ગુણોની પૂર્તિ કરવી પડશે ? સવાલ બહુ જ મહત્વનો છે. એના જવાબમાં આપણે આજના યુગનું સારી પેઢે અવલોકન કરવું પડશે. કારણ કે યુગે યુગે મૂલ્યો પલટાય છે, તે પ્રમાણે સમાજના ગુણોમાં પણ ફેરફાર કરવા પડે છે. નારી જાતિમાં પહેલાં વર્ણવેલ મુખ્ય ગુણો હોવા જતાં; તે ગુણોનો ઉપયોગ, નિરુપયોગ કે દુરુપયોગ કેટલો થાય છે ? તે પણ જોવું જરૂરી છે.

આજે નારી જાતિમાં જેમ-જેમ આધુનિક શિક્ષણ વધતું જાય છે તેમ-તેમ સંબંધનાં પ્રાચીન મૂલ્યો ખોવાતાં જાય છે. શ્રી વૃદ્ધિ માટે ટાપટીપ, ફેશન અને વિલાસ દિવસે દિવસે વધતાં જાય છે; બીજી બાજુ સાચી શ્રી વૃદ્ધિ માટે ખાનપાન અને રહેણી-કરણીમાં જે સંયમની જરૂર છે, આરોગ્ય સાચવવાની જરૂર છે, તે ગુણો આજની શિક્ષિત નારીમાં મોટે ભાગે નથી દેખાતા. ગૃહસ્થાશ્રમી નારીમાં જેમ ધીમે-ધીમે બ્રહ્મચર્યના આદર્શનો ભોપ થતો જાય છે, સ્વચ્છંદતા અને અસંયમ પેસતાં જાય છે, તેમ સાધક જીવન ગાળનારી નારીમાં પણ એ બધાં દોષો એક યા બીજા પ્રકારે પેસતા દેખાય છે. એટલે શ્રી ગુણનો ઉપયોગ નથી થતો, અને જે દુરુપયોગ થાય છે, તેને સ્થાને એનો સદુપયોગ થવો જરૂરી છે. જો આ જીણપની પૂર્તિ ગૃહસ્થાશ્રમી નારીમાં થાય તો તે સ્વસ્થ અને આરોગ્યપ્રદ ખાનપાન અને

રહેણી કરણીથી પોતાના કુટુંબને સભર બનાવી શકે. અને પરંપરાએ સમાજને અને નારી સાધિકાઓને પણ શ્રી ગુણ સંપન્ન સાચા અર્થમાં બનાવી શકે.

સાચી કીર્તિનો ગુણ પરોપકાર અને દાન-દયાથી ખીલે છે. પણ નારી જાતિમાં આજે પરોપકાર અને ધર્મને નામે કેટલાક અંધ-વિશ્વાસો અને ધાર્મિક રૂઢિઓમાં ઘણા પૈસા ખર્ચાય છે. નારીમાં સહજ સુલભ ભાવુકતા હોય છે; એટલે રૂઢિચુસ્ત ધર્મગુરુઓ અથવા ધર્મધુરંધરોની અસર એના ઉપર તરત થઈ જાય છે, અને આ રીતે ભાવુક બહેનોનો દાન પ્રવાહ આજે વહે છે. એથી અમુક વર્તુલમાં એની કીર્તિ પણ વધે છે. પણ એ કીર્તિ ચિર સ્થાયી નથી હોતી, વ્યાપક પણ નથી હોતી. જ્યારે આ જ ગુણને સાચા અર્થમાં ખીલવવા માટે નિઃસ્વાર્થ ભાવે સમાજમાં નવાં મૂલ્યો સ્થાપવા માટે પોતાનો દાનપ્રવાહ વહેવડાવે તો સાચી કીર્તિ પણ મજે અને તે ચિર સ્થાયી પણ થાય, સાથે સાથે અંધવિશ્વાસોથી પોતાને બચાવીને સત્યનાં દર્શન પણ કરી શકે. આ ગુણની પૂર્તિ નારીજાતિમાં ખાસ કરવાની જરૂર લાગે છે.

સ્મૃતિનો ગુણ નારી જાતિમાં છે, પણ એનો સાચો ઉપયોગ કરવાનો વિવેક ન હોય તો સ્મૃતિ પણ દોષરૂપ બની જાય છે. એટલા માટે ક્યાં સ્મૃતિ અને ક્યાં વિસ્મૃતિ રાખવી જોઈએ, એનો વિવેક કરવાની જરૂર છે. યુગને જોતાં પ્રાચીન સાચાં મૂલ્યોની સ્મૃતિ રહેવી જોઈએ, જેથી ભારતની આગવી સંસ્કૃતિના સારાં તરવો ન ખોવાય. એવી જ રીતે પ્રાચીન રૂઢિઓની વિસ્મૃતિ હોવી જોઈએ નારીજાતિમાં પુરુષો કરતાં રૂઢિઓ વધારે હોય છે, તે દૂર જાય જાય.

વાણીનો ગુણ નારીજાતિને માટે વરદાનરૂપ છે. પણ જો વાણીનો દુરુપયોગ થાય; સ્વાર્થ, મોહ કે ક્રોધવશ વાણીનો ઉપયોગ કરવાનો

વિવેક ન હોય તો તેવી વાણી અનર્થકારિણી બને છે. કેટલીક વખત સાંકડી દૃષ્ટિથી વિચાર કરવાને લીધે માત્ર વાણીથી મોટાં મહાભારતો ઊભાં થઈ જાય છે; પુરુષો કરતાં ગૃહસ્થાશ્રમી નારીઓમાં વાણીનો વિવેક ઓછો દેખાય છે. એટલે વાણીનો સતુપયોગ થાય. સાધિકા-નારીમાં વાણીદ્વારા માત્ર પોતાના અનુયાયીઓનું આકર્ષવાનું કે મુખ-મંગળિયાપણું કરવાનું જ ન થાય, પણ નમ્ર ભાષામાં સાચું કહેવાની હિમ્મત, સત્ય સંભળાવવાની શક્તિ હોય એ જરૂરી છે.

નારીજાતિમાં મેધાશક્તિ કુદરતી રીતે છે. કેમકે તેને ટ્રામળ હૃદય અને પવિત્રતાનું આધિક્ય મળ્યું છે. પણ જો એ મેધાશક્તિથી તાત્કાલિક અને ટૂંકો લાભ જ વિચારાય તો અનર્થો પોષવામાં જ એનો ઉપયોગ થાય. પણ એને કેટલાં જો લાંબો અને દૂરનો લાભ જોનારી મેધા અને બુદ્ધિ હોય તો કુટુંબ અને સમાજને ઘણો લાભ થાય. સાધકનારી જો પોતાનો અંગત કે સંપ્રદાયગત લાભ જ બુદ્ધિથી વિચારે તો સ્વપર કટ્યાણુ ન કરી શકે, જ્યારે વિશ્વવિશાળ અનુબંધ દૃષ્ટિથી વિચારે તો સ્વ-પર-કટ્યાણુમાં તે મેધાશક્તિ વણી સાધક નીવડે. આ ગુણ આજની ગૃહસ્થાશ્રમી નારીઓ અને સાધિકા નારીઓ બંનેમાં ઉમેરવાની જરૂર છે. જેમ યાજ્ઞવલ્કય ઋષિની પત્ની મૈત્રેયી અને ગાર્ગેયી બંનેએ તાત્કાલિક ધન, સંપત્તિ કે ઐહિક સ્વાર્થ નહિ જોતાં દાર્દ્રદૃષ્ટિથી આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિનો લાંબો લાભ જ વિચાર્યો હતો. તેમજ આજે ગૃહસ્થાશ્રમી નારી અને સાધિકાનારી બંનેમાં દૂરદેશી દૃષ્ટિથી લાંબું વિચારવાની બુદ્ધિની જરૂર છે.

ધૃતિ, એ નારી જાતનો વિશેષ ગુણ છે. એ ગુણને લીધે જ નારી કષ્ટસહિષ્ણુ હોઈ શકે છે. અનેક સંકેટો અને આફતો વચ્ચે પણ તે પોતાનો શીઘ્ર ધર્મ સાચવી શકે છે. સંતાનનો ઉછેર સારી પેઢે કરી શકે છે. પુરુષને સંતાનો ઉછેરવાનું કામ સોંપવામાં આવે તો કદાચ એ થોડાક સમયમાં કંટાળી જાય! વળી ધૃતિનો એક અર્થ ધારણ

કરનારી વૃત્તિ હોય છે, એટલે જેમ કણોમાં ટકી રહેલું. એ ગુણ લેખાય છે, તેમજ સ્ત્રીમાં ધર્મને નામે, કુટુંબ, જ્ઞાતિ અને કોમને નામે અનેક રૂઢિઓ અને ખોટી પરંપરાઓની ધૃતિ એટલે પકડ પણ હોય છે. તે કુટુંબ, ધર્મ, જ્ઞાતિ અને કોમની ખોટી પ્રથાઓ, પરંપરાઓની પકડને દારણે પોતાનો વિકાસ સારી પેઠે સાધી શકતી નથી. જ્યારે પુરુષમાં સ્ત્રીની અપેક્ષાએ પકડ ઓછી હોય છે, તેથી લાભ પણ છે, કેમકે પુરુષને સમાજમાં, સભા સોસાયટીઓમાં, વ્યાપાર-ધંધામાં, વ્યવહારમાં અનેક જ્ઞાતિ, ધર્મ, કુટુંબ અને દેશના લોકોના સંપર્કમાં આવવાનું થાય છે, એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ તેમાં સ્ત્રીઓ કરતાં રૂઢિઓની પકડ ઓછી હોય છે. એટલે પુરુષમાં જે સાતત્યરક્ષાની સાથે પરિવર્તન શીલતાનો ગુણ વધારે પ્રમાણમાં છે, તે સ્ત્રીમાં લાવવો પડશે. આ રીતે જ સ્ત્રી સાધિકાઓમાં પણ પુરુષ સાધકો પાસેથી એ ગુણ દાખલ કરવો પડશે.

હામા, એ તો નારીનો સહજ ગુણ છે. હામાની સાથે સાથે કોમળતા, દયા, નમ્રતા, લાગણી, સેવાભાવ, વાત્સલ્ય વગેરે ગુણો પણ પુરુષ કરતાં નારીમાં વધારે પ્રમાણમાં હોવા સ્વાભાવિક છે. દ્રૌપદી મહાભારતના ધનિહાસમાં એક પતિવ્રતા અને વીરાંગના તરીકે પ્રખ્યાત છે. દ્રૌપદી પાંડવ અને કૌરવોની સભામાં દુઃશાસન દ્વારા વસ્ત્રહરણ સમયે નિર્બળ બની ગઈ હતી. અને પ્રભુ-પ્રાર્થના દ્વારા પોતાનું શીવ સાચવી શકી હતી, પણ એના અન્તઃકરણમાં દુર્યોધન પ્રત્યે ડાંખ રહી ગયો હતો. અને તેણીએ દુર્યોધનનો અહંસો લીધા વગર ચોટલાને નહીં આંધવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. અને જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ શાંતિદૂત બનીને દુર્યોધન પાસે વિણ કરવા જવાના હતા, ત્યારે તેણીએ પોતાનો ખુદસો રાખેલો ચોટલો બતાવીને કહ્યું કે “શ્રીકૃષ્ણ! યાદ રાખજો, સંધિ કરવા જતો છો, પણ આ ચોટલાને હું ત્યારે જ આંધીશ જ્યારે દુર્યોધન સાથે વૈરનો અહંસો વાળીશ.” એટલી ઉગ્ર અને તેજસ્વી નારી દ્રૌપદી મહાભારત યુદ્ધ સમયે કેટલી

ક્ષમાશીલ બની જાય છે. દ્રોણાચાર્યના મૃત્યુ પછી તેમનો પુત્ર અશ્વ-
ત્થામા પાંડવોને મારવા માટે રાત્રે પાંડવોની ળાવણીમાં આવે છે.
ળાવણીમાં બધા સૂતા છે. એક બાળુ દ્રૌપદી અને તેના પાંચ પુત્રો
સૂતા છે. અશ્વત્થામા પાંડવોના પાંચ પુત્રોને પાંડવ સમજીને ત્યાં ત્યાં
ખતમ કરી દે છે. અને ત્યાંથી ભાગે છે. પણ દ્રૌપદી ચીસાચીસ પાડતી
બેઠે છે, આખી ળાવણી શોકથી ઘેરાઈ જાય છે. પાંડવો તરત જ
શત્રુને પકડવા માટે દોડે છે. અશ્વત્થામાને જીવતા પકડી લાવે છે.
દ્રૌપદી આગળ હાજર કરે છે. કહે છે કે:— “એ તમારો શત્રુ તમારી
સામે બેસે છે, તમારે જે દંડ એને આપવો હોય તે તમે કહો,
અમે એનો દંડ કરવા તૈયાર છીએ: કારણ કે તમારા ક્રોમળ પુત્રોને
મારી તમારા હૃદય ઉપર ખૂબ જ કારમો ઘા કર્યો છે. માટે, બોલો
તમે શું ઇચ્છો છો? દ્રૌપદીનું વાત્સલ્ય-હૃદય તરત જ દયા દૃષ્ટિથી
પીગળી બેઠે છે. તે કહે છે:— એણે મારા પાંચ પુત્રોને મારીને મારા
માતૃ-હૃદયને ખૂબ આઘાત પહોંચાડ્યો છે, એટલે મારો ઘેર અપરાધ
કર્યો છે; માટે પ્રાણદંડને પાત્ર છે. પણ હવે એને મારવાથી તો મારા
પુત્રો પાછા આવવાના નથી. એને પણ મા હશે, અને એને માર-
વાથી એની માને કેટલો કારમો આઘાત પહોંચશે. એટલે છોડી દો.”
આ હતું દ્રૌપદીનું ક્ષમાશીલ અને ક્રોમળ હૃદય.

સીતા જ્યારે અશોકવાટિકામાં રાવણના પહેરેદારોની અને
ત્રિજટા વગેરે રાક્ષસિનીઓની ચોકી નીચે હતી, ત્યારે હનુમાનજી
આવ્યા. અને તેમણે કહ્યું:— “માતા! તમને ખૂબ જ તકલીફ અને
રાક્ષસોનો ત્રાસ સહેવો પડે છે આજ્ઞા કરો તો હું આ બધાને પકડીને
મારી નાખું અગર તો બાંધીને તમારી આમળ હાજર કરું.” પણ
ક્રોમળતાની મૂર્તિ સીતાએ કહ્યું:— “તાત! આ બધાને મારવું મને
ચોક્કસ લાગતું નથી. આમાં આ બધાનો વાંક નથી. વાંક રાવણનો છે.
અથવા તેની દૃષ્ટિનો છે.”

આ દષ્ટિએ નારીમાં ક્રોમળતા, વન્સલતા અને હમાશીલતા પુરુષ કરતાં વધારે પ્રમાણમાં છે; એ હકીકત છે. પણ ઘણી વખત ક્રોમળતાને કારણે લાગણીવશ થઈ નારી પુરુષોના ખોટા અત્યાચારોનો ભોગ બની જતી હોય છે. ઘણીવાર એના યોગ્ય અધિકારો ઉપર પુરુષ તરાપ મારીને એને સ્વત્વથી વંચિત કરી દે છે; કષ્ટના વંટો-ગિયામાં મૂકી દે છે. જૈન ગ્રંથોમાં એક વાત આવે છે. પવનકુમારજી સાથે અંજનાના લગ્ન થઈ ગયાં હતાં. પણ પવનકુમારજીના મનમાં અંજના પ્રત્યે અનાદર ભાવના પેદા થઈ અને તેમને જ્યારે એક યુદ્ધમાં જવાનું થયું તે વખતે અંજના વિદાયનું મંગળાચરણ કરવા આવી પણ તેમણે નહોતું સ્વીકાર્યું. પવનકુમારજીના મિત્ર પ્રહસ્તે રસ્તામાં આનું કારણ પૂછ્યું. અને જ્યારે પ્રહસ્ત મિત્રને ખચર પડી કે પવનકુમારજી નિર્દોષ અને પવિત્ર સતી અંજનાને તરછોડીને આવ્યા છે ત્યારે તેમણે રસ્તામાંથી પવનકુમારજીને પાછા ફરીને સતી-અંજનાને સાન્તવના આપવા પાછા ફરવાની વિનંતિ કરી. પવનકુમારજી ત્યાંથી ઉપડી મધરાતે પોતાના મહેલમાં પહોંચ્યા. અંજના સાથે પ્રેમથી મળી, સાન્તવના આપી રાત્રિ ગાળી તરત જ પાછા ફર્યા. આ વાતની જ્ઞાણ પોતાના માઆપને ન કરી. એનું પરિણામ એ આવ્યું કે જ્યારે અંજના ગર્ભવતી થઈ તો સાસુ સસરાએ અંજના દ્વારા પવનકુમારજીના આવવાની વાત કહેવા છતાં અને વીંટી ખતાવવા છતાં પણ અંજનાને કૃળકલંકિની સમજી ઘરથી દાઢી મૂકી. પિયરિયામાં પણ તેણીને કોઈએ સ્થાન આપ્યું નહીં. છેવટે કંટાળીને ભગવાન ઉપર શ્રદ્ધા રાખીને ઘેર જંગલમાં સતી અંજના ચાલી નીકળી. છેવટે આ રીતે ૧૨ વર્ષ લગી કષ્ટો સહન કર્યાં. અને સતીત્વની કસોટીમાં પાર ઊતરી. જરા કઠોર થયાં હોત અને પવનકુમારને રાત્રે છતા થવાનું કહી શક્યાં હોત તો સત્ય વસ્તુ સમજાત. પણ ન પવનકુમારે જાતે એમના ભાવિ દુઃખનો વિચાર કર્યો, ન અંજના કડક થયાં અને ન અંજનાનાં સાસુએ વહૂની તે વખતે વહાર કરી. એટલે નારી જાતિમાં ક્રોમળતાની

સાથે યોગ્ય પ્રસંગે કોરતાનો બુણ ઉમેરવાની જરૂર છે. **‘વજ્રાદપિ કઠોરાણિ મૃદૂનિ કુસુમાદપિ’** એ સૂત્ર પ્રમાણે એક બાબુ ફૂલોથી પણ કોમળ હોય અને બીજી બાબુ વજ્રોથી પણ કઠોર હોય, તો જ નારીજનિતિ સારી પેઢે ગુણોનો વિકાસ સાધી શકે.

જૂના કાળમાં સ્ત્રી પુરુષનો બરાબરનો અધિકાર હતો, પણ વચગાળામાં હિંદુધર્મમાં પુરુષને તો અત્યંત પાલનનો અધિકાર રહ્યો, પણ સ્ત્રીએ ગૃહસ્થાશ્રમી બનવું જ જોઈએ, એવું માનવામાં આવ્યું. મતલબ એ કે સ્ત્રીને અત્યંત પાળવાનો અધિકાર નહોતો આપવામાં આવ્યો. જૈન ધર્મ જેવાં ક્રાંતિકારી ધર્મમાં સ્ત્રીને સાધ્વી બનવાનો અધિકાર તો જરૂર આપવામાં આવ્યો, પણ જૈન ધર્મ પરંપરામાં ગૃહસ્થજીવનમાં અત્યંતારિણી તરીકે કોઈ સ્ત્રી રહે, તે પ્રત્યે પુરુષની અપેક્ષાએ તો પ્રમાણમાં અણગમે અને ઉપેક્ષા જ બતાવવામાં આવી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નારીજનિતિની કોમળતાનો ગેરલાભ ઉઠાવી, તેના કેટલાક અધિકારો ઝૂંટવી લેવામાં આવ્યા. સ્ત્રી સાધ્વી કોઈ પુરુષ સાથે કરતાં દીક્ષામાં ગમે તેટલા મોટા હોય છતાં પુરુષ સાથે પાસે વંદના લેવાનો અધિકાર નથી, ઝિલ્લું, વંદન કરવાં જ જોઈએ, એવું વિધાન કરવામાં આવ્યું. એ જ રીતે ‘અમુક શાસ્ત્રો નહિ વાંચવાનું’, પોતાના સર્વાંગીણ વિકાસ માટે મર્યાદામાં ચોકસાઈને રાખીને પણ પુરુષ સાથે સાથે નિવાસ અને વિહાર નહીં કરવાનું વિધાન તેને માટે લાગુ કરવામાં આવ્યું. આ રીતે સ્ત્રીના સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વને સ્થાન ન રહ્યું. જૈન સંપ્રદાયો પૈકીના અમુક સંપ્રદાયમાં તો સાધ્વીને વ્યાખ્યાન આપવાનો અધિકાર પણ આપવામાં આવતો નથી. જો કે આ બધું કૃત્રિમ અથવા બાબુના સમાજોની ખોટી અસરને લીધે થયું છે. આ નારીની અપમાનજનક ભૂમિકા છે. આમ એની કોમળતાનો દુરુપયોગ થયો. એટલે કોમળતાની સાથે અમુક પ્રસંગે કોરતાના ગુણને ઉમેરવાની જરૂર છે.

સાથે સાથે સ્ત્રીમાં કોમળતાને લીધે જે પરાશ્રિતપણું આવી ગયું અને એને લીધે નિર્બળતા, ખીક, નિરાશા, નિઃસહ અને કોઈપણ

સારું જનહિતકર કામ કરવામાં સાહસ નહીં ખેડવાની વૃત્તિ પેસી ગઈ છે, એને દૂર કરવા માટે એમાં સ્વાશ્રયીપણું અને નૈતિક હિમ્મત ઉમેરવાની જરૂર છે. જે આ ગુણ નારીજનિમાં હશે તો નવાં મૂલ્યોની સ્થાપના કરવામાં પુરુષ જે પીછેહઠ કરે છે, તેને બદલે નારીની પ્રેરણાર્થી એમાં નવું જોમ આવશે.

જોમ નારીજનિમાં અમુક ગુણો પૂરવાની અને અમુક દુર્ગુણોને દૂર કરવાની જરૂર છે, તેમ પુરુષમાં પણ અમુક ગુણો ઉમેરવાની અને અમુક દુર્ગુણોને દૂર કરવાની જરૂર છે.

પુરુષમાં શૌર્યનો ગુણ છે. એટલે તે મોટે ભાગે મોટાં-મોટાં સાહસો ખેડી શકે છે. પણ શૌર્યની સાથે સાથે હિંસા, ક્રૂરતા, વગેરે દુર્ગુણો પણ એના જીવનમાં પેસી ગયા છે માટે પુરુષમાં જે વાતસલ્ય, ક્ષમા, દયા, કામળતા વગેરે ગુણોની જાણપ છે, તે સ્ત્રી પાસેથી પૂરવી પડશે. પુરુષમાં કુશળ બુદ્ધિ હોય છે, પણ આજે મોટે ભાગે એનો ઉપયોગ બીજાને છેતરવામાં, અન્યાય કરવામાં, અનીતિપૂર્વક આચરણ કરવામાં અને અપ્રામાણિકરીતે વર્તવામાં થાય છે. એને કેંકાણે જે નારી જનિ પાસેથી વ્યવસાયાત્મિકા સ્થિર બુદ્ધિ મળે અને સાચી પ્રેરણા મળે તો આ અનિષ્ટો દૂર થાય અને બુદ્ધિનો ઉપયોગ માનવજનિના હિતમાં થાય. પુરુષમાં સાહસ અને કઠોરતાની સાથે વિવેક અને કામળતાની જાણપ કેટલીક વખત હોય છે, તેને દૂર કરવા માટે સાહસની સાથે વિવેક અને કઠોરતાની સાથે કામળતાના ગુણો ઉમેરાવા જોઈએ. દૃઢતાનો ગુણ આમ તો આવકારદાયક છે, પણ જે બીજાને રંજકવામાં, બીજા ઉપર અત્યાચાર કરવામાં અને જૂનાં ખોટાં મૂલ્યો પર ચીટકી રહેવામાં દૃઢતાનો ઉપયોગ થાય તો એ હિતાવહ નથી.

મતલબ એ કે પુરુષ અને સ્ત્રી ગૃહસ્થાશ્રમી હોય કે સંન્યાસાશ્રમી હોય ! બંનેમાં અમુક અમુક ગુણોની જે જાણપ છે તેને દૂર કરવા માટે અરસપરસ હાર્દિક સંપર્કની જરૂર છે. એકબીજાની સાથે હાર્દિક સંપર્ક હોય તો જ એકબીજાના ગુણોની અસર અરસપરસ થઈ શકે, ગુણોનો સર્વાંગી વિકાસ થઈ શકે.

સ્ત્રી-પુરુષ સાધકો દ્વારા અંગત વિકાસ અને સામાજિક વિકાસ

અક્રિત, સમાજ અને જો, સંગીન સાધના ચહે;
તો સ્ત્રી પુરુષ અનેનો, સુયોગ અનિવાર્ય છે. (૬)

કેટલાક લોકો એમ માને છે કે પુરુષ અને સ્ત્રી અનેએ અંગત વિકાસ અને સમાજ વિકાસ માટે અત્યંત સાધના જરૂર કરવી, પણ અનેએ એકબીજાથી દૂર અને ડરતા રહેવું જોઈએ, પણ એ માન્યતા એમની ભૂલ ભરેલી છે. અંગત વિકાસ માટે પણ પુરુષ સાધકને સ્ત્રી સાધિકાની જરૂર રહે છે. અને સ્ત્રી સાધિકાને પણ પુરુષ સાધકની પ્રેરણાની જરૂર રહે છે. આવા ઘણાં દાખલાઓ જૂના અને નવા મળી આવે છે. જૈન સૂત્રોમાં રાજમતી સાધ્વીએ રથનેભિમુનિને પ્રેરણા આપ્યાનો દાખલો પ્રસિદ્ધ છે. સતી રાજમતી અરિષ્ટનેભિ સ્વામીના દીક્ષિત થયા પછી, પોતે પણ સાધ્વી દીક્ષા સ્વીકારી ચૂક્યા હતાં. અને રૈવતગિરિ ઉપર ભગવાન અરિષ્ટનેભિના દર્શનાર્થે સાધ્વીઓ સાથે વિહાર કરીને જઈ રહ્યાં હતાં. રસ્તામાં જ જોરથી આંધી આવી અને ધોધમાર વરસાદ પડવા મંડ્યો. સાધ્વીઓ વેરવિખેર થઈ ગઈ. સંયોગવશ સાધ્વી રાજમતી એકે ગુફામાં આશ્રય લેવા માટે પહોંચ્યાં. ત્યાં પોતાના શરીર ઉપરથી પલ્લવેલાં કપડાં ઉતારી એક બાજુ સુકવવા લાગ્યાં. એવામાં તો ત્યાં ધ્યાનરથ એકેલા મુનિ રથનેભિનું મન રાજમતીનાં કપ અને સાંગોપાંગો જોઈ ચલાયમાન થયું. અને તે રાજમતીને વિપયવાસના સેવવા તરફ આકર્ષવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. પણ રાજમતી પોતે શિયળમાં દટ હતાં. પોતાનાં સાંગોપાંગો સંકોચી, કપડાં પહેરી, તરત જ રથનેભિમુનિને અસરકારક શબ્દોમાં પ્રેરણા

આપી. રથનેભિમુનિનું ચલાયમાન ચિત્ત સ્વસ્થ થયું. તેઓ પોતાની બ્રહ્મચર્ય સાધનામાં સ્થિર થયા.

ગોસ્વામી સંત તુલસીને માટે તેમની પત્ની રત્નાવલિ પ્રેરણા મૂર્તિ બની હતી. જે તુલસીદાસજી એક દિવસ નારીમાં આસક્ત હતા, તે નારીની પ્રેરણાથી પરમાત્મામાં, વિશ્વની સર્વાંગી સાધનામાં તદલીન થઈ શક્યા.

જે બિલ્વમંગળ એક દિવસ ચિંતામણિ વેશ્યા ઉપર આસક્ત હતો, તે જ બિલ્વમંગળ એક દિવસ એ જ વેશ્યાની અમૂલ્ય પ્રેરણા પામીને ભક્ત સુરદાસ બની જાય છે. જીવનમાં સાધનાનો સ્ત્રોત ઉઘળી આવે છે. ભગવાન ઋષભદેવના પુત્ર ભરત ચક્રવર્તી પોતાની ઓરમાન બહેન સુંદરીને સ્ત્રીરત્ન બનાવવા હચ્છે છે. એ યુગ ભાષ્ટ બહેનના લગ્નમો હતો, ત્યારે એવાં લગ્નો સહજ હતાં. એમાં નિંદા કે તિરસ્કાર ન થતો. છતાં સુંદરીનો જગૃત આત્મા ચક્રવર્તિ ભાષ્ટના વૈભવથી કે તેના મહત્વથી ચલિત ન થયો, ઊંડો અખંડ જ્યોતિની પેડે પ્રકાશ્યો. એ સુંદરી પોતાના શારીરિક સૌંદર્યને મોહનું સાધન સમજી શરીરને નિસ્તેજ બનાવવા અને તેનું અન્નતેજ અંદર ઉતારી તેજસ્વી આત્માને વધારે તેજસ્વી બનાવવા તપનું અનુષ્ઠાન કરે છે. લાંબા વખત સુધી રસાસ્વાદ ત્યજીને તે સુંદરી બહારથી જેટલી અસુંદર બની તેટલી જ અંદરથી સુંદરમય બની. તપને બળે મોહાસકત ભાષ્ટને સમજાવે છે. તેની વાસના શમાવે છે. એક સ્ત્રી આત્માનું અખંડ તેજ પડતાં પુરુષ ઉદ્ધારિત થાય છે. આ થઈ પુરુષ સાધકના અંગત વિકાસ માટે સ્ત્રી સાધિકા અથવા ગૃહસ્થાશ્રમી નારી દ્વારા પ્રેરણાની વાત.

હવે નારીના અંગત વિકાસ માટે પુરુષ સાધકના નિર્દોષ સાહચર્યની અને પ્રેરણાની કેટલી જરૂરિયાત છે? એના ઉપર આપણે વિચારીએ. આમ તો યુગો-યુગોથી નારી પુરુષાધીન જ રહેતી આવી

છે. તેણીએ કોઈ દિવસ તદ્દન સ્વતંત્ર રહી અંગત વિકાસની કસપના કરી નથી એટલી નમ્રતા અને કોમળતા તેમાં રહી, પણ એની સાથે-સાથે ખીક અને પરાધીનતા, પરાશ્રીતપણું પણ નારીમાં આવ્યું. એટલે સાધિકાનારીમાં ગૃહસ્થ નારીના આવા દોષો પેસી ગયા. તે પોતે જૂના રીઠા ચીલાને અદલવા અને જૂનાં ખોટાં મૂંચો, ખોટી પરંપરાઓ અને ખોટી દુષ્ટતાઓને નિવારવા માટે સાહસ ન ખેડી શકી. એટલું જ નહીં, કોઈ પુરુષ સાધક કે સ્ત્રી સાધિકા તે જાતનું સાહસ ખેડવા પ્રયત્નો કરે તો તેમાં એની સ્ત્રી સાધિકાએ તેની ખોટી ટીકા કરી આડખાલીઓ જ ઝાલી કરી. આ રીતે સ્ત્રી સાધિકાને તેના અંગત વિકાસ માટે પુરુષ સાધકની પ્રેરણાની જરૂર સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે. ભગવાન રામચંદ્રના ગુણો ભગવાન શિવજીના ગુણો કરતાં પૂજ્ય છે; એમ સાંભળી સતીના રૂપમાં પાર્વતીજી રામચંદ્રની પરીક્ષા લેવા માટે નીકળ્યાં. સતીએ પરીક્ષા લેવા માટે સીતાનો વેપ સંજ્ઞો, અને વનમાં તે બાળુ ચાલી નીકળ્યા. જે બાળુથી રામચંદ્રજી આવવાના હતા. સીતાનો વેપ સંજ્ઞને એકલાં સતીને જોઈને રામચંદ્રજી તો તરત કળી ગયાં. તેમણે સતીને પૂછ્યું “ માતા, અહીં એકલાં કેમ એકાં છો ? શિવજી ક્યાં છે ? આ સાંભળી સતી તો આશ્ચર્યમગ્ન થઈ ગયાં. અને જવાબ આપી શિવજી પાસે આવ્યાં. શિવજીએ સતીને કહ્યું :- “અસ હવે તમને હું પત્ની તરીકે સ્વીકારી શકતો નથી, કેમકે તમે મારા પૂજ્ય એવાં સીતાજીનો વેપ લઈ રામચંદ્રજીની પરીક્ષા લેવા ગયાં, માટે તમે મારાં પૂજ્ય તૂટ્યા છો.” આ રીતે પછી તો સતીએ શિવજીને બહુ અનુનય વિનય કર્યો, પણ તેઓ પોતાના સંકલ્પ ઉપર મક્કમ રહ્યા અને એટલું કહ્યું કે હું આ જન્મમાં તમને પત્ની તરીકે નહીં સ્વીકારું પણ તમે હવે તપ સાધના દ્વારા તમારો અંગત વિકાસ સાધી લેશો તો ભવિષ્યના જન્મમાં હું તમને પત્ની તરીકે સ્વીકારી શકીશ. આ રીતે સતીએ તપસ્યા કરી અને શિવજીની પ્રેરણા દ્વારા અંગત વિકાસ સાધ્યો. ઋગવેદમાં એક સુંદર આખ્યાન ભાષ્ય અને

અહેનનું મળે છે. યમ અને યમી અને ભાઈ અહેન અને છે. અહેન યમી ભાઈ યમને કામ વાસના પોપવા માટે, અને તેને પરણવા માટે પ્રાર્થે છે. યમ ભાઈ એ અધર્મ માર્ગે જવાની સ્પષ્ટ ના પાડે છે. અને પોતાની અહેનને અન્ય કોઈ તરુણ સાથે જોડાવા સમજાવે છે. અહેન તેને અહુ લલચાવે છે, ધમકાવે છે ને શાપ પણ આપે છે, પરંતુ ભાઈ યમ પોતાના અખંડિત તેજોમળથી એ કશાની પરવા કરતો નથી. ને પોતાના નિશ્ચયમાં મક્કમ રહે છે. આ આખ્યાનમાં પુરુષાત્મા દ્વારા અહેન યમીને અંગત વિકાસની પ્રેરણા મળે છે. આ છે નરની પ્રેરણા દ્વારા નારીના અંગત વિકાસના નમૂનાઓ !

એ જ રીતે નારીસાધિકાની પ્રેરણા દ્વારા પણ નરસાધકનો સામાજિક વિકાસ થયો. સર્વાંગી સાધના પૂરી થઈ એના દાખલાઓ પણ ઘણા મળે છે આપણે આગળ જોયું તેમ આહુઅલિમુનિ અન્નચારી બનીને પોતે જંગલમાં એકાંતમાં જઈ ઘોર તપશ્ચર્યા કરી છતાં પણ તેમની સર્વાંગી સાધનામાં કચાસ રહી ગઈ, એટલા માટે જ ભગવાન ઋષભદેવે એ સાધ્વીઓને પ્રેરણા આપવા માટે મોકલી હતી. જે ભગવાન ઋષભદેવના મનમાં એમ હોત કે પુરુષ સાધકના સામાજિક અને સર્વાંગી સાધનાના વિકાસ માટે સ્ત્રી સાધિકાની ફરકતા વિના ચાલશે તો પુરુષ સાધકો ઘણા હતા તેમને જ મોકલત. પરંતુ ના; પુરુષને સ્ત્રી અને સ્ત્રીને પુરુષ પૂર્તિની જ જરૂર છે. જૈન ધર્મ વિશ્વ ધર્મ કેમ છે ? કારણકે દરેક તીર્થંકરને વ્યક્તિ અને સમાજના સર્વાંગી વિકાસ માટે ગૃહસ્થાશ્રમી પુરુષ અને સાધક પુરુષની જેમ ગૃહસ્થાશ્રમી નારી અને સાધિકાનારીની જરૂર પડે છે. ચતુર્વિધ સંઘ (તીર્થ)ની સ્થાપના માટે આ ચારેય અંગની અનિવાર્ય જરૂર છે. જે પુરુષ સાધકો અને ગૃહસ્થાશ્રમી પુરુષો દ્વારા જ તીર્થસ્થાપના થઈ ગઈ હોત તો તેઓ સ્ત્રીથી તદ્દન અતડા, અલિપ્ત અને ખીતા જ રહેત પરંતુ અન્નચર્ય સાધનામાં સમાજના અધ્યાંય ક્ષેત્રનાં સ્ત્રી પુરુષના અણુ ઉકલેલા પ્રશ્નોના ધર્મદૃષ્ટિએ ઉકેલ દ્વારા સર્વાંગી વિકાસ માટે સ્ત્રી અને પુરુષ

અનેની પરરપર પૂરકતા જરૂરી છે; માટે સ્ત્રી સાધિકાએ અને પુરુષ સાધકે અતડા, અલિપ્ત અને ખીતા રહેવાની જરૂર નથી.

અંતિમ તીર્થંકર ભગવાન્ મહાવીરને સમાજને સમરસ યનાવવા, એક નારીને ઉદ્દેશીને સંકલ્પ કરવો પડ્યો હતો, એનું કારણ શું હતું? જે કાંડાણથી તપાસવામાં આવે તો જણાશે કે ભગવાન્ મહાવીરને ભવિષ્યમાં સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન થયા પછી સંઘરચના કરવી હતી. મહાવીર સ્વામીએ જોયું કે નવ સમાજની રચના કરવા માટે એક આત્મયજ્ઞી નારીને માધ્યમ યનાવ્યા વગર સંઘ રચના સારી પેઠે ચાલશે નહીં. વિશેષ નારી જાતિના પ્રશ્નો લેવા માટે અને પાછળ પડી ગયેલી નારીને પ્રતિષ્ઠા આપી આગળ લાવવા માટે સ્ત્રી સાધિકા જોઈશે જ. એ દષ્ટિએ મહાવીર સ્વામીએ એક એવી નારીનો સંકલ્પ કર્યો કે જે ક્ષત્રિય કુમારી હોય, છતાં અમુક કષ્ટો અને આફતોમાં પડી હોવા છતાં જેણે પોતાની માનસિક સમતુલા સાચવી રાખી હોય. આવી સ્ત્રી ચંદનયાળા હતી. ચંદનયાળાનું ઘડતર પણ ધારિણી માતાએ ખૂબ સારી પેઠે વિચાર અને આચારની દષ્ટિએ કર્યું હતું, એટલું જ નહિ, શીલ ઉપર આક્રમણ કરનાર રથીનું પ્રાણાર્પણ કરીને પણ હૃદય પરિવર્તનની તક આપી હતી. ચંદનયાળાની સામે પોતાની માતાનો પ્રત્યક્ષ દાખલો હતો. એટલે એનામાં એક અપૂર્વતાકાત આવી. જેકે રથીનો હૃદય પકડેો થયા પછી ચંદનયાળાને તે પુત્રી તરીકે માની પોતાની સાથે ઘેર લાવે છે પણ રથીની પત્નીની અદેખાઈ ચંદનયાળા પ્રત્યે વધી જાય છે. તે ચંદનયાળાને અન્નરમાં વેચીને સોના મોહરો લાવવા રથી પાસે હડાગ્રહ કરે છે. છેવટે ચંદનયાળા પોતે ખુશીથી ગુલામોના ખરીદ વેચાણ થતા હતા તે અન્નરમાં આવે છે અને વેચાય છે. ધન્નાવાહ શેઠ નામના એક શ્રાવક ચંદનયાળાને ખરીદે છે. અલ્પચારિણી છતાં ચંદનયાળાનું વાતસલ્ય એટલું ઉછળે છે કે તે પુત્રીરૂપે ધન્નાવાહ શેઠની સેવા કરે છે. ધન્નાવાહ શેઠ પણ પિતૃવાતસલ્ય ચંદનયાળા ઉપર રેડે છે; પણ તે શેઠનાં પત્ની મૂળા

શેડાણીને આ વસ્તુ ઇર્ષ્યાનું કારણ બની જાય છે. મૂળા શેડાણી એક દિવસ તક બેઠીને ચંદનબાળાને અપાર કબ્જોમાં મૂકી દે છે. ચંદનબાળા આ કસોટીમાંથી પસાર થાય છે. મૂળા શેડાણી પ્રત્યે સમભાવ રાખી ભગવાન મહાવીર સ્વામીના અભિગ્રહ (સંકટરૂપ) માટે નિમિત્ત બને છે. એવી શક્તિશાળી વીરાંગના ચંદનબાળા આગળ જતાં ભગવાન મહાવીરના નવા સંઘમાં સાધ્વી બની મહાવીર સ્વામીનો સંદેશો સ્તંભોમાં ફેલાવે છે. ચંદનબાળાની આત્મશક્તિનો પરચો તો આ ઉપરથી જ મળી રહે છે કે ભગવાન મહાવીરના સંઘમાં ૧૪ હજાર સાધુઓ માટે ૧૧ ગણુ હતા, બ્યારે ૩૬ હજાર સાધ્વીઓ માટે એકલી મહાસતી ચંદનબાળા જ પ્રવર્તિની રહ્યાં. ભગવાન મહાવીર સાધ્વીઓના માધ્યમ દ્વારા નવ-સમાજની સર્વાંગી રચના અને વિકાસ કરવામાં સફળ બને છે. ભારતીય ધર્મોમાં જૈનધર્મે સ્ત્રીઓને પણ સાધ્વી-દીક્ષા-સંન્યાસ આપવાની પહેલ કરી. સ્ત્રીઓ પુરસ્કારરૂપે આપવાની, ખરીદવાની વસ્તુ ગણાતી હતી તે સ્ત્રીઓને ભગવાન મહાવીરે સર્વોચ્ચ શિખરે મૂકી દીધી. જે ભગવાન મહાવીરે ચંદનબાળા સાધ્વીનો સહયોગ સંઘ-રચનામાં ન લીધો હોત તો તેમણે જ્યંતિ, રેવતી જેવાં અનેક નારીરત્નો મેળવીને સમાજની સર્વાંગી ક્રાંતિ કરી તે ન કરી શકત. અને સાથે સાથે એમ પણ કહેવું બેઠ્યે કે જે ચંદનબાળાને મહાવીરનો સંયોગ ન મળ્યો હોત તો, એમનો પણ સંપૂર્ણ આત્મ-વિકાસ ન જ થાત.

કહેવાનો આશય એ છે કે ભગવાન મહાવીરે પાર્શ્વનાથ પરંપરાના ચાતુર્યામ ધર્મ પછી અલ્પચર્યાવ્રતનું પાંચમું મહાવ્રત ઉમેર્યું; છતાં અલ્પચર્યા-સાધનામાં સ્ત્રી સાધિકા અને પુરુષ સાધક બંનેને અતડાં રાખીને; હાર્દિક સહયોગ અને પરસ્પર પૂરકપણાને અવગણ્યું નહીં, બલકે, સમાજના સર્વાંગી વિકાસ માટે સ્ત્રી સાધિકાનો હાર્દિક સહયોગ અને સાહચર્ય અનિવાર્યરૂપે ગણ્યું. એટલું જ નહીં ચતુર્વિધ સંઘમાં સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેને એકબીજાનાં પ્રેરક પણ ગણ્યાં.

એ જ રીતે સ્ત્રી સાધિકાને પણ સમાજના સર્વાંગી વિકાસ માટે પુરુષ સાધકોનાં સાહચર્ય અને સહયોગની કેટલી જરૂર પડે છે. એના સર્વોત્કૃષ્ટ દાખલો તીર્થંકરી મસ્તિનાથનો છે. તીર્થંકરી મસ્તિનાથે ગૃહસ્થજીવનમાં પોતાના ૩૫ ઉપર મોહિત થયેલા ૬ રાજ્યોને પ્રતિ-બોધ આપી તેમની આસક્તિ દૂર કરી અને આ રીતે પોતાની સંઘ સ્થાપના વખતે સ્ત્રી સાધિકાઓ અને ગૃહસ્થાશ્રમી નારીઓની જેમ પુરુષ સાધકો અને ગૃહસ્થાશ્રમી પુરુષોને પણ સંઘમાં દાખલ કર્યાં. જે તીર્થંકરી મસ્તિનાથ એકલી સ્ત્રી સાધિકાઓ અને ગૃહસ્થ સ્ત્રીઓને જ પોતાના સંઘમાં લેત તો સંઘનો સર્વાંગી વિકાસ ન થાત, કારણ કે પુરુષોના પ્રશ્નો અણુ ઉદેચ્યા રહેત, અને પરિણામે સ્ત્રી પુરુષના સંઘર્ષનું કારણ એ સંઘ બની જત.

જેઓ સમાજના સર્વાંગી વિકાસ માટે સામાજિક કામો લે છે, તેમને એક યા બીજા પ્રકારે પુરુષ સાધકની જેમ સ્ત્રી સાધિકાની જરૂર અનિવાર્ય રૂપે પડે છે. જેઓ આ વાતને અવગણીને ચાલે છે, તેમને પાછળથી સાચું સમજાઈ જાય છે. બુદ્ધ ભગવાને પોતાની પત્ની અને પુત્રને સંમત કર્યા વિના એવાં વૈરાગ્યમાં આવી, સંન્યાસ ધારણ કર્યો. મોઢિલાલ થયા પછી તેમણે બૌદ્ધ સંઘની સ્થાપના કરી; પણ બૌદ્ધ સંઘમાં ઉપાસકો-ઉપાસિકાઓ અને સાધુઓને જ દાખલ કર્યાં. સ્ત્રીઓને બૌદ્ધ ધર્મમાં સંન્યાસ દીક્ષા નહોતી આપવામાં આવી. બુદ્ધ ભગવાન પોતે સ્ત્રીઓને દીક્ષા આપવામાં સંઘમાં અલ્પચર્યાના હાસનું મોટું જોખમ જોતા હતા. પણ સમાજના સર્વાંગી વિકાસ માટે અને સ્ત્રીઓના પ્રશ્નો માટે સ્ત્રી સાધિકાઓને માધ્યમ બનાવ્યા સિવાય કોઈ આરો નહોતો. એટલે બુદ્ધ ભગવાનને આ સત્ય સમજાયું અને તેમણે આખરે તો બૌદ્ધ સંઘમાં સ્ત્રીઓને પ્રવર્જિત કરવી પડી. આપણે જાણીએ જ છીએ કે ભગવાન બુદ્ધને મોઢિસત્ત્વ પેદા થવામાં એક સ્ત્રી અને તે પણ વારાંગના જ નિમિત્ત બની હતી. આપણે એ તો જોઈ જ ગયા છીએ કે વૈદિક ધર્મમાં સંન્યાસધર્મના આઘપ્રવર્તક

શંકરાચાર્યે સંન્યાસનો અને બ્રહ્મચર્યનો અધિકાર એક માત્ર પુરુષોને આપ્યો; સ્ત્રીઓને નહીં. સ્ત્રીઓને બ્રહ્મચારિણી રહી સંન્યાસ ધર્મ પાળવાનો અધિકાર નહીં આપવાને લીધે વૈદિક ધર્મની દરેક શાખાઓમાં સ્ત્રીઓમાં પરાધીનતા, પરાશ્રિતતા અને નિર્બળતા આવી. તેમનામાં અજ્ઞાનતા, ક્રિડિયુક્તતા પુરુષો કરતાં વધારે વધી. એથી સમાજની સમરસતામાં અને સર્વાંગીણ વિકાસમાં ગાળપડું પડ્યું અને એની ખોટી અસર જૈનસંઘમાં પણ પડી. એ ખોટી અસરને કારણે જ જૈન સંઘની ભ. મહાવીરની સ્ત્રી સાધ્વી પ્રત્યેની ઉદારતામાં અગાઉ બ્લેક ગયા તે મુજબ ફટકો પડ્યો છે. એટલે અરસપરસ અંગત વિકાસ અને સામાજિક વિકાસ બંને માટે સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેની પૂરકતાની જરૂર છે; તે જ બ્રહ્મચર્ય સાધના વ્યાપક અર્થમાં થઈ શકશે.

બ્રહ્મચર્ય સાધના અને નારી પ્રતિષ્ઠા

ભૌતિકતા કરે જોર, આત્મતત્ત્વ દબાય જ્યાં;

ત્યારે નારી પ્રતિષ્ઠાય-પાછળ પડી જાય ત્યાં.

મોખરે સ્ત્રી પ્રતિષ્ઠાને, લાવવા ચત્ન સૌ કરે;

ને બ્રહ્મચર્યની સાચી, નિષ્ઠાને વિશ્વમાં ભરે. (૭)

ઉપનિષદોમાં નર અને નારી બંનેને બ્રહ્મસ્વરૂપ માનવામાં આવ્યા છે. ત્યાં સ્ત્રી અને પુરુષમાં કોઈપણ જનનો ભેદ કરવામાં આવ્યો નથી. છતાં સમાજના વ્યવહારમાં સ્ત્રી અને પુરુષનો ભેદ કરવામાં આવ્યો છે, તેનું એક કારણ એ પણ છે કે સમાજ શાસ્ત્રીઓએ તેઓ પુરુષ હોવાને લીધે પુરુષોનો પક્ષપાત કરી સ્ત્રીને હલકી રીતે ચીતરી છે. ઘણે સ્થળે એકલી સ્ત્રીને જ કામવાસનાની પૂતળી ગણી છે, નરકનું દ્વાર ગણી છે, પણ તટસ્થ દૃષ્ટિએ જોતાં આ વાત ખરાબ નથી. એ ખરું કે સ્ત્રીમાં વાત્સલ્યની માત્રા વધારે હોય છે, અને વિકાર અને વાત્સલ્યનું ઉદ્ગમસ્થાન એક જ છે એટલે પુરુષોએ સ્ત્રીના વાત્સલ્યને સારી દિશામાં વળાંક આપવાને બદલે એને ખરાબ રીતે ચીતરી વિકાર દિશામાં જ દોરી પણ ભારતીય સંસ્કૃતિના ઇતિહાસનાં પાનાં ઉપર નજર ફેરવીશું તો એ લાગ્યા વિના રહેશે નહીં કે સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતાં પોતાનાં બ્રહ્મચર્યશીલ અને સતીત્વ ઉપર મક્કમ રહી છે, પ્રાણ સમર્પીને પણ એમણે પોતાનું શીલ સાચવ્યું છે. એવી સતીઓનાં બહુ દાખલાઓ મળે છે. આ બધું જોયા પછી એમ કહી શકાય કે સ્ત્રી એ કામવાસનાની પૂતળી નથી બલકે સ્ત્રી પ્રત્યે સહજ ભાવે આપણે કહી શકીશું કે એ વાત્સલ્ય મૂર્તિ છે; પુરુષો કરતાં બ્રહ્મચર્ય સાધનામાં સહેજ પણ પાંચી પાની કરનારી નથી; બલકી આગળ છે.

ત્યારે સવાલ એ થાય છે કે 'બ્રહ્મચર્ય' સાધનામાં સ્ત્રી સંગાથે નિર્દોષ સાહચર્ય કે સહયોગ લેવાની જરૂર છે ખરી? બ્રહ્મ એટલે વિશ્વાત્માઓની સર્વાંગી સાધના કરતી વખતે માત્ર પુરુષના સહયોગથી ચાલી શકશે? એનો જવાબ સાફ નકારમાં છે. કારણ એ કે સ્ત્રી અને પુરુષ એ બંને સમાજ-રથનાં એ ચક્કો છે. પરંતુ એ એ ચક્કો પૈકીનું એક પણ ચક્કો ખરાબર ન હોય, ખગડેનું હોય તો રથ ચાલી શકતો નથી. તેમજ સ્ત્રી અને પુરુષ એ બંને પૈકી એકને નમે પાછળ રાખશો, સમાજના દરેક પ્રશ્નોથી પરિચિત રાખશો નહીં તો સમાજરથ વિષમ રહેવાનો છે, તે ગતિ કરવાનો નથી. આજે નારી જાતિની ઢશા એટલા જ માટે અધમ થઈ ગઈ છે કે એને જે એના સ્વાભાવિક અધિકાર હતા, તે આપવામાં આવ્યા નથી અને બ્રહ્મચર્ય સાધનામાં પુરુષો દ્વારા તરછોડવામાં આવી છે. અથવા સ્ત્રીઓ સાથે ઘૂણા કરવામાં આવી છે. એથી સમાજના સર્વાંગી વિકાસમાં ક્યાસ રહે, સમાજમાં વિષમતા દેખાય એ સ્વાભાવિક છે.

સ્ત્રી જાતિમાં વાત્સલ્યની માત્રા વધારે છે, એનો સ્વીકાર ન્યારે આપણે કરીએ છીએ, ત્યારે જો એના વાત્સલ્યનો ઉપયોગ વ્યાપક દિશામાં કરવામાં આવે તો સમાજનો વિકાસ ઝડપી થાય, એ હકીકત છે. આજે એના વાત્સલ્યનો ઉપયોગ કાંતો કુટુંબના સંકુચિત વાડામાં અથવા તો જ્ઞાતિની કે એવી સાંકડી દિવાલોમાં કરવામાં આવે છે. જો એ વાત્સલ્યને કુટુંબ, જ્ઞાતિ, પ્રાંત કે ભાષાવાદથી ઉપર ઊઠીને સમાજ-સેવાનું વ્યાપક ક્ષેત્ર મળે તો સમાજનો સર્વાંગી વિકાસ થાય. હિંદુ સમાજમાં વિધવા માતાઓની સંખ્યા મોટા પ્રમાણમાં છે. જો એમના વૈધવ્ય સાથે પળાતા અનિવાર્ય બ્રહ્મચર્યને સમાજસેવાના કામ, સમાજના બાળકોને શિક્ષણ અને સંસ્કાર આપવાના કામ સાથે જોડવામાં આવે તો સમાજનું કેટલું મોટું કામ થઈ શકે? શકિત તો માતાઓ-બહેનોમાં પડેલી જ છે, માત્ર એ શકિતને ખીલવવાની જરૂર છે. પણ એવાં માતાઓ અને બહેનોની શકિતને જાગૃત કરવા

માટે ક્યું માધ્યમ હોયું જોઈએ ? એના ઉપર વિચાર કરતાં આપણી નજર સાધ્વી વર્ગ ઉપર હરે છે. એટલે ફલિતાર્થ એ થયો કે જે અભચારી મુનિઓએ જે સમાજનો સર્વાંગી વિકાસ સાધવો હોય અને વિશ્વના અધ્યાય અભસ્વરૂપ આત્માઓમાં સર્વાંગી વિકાસ કરવા માટે વિચરણ કરવું હોય તો સ્ત્રી સાધ્વીઓના માધ્યમ દ્વારા પાછળ પડી ગયેલી નારી જાતિને આગળ લાવવી પડશે. બૌદ્ધ ધર્મમાં એક વાત આવે છે, તે આ દિશામાં માર્ગદર્શક બનશે.

ભગવાન બુદ્ધના શિષ્ય ઉપગુપ્તભિક્ષુ રૂપ યૌવનથી સંપન્ન હતા. એમનો તેજસ્વી એહરો અભચર્યાના તેજથી દીપ્તો હતો. સુગતના નામની વેશ્યા તે સમયે મથુરા નગરની રૂપરાશિ હતી; અનેક મોટા મોટા ધનિકો તેના ઇશારા ઉપર નાચતા હતા; તેના ચરણોમાં નમી પડતા હતા. સુગતાએ જ્યારે ઉપગુપ્તભિક્ષુનું રૂપ જોયું તે ક્ષણે જ તે તેના ઉપર મોહિત થઈ ગઈ. અને નત મસ્તક થઈને ભિક્ષુને વિનવવા લાગી “દેવ ! હું આપના ચરણોમાં આ શરીર સમર્પિત કરું છું. મને સ્વીકારો અને આપની સેવિકા બનાવો !” ભિક્ષુએ શાંતમુદ્રામાં કહ્યું :- “અત્યારે હું તમને સ્વીકારવાનો નથી. સમય આવશે, ત્યારે હું તમારી સેવામાં હોઈશ.” એ વાતને વર્ષો વીત્યાં. એક સમય એવો આવ્યો કે સુગતાના શરીરમાં ભયંકર રોગ ફેલાયો. આખા શરીરમાંથી પરુ વહેવા લાગ્યું. તેની પાસે કોઈને બેસવાનું ગમે નહીં. સુગતા હવે અધાની ઘૂણાપાત્ર બની ગઈ. બિલકુલ, જે લોકો પહેલાં એના રૂપ ઉપર આસક્ત બનીને એને ચાહતા હતા, તે લોકોએ જ રાજ આગળ જઈને ફરિયાદ કરી કે ‘આ સુગતાના શરીરની અદ્યોથી શહેરમાં રોગચાળો ફેલાશે એટલે નગરની બહાર કોઈ ખાડામાં તેને નાંખાવી દેવી જોઈએ.’ રાજાનો હુકમ નીકળ્યો. રાજપુરુષો તેને નગરની બહાર કોઈ ખાડામાં એકાંત સ્થળે નાખીને ચાલ્યા આવ્યા. સુગતા ત્યાં પોકેપોક મૂકી રડવા લાગી, પણ ત્યાં કોણ સાંભળે ? કોઈ એની પાસેથી પસાર જ થતું નહોતું. છેવટે ઉપગુપ્તભિક્ષુના કાને સુગતાની

દુર્દશાની વાત પડી. ભિક્ષુ તરત જ ત્યાંથી ઉપડ્યા અને જ્યાં સુખતા રુદન કરી રહી હતી, ત્યાં આવી પહોંચ્યા. સુખતાને સંબોધવા લાગ્યા: “અહેન, ગભરાશો નહીં, હું તમારી સેવામાં આવી પહોંચ્યો છું.” કાણ? હું ઉપગુપ્ત ભિક્ષુ. “ઉપગુપ્તભિક્ષુએ તેની સારી પેટે સારવાર કરી. સુખતા સ્વસ્થ થઈ. ગદ્ગદ થઈને કહેવા લાગી “ધન્ય છે દેવતા! હું આપની જન્મોજન્મની ઋણી છું, હવે આપ મને તારો! ઉગારો!” સુખતા ઔદ્ધ સંઘમાં સાધ્વી તરીકે દીક્ષિત થઈ જાય છે. અને આ રીતે એક પાછળ પડી ગયેલી નારી જનગૃત થઈ પોતાના વાતસ્ય જરૂરને સમાજ સેવાના કાર્યમાં લગાડી દે છે. આ રીતે સમાજમાં લાખો વિધવા બહેનોના પ્રશ્નો છે, હજારો વેશ્યા બહેનોના પ્રશ્નો છે, તે ઉકેલવા માટે સ્ત્રી સાધ્વીઓના અને સ્ત્રી અભ્યાસીણીઓનાં સાહચર્ય અને સહયોગની જરૂર ડગલે ને પગલે રહેવાની.

આમ કરવાથી જ નારીજાતિમાં નૈતિક જનગૃતિ આવશે. તે પુરુષની સાથે ખભેખભા મીલાવી સમાજ વિકાસના કાર્યોમાં લાગ લઈ શકશે. અને સ્ત્રી અને પુરુષ બંને સમાન ભૂમિકા ઉપર પહોંચવાથી જ સમાજ સમરસ થઈ શકશે. સ્ત્રીઓ પાછળ રહેશે અને પુરુષો આગળ વધી જશે તો સમાજવિકાસનું કાર્યક્ષેત્ર મંદ પડી જશે. પુરુષોના કાર્યમાં સ્ત્રીઓ સહકારક નહીં રહેવાથી જીવંતી વિમ્લકારક બની જશે.

મહાત્મા ગાંધીજીએ એક વખતે પોતાના રચનાત્મક કાર્યકરોને કહ્યું: “તમારે હવે જેલ જવું પડશે, છેને એટલી તૈયારી? વિચારીને જવાબ આપશો.” પણ ગાંધીજી સમયે સમયે કાર્યકરોને સૂચવતા રહેતા કે તમે આ વાત તમારે ઘેર તમારી પત્ની આગળ કરતા રહેજો. પણ કોઈએ પત્ની આગળ આ વાત કરી નહીં. પરંતુ જ્યારે મહાત્માજીએ ઉપલી આમતમાં જવાબ માગ્યો, ત્યારે કાર્યકરોએ પોતાની પત્નીઓ આગળ પેલી વાત કરી. પણ પત્નીઓ તો ધડાયેલી અને સ્વરાજ્યના વિચારોથી ટેવાયેલી હતી જ નહીં, એટલે ઝઘડો કરવા લાગી. પુરુષો પત્નીઓને અસહાય છોડીને જેલ જાય, એ વાત

કેમેય કરીને તેમને ગળે ઉતરતી નહોતી. બધાંયે બાપુજીને આવીને વાત કરી કે જેલ જવાની વાત કરવાથી તો અમારા ઘરમાં મોટો ઝઘડો ઊભો થઇ ગયો છે. મહાત્મા ગાંધીજીએ પૂછ્યું:— “એમ કેમ થયું ? તમે મારી કહેલી વાત તમારી પત્નીઓ આગળ કરી નહોતી ?” બધાંયે કબૂલ કર્યું. ત્યારે ગાંધીજીએ કહ્યું:— ‘ન્યાંસુધી સમાજમાં સ્ત્રી જાતિમાં જાગૃતિ આવશે નહીં, ત્યાંસુધી પુરુષો એકલા સામાજિક વિકાસ કરી શકશે જ નહીં.’

એટલે આજે પાછળ પડી ગયેલી નારીજાતિને આગળ લાવવા માટે નારી જાતિને પ્રતિષ્ઠા આપવી પડશે. તેમને ‘અલ્પચર્ય’ પાલનનો અધિકાર આપીને અલ્પચર્યાણી તરફ સમાજ સેવાનાં કામોમાં ખૂંપાવવા માટે તક આપવી પડશે. અને તેમનું ઘડતર સારી પેઠે દિલ દબને કરવું પડશે. એ જ રીતે કોલેજમાં ભણતી અને સુશિક્ષિત નારીઓમાં પશ્ચિમની હવાથી કે લક્ષ્મીનંદનોની નારીઓ તરફની ભોગ-પિપાસાથી નારીઓમાં જે અલ્પચર્ય શિથિલતા આવી છે, તેને સુયોગ્ય દિશાએ લાવી મૂકવામાં પણ સુશિક્ષિત કુમારિકાઓએ અને સુવિક્ષિત સાધ્વીઓએ પરિપક્વ અલ્પચર્યા સાધુઓની રાહબરી નીચે ઘણું વિશાળ કાર્ય કરવું પડશે. માત્ર ભારતમાં જ નહીં, ભારતીય નારીઓ દ્વારા જગતભરમાં અલ્પચર્યનાં નવાં મૂલ્યો ઊભાં કરવાં પડશે.

આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિનો નારીપ્રતિષ્ઠાનો એક દાખલો જૈન ઇતિહાસનું ઉજ્જવળ પૃષ્ઠ છે. હરિભદ્રસૂરિ ચિતોડ પાસેના એક નાનકડા મામના રાજપુરોહિતના પુત્ર હતા. સંસ્કૃત ભાષાના મહાન વિદ્વાન હતા. એમને અભિમાન થયું કે ‘હું નહીં સમજી શકું’ તેવું જ્ઞાન છે જ નહીં.” પોતે એક દિવસ સંકલ્પ કરે છે: “કોઈના જે જ્ઞાનને હું ન સમજી શકું અને તે જો મને સમજાવી દે તો હું તેનો શિષ્ય થઈ જાઉં.” એક વખત તેઓ જૈન ઉપાશ્રય પાસેથી જઈ રહ્યા હતા. ઉપાશ્રયમાં એક વૃદ્ધ સાધ્વી “યાકિની મહત્તરા” પ્રાકૃત ભાષાની એક ગાથાનું ઉચ્ચારણ કરી રહ્યાં હતાં. વારંવાર ધ્યાનથી સાંભળવા છતાં

પણ હરિભદ્ર તે ગાથાનો અર્થ સમજી શક્યા નહીં. એથી તેમનું અભિમાન ઓસરી ગયું. તેઓ વિનયપૂર્વક સાધ્વીજીની પાસે જઈને જિભા રહ્યા. સાધ્વીજી પાસેથી ગાથાનો અર્થ સાંભળી અને સમજીને તેમને ખૂબ સંતોષ થયો. તેઓ પોતાના સંકટપ્રેમ પ્રમાણે સાધ્વીજી પાસે શિષ્ટદીક્ષા આપવા માટે વિનવવા લાગ્યા. સાધ્વીજીએ કહ્યું:-
 “જૈન ધર્મના નિયમ પ્રમાણે કોઈ સ્ત્રી સાધુ પાસે અને કોઈ પુરુષ સાધ્વી પાસે દીક્ષિત થઈ નહીં શકે, પરસ્પર પૂરક જરૂરી બની શકશે. એટલે જો તમારે દીક્ષા લેવી હોય તો આચાર્ય પાસે આવો, તેઓ દીક્ષા આપશે.” સાધ્વીજીએ હરિભદ્રને આચાર્યના દર્શન કરાવ્યાં. હરિભદ્રે સાધુ દીક્ષા સ્વીકારી એટલું જ નહીં ભવિષ્યમાં જૈન ધર્મના તેઓ મહાન જ્યોતિર્ધર આચાર્ય થયા. અનેક તાસ્વિક ગ્રંથો તેમણે પોતે રચ્યા અને આગમે ઉપર ટીકાઓ અને વૃત્તિઓ લખી. પણ આ કૃતજ્ઞ આચાર્યે પ્રત્યેક ગ્રંથ કે ટીકાની અંતે પોતાના નામને બદલે ‘યાકિની મહત્તરાસનુ’ (યાકિની મહત્તરા સાધ્વીના ધર્મપુત્ર) તરીકે જ લખ્યું અને આ રીતે તેમણે આ સાધ્વીજીને પોતાની ધર્મમાતા માનીને તેમની અને સાધ્વી જગતની મહાન પ્રતિષ્ઠા કરી.

પરદર્શનના મુખ્યગ્રંથો ઉપર ટીકા લખનારા વાચસ્પતિ મિશ્રનાં જ્યારે લગ્ન થયાં, ત્યારે બીજે જ દિવસે તેમણે અન્નસૂત્રના શંકરભાષ્ય ઉપર ટીકા લખવાનું શરૂ કર્યું. તેઓ નિરંતર તે ગ્રંથની ટીકા લખવામાં જ જગૃત રહેતા. તેમની પત્ની તેમના આ કાર્યમાં જરાય વિઘ્ન નહોતી કરતી એટલું જ નહીં બદલે, રાત્રિ-દિવસ એક માત્ર પતિ સેવામાં જ રહેતી. સાંજ થતાં જ ચૂપચાપ આવીને દીવો પેટાવી જતી અને વાચસ્પતિમિશ્ર તન્મય ભાવથી લખવામાં જ સંલગ્ન રહેતા. આ રીતે દિન, માસ અને એક-એક વર્ષ કરતાં ૧૨ વરસનાં વહાણું વહી ગયા. ટીકાની પૂર્ણાદ્યતિનો દિવસ આવ્યો, તે દિવસે તેમની પત્ની જ્યારે દીવો પેટાવવા આવી ત્યારે તેમણે જોયું કે, “એ તો સાધ્વીની પેકે સાદાઈ અને સંયમથી પોતાનું જીવન ગાળી રહી છે. ચહેરો

તેજથી દીપી રહ્યો હતો.” વાયરૂપતિમિત્રે પૂછ્યું:— “તમે આવું જીવન શા માટે વિતાવી રહ્યા છો ?” પત્નીએ કહ્યું: “આપના ઉદ્દેશ્યની સિદ્ધિ માટે હું છેલ્લાં ૧૨ વર્ષથી આ સાધના કરી રહી છું.” મિત્ર ચકિત થઈ ગયા. અને બોલ્યા:— “ખરેખર, તમારી સાધનાને બળે જ હું આ ગ્રંથને પૂરો કરી શક્યો છું. જે આપણે સાંસારિક વાસનામાં પડી ગયાં હોત તો કશું જ કરી શકત નહીં, પણ હવે જે વસ્તુ લખાઈ છે તે તમને અને મને બંનેને અમર બનાવી દેશે. હું આ દીકાનું નામ પણ તમારો નામ ઉપર ‘લામતી’ રાખું છું.” આ રીતે એક નારીની સાધનાને પરિણામે વાયરૂપતિમિત્રે તેને પ્રતિષ્ઠા આપી પોતે આગળ વધ્યા. અને તેમને આગળ લાવ્યા.

પ્રાચીન કાળમાં આર્યનારીનું ગૌરવ જાળવત્યમાન હતું. દરેક ધર્મ સાધનામાં ગૃહસ્થાશ્રમી નારીને પુરુષ સાથે રાખવામાં આવતી. તેના વગર કોઈપણ સાધના પૂર્ણ માનવામાં આવતી નહતી. સાથે સાથે વૈદિક કાળમાં નારીનું ગૌરવપૂર્ણ જીવન હતું. એના સાક્ષીરૂપે વેદ વચનો છે. “શ્વસુરે સમ્રાજી ભવ.” સ્મૃતિઓમાં પણ ‘યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યંતે રમંતે તત્ર દેવતા’ એવા વચનો નારીની પ્રતિષ્ઠારૂપે અંકિત છે.

રામાયણમાં ભગવાન રામ અશ્વમેધ યજ્ઞ આદરે છે ત્યારે સીતા વનમાં હોઈ હાજર રહી શકે તેમ નહોતાં. સીતાની પ્રતિમા બનાવી પોતાની સંગાથે રાખે છે. કારણ કે કોઈપણ ધર્માચરણ પુરુષ એકલો સર્વાંગી રીતે કરી શકે જ નહીં. રામાયણ કહે છે: “બિનુતિય વ્રત નહીં હોઈ ખરાય.” આમ હોવા છતાં વચ્ચે ગાળામાં નારીને ખૂબ જ તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી જોવામાં આવી. એના મૂળભૂત અધિકારોથી એને વંચિત રાખવામાં આવી. **ન સ્ત્રી શૂદ્રૈઃ વેદમ્ ધીયેયાતામ્** (સ્ત્રી અને શૂદ્રોએ વેદ નહીં ભણવા જોઈએ) આવાં સૂત્રો અને ‘નારી નરકની ખાણ’ વગેરે નિંદિત વચનોથી નારીને સ્વાભાવિક વિકાસથી દૂર હડસેડવામાં આવી. અને સમાજે પોતે પણ સર્વાંગી વિકાસનાં આરણ્યોં બંધ કરી દીધાં. પણ આજના બુદ્ધિવાદી સમાજનું

સર્વાંગી કામ કરવું છે. તથા સમાજનો સર્વાંગી વિકાસ સાધવો છે, તેને માટે નરે નારીને અને નારીએ નરને તથા ખાસ તો નર દ્વારા નારીને પ્રતિષ્ઠા આપ્યા સિવાય કોઈ આરો નથી.’ નારી જાતિને પ્રતિષ્ઠા આપવાથી જ એનામાં પડેલાં વાતસલ્ય, સેવા, કોમળતા, નમ્રતા, દયા, ક્ષમા, ધૃતિ વગેરે ગુણો ઉપસી આવશે, અને સમાજને મોટા ફાયદારૂપ થશે. એમ કરવાથી જાંડી અહ્યર્ય સાધનામાં કોઈ બાધ આવતો હોય, તેમ જણાતું નથી જલદું, નારીને તરછોડવાથી અહ્યર્યની સાધના જે એકાંગી અને છે, તે પુનઃ નારી પ્રતિષ્ઠા સ્થાપવાથી સર્વાંગી બની શકશે અને સમગ્ર સમાજનું પૂરેપૂરું ઉત્થાન થઈ શકશે.

અત્યંત જૂના વખતમાં જે અલ્પચારી મહાપુરુષો થયા છે, તેઓ સ્ત્રીથી અતડા કે ખેંચીને નહોતા રહ્યા. પણ નારીને વાતસલ્ય મૂર્તિ માનીને તેનાથી પ્રેરણા જ લેતા હતા. ભારતની બહાર પણ આવું જ દેખાય છે. દા. ત. ઇશુ ખ્રિસ્ત અલ્પચારી હતા. પણ તેઓ વાતસલ્ય મૂર્તિ નારીઓથી અતડા નહોતા રહેતા. તેમણે પોતાના જીવનકાળમાં અનેક દુઃખો અને પછાત નારીઓનાં દુઃખો દૂર કર્યાં હતાં. તેમને પ્રતિષ્ઠા આપી હતી. આજે પણ ઇશુ ખ્રિસ્તના ઇસાઈ સમાજમાં પાદરીઓ અને સાધ્વીઓ છે જ પણ ખ્રિસ્તી ધર્મમાં તો નારી જાતિને અલ્પચાર્ય સાધનાનો અધિકાર પણ આપવામાં આવ્યો છે. અને એના પરિણામે તેઓ આજે પણ સિક્કા-સંસ્કાર અને શેગી ગુસ્સામાં

અલ્પચાર્ય સાધના અલ્પચાર્ય દ્વારા જગે થશે;

જે અલ્પચારિણી-અલ્પચારીનો યોગ જામશે. (૮)

વચગાળામાં ડિટ્યુસ્ત લોકોએ સ્ત્રીથી દૂર રહેવું, અથવા સ્ત્રીથી ડરતા રહેવું એવો અલ્પચાર્યનો સાંકડો અર્થ કર્યો. એ અર્થ પ્રમાણે તેઓ સ્ત્રી દ્રોહ, અગર તો સ્ત્રી નિરપેક્ષ જીવન અથવા તો સ્ત્રી વિરોધી જીવન ગાળવા મંડ્યા. આ અર્થને પરિણામે તેમના અંગત જીવનની અને સમાજ-જીવનની સાધનામાં અંતરાયો ઊભા થયા. અને તેઓ માત્ર શુદ્ધ જીવનમાં રાચી રહ્યા. એવી હાલત થવાથી તેઓ સમાજનો સર્વાંગી વિકાસ નહોતા સાધી શક્યા. કોઈપણ માણસ અલ્પચાર્ય પાળે અને તેનો ઉપયોગ કરે જ સર્વાંગી વિકાસના માર્ગે ન થાય અથવા અલ્પચાર્ય દ્વારા સંચિત વીર્યનો જગત પ્રત્યે વાતસલ્ય વહેવડાવવામાં પૂરો ઉપયોગ ન થાય તો તેવા અલ્પચાર્ય દ્વારા સંપૂર્ણરે અલ્પ પ્રાપ્તિ પણ થી રીતે થઈ શકે? આખાએ વિશ્વમાં વસેલા અલ્પમાં આત્મીય ભાવે, વાતસલ્યભાવે જોવાની દૃષ્ટિ તેમનામાં ક્યાંથી ખીલી શકે? માટે જ અલ્પચાર્ય સાધના સ્ત્રી નિરપેક્ષ કે સ્ત્રી વિરોધી સાધના નથી. એ વસ્તુ વધુને વધુ હવે સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.

અત્યંત જૂના વખતમાં જે અલ્પચારી મહાપુરુષો થયા છે, તેઓ સ્ત્રીથી અતડા કે ખેંચીને નહોતા રહ્યા. પણ નારીને વાતસલ્ય મૂર્તિ માનીને તેનાથી પ્રેરણા જ લેતા હતા. ભારતની બહાર પણ આવું જ દેખાય છે. દા. ત. ઇશુ ખ્રિસ્ત અલ્પચારી હતા. પણ તેઓ વાતસલ્ય મૂર્તિ નારીઓથી અતડા નહોતા રહેતા. તેમણે પોતાના જીવનકાળમાં અનેક દુઃખો અને પછાત નારીઓનાં દુઃખો દૂર કર્યાં હતાં. તેમને પ્રતિષ્ઠા આપી હતી. આજે પણ ઇશુ ખ્રિસ્તના ઇસાઈ સમાજમાં પાદરીઓ અને સાધ્વીઓ છે જ પણ ખ્રિસ્તી ધર્મમાં તો નારી જાતિને અલ્પચાર્ય સાધનાનો અધિકાર પણ આપવામાં આવ્યો છે. અને એના પરિણામે તેઓ આજે પણ સિક્કા-સંસ્કાર અને શેગી ગુસ્સામાં

પોતાનું આખું જીવન સમાજોપયોગી રીતે ગાળે છે. ઈશુ ખ્રિસ્ત નારી જાતિને અતડી અને દૂર જ રાખત તો આ સ્થિતિ જોવા ન મળત.

જેમણે જેમણે સર્વાંગી સાધના કરી છે. અથવા કરવા માગે છે, તેઓએ કોઈએ બ્રહ્મચર્ય સાધનામાં સ્ત્રી જાતિથી અથવા સ્ત્રી સાધિકાથી ઘૂણા નહોતી સેવી; અતડા નહોતા રહ્યા. અગર તો નારી નાગણી છે, કરડી જશે એવો ભય સેવીને નારીથી ડર્યા નહોતા. અને ન ડર્યું જોઈએ. સ્વામી રામકૃષ્ણ પરમહંસના પત્ની શ્રી શારદામણિદેવી પોતાના પતિની ખૂબ સેવા કરવા લાગ્યાં. સાદાઈ અને સંયમથી રહેવા લાગ્યાં. ‘પતિનો માર્ગ એ જ મારો માર્ગ છે. પતિના સારા કામમાં હું આધક નહિ બનું.’ એમ કહીને પોતે પતિના જીવનમાં સમર્પિત થઈ ગયાં હતાં. શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ પણ બ્રહ્મચર્યની ઉત્કૃષ્ટ સાધના માટે શારદામણિને માતા સ્વરૂપે માનીને ચાલ્યા. પણ કોઈ દિવસ શારદામણિને દૂર રાખવાં કે તેમની ઘૂણા કરવી એવો વિચાર સરખોય નહોતો કર્યો. એનું પરિણામ એ આવ્યું કે એમની વ્યાપક સાધના સરળ થઈ ગઈ અને અહોનોના પ્રશ્નો ઉદ્ભવવા માટે શારદામણિ દેવી માધ્યમ બન્યાં. રામકૃષ્ણ મિશનમાં આટલી પ્રગતિ થઈ એનું એક કારણ રામકૃષ્ણ પરમહંસ અને શારદામણિ દેવીની સંગાથે રહીને કરેલી બ્રહ્મચર્ય સાધના હતી; તેમાં કેમ ના કહી શકાય ?

અંગાળના નિવાસી અરવિંદધોષ એક દિવસ વિરકત થઈને યોગ સાધના કરવા ગયા. પોંડીચેરીમાં પોતાનો આશ્રમ બાંધીને બ્રહ્મચારી રહી યોગ-સાધના કરે છે. એવામાં તેમને ફાંસના વતની એક અહોનોનો—જેમને પછી તેઓએ માતાજી તરીકે જાહેર કર્યા તેમનો—મેટો થયો. અરવિંદ મહર્ષિની આખી આશ્રમ વ્યવસ્થાનો ભાર તે માતાજીએ સંભાળ્યો. આજે પણ આશ્રમમાં અનેક સાધક-સાધિકાઓ સાધના માટે રહે છે. દૂકમાં બ્રહ્મચર્ય સાધનામાં અરવિંદ મહર્ષિએ સ્ત્રી જાતિને અતડી કે દૂર નહોતી રાખી બલકે સ્ત્રી જાતિમાં જે વાતસલ્યનો ધોધ હતો એને સારો વળાંક આપીને એનો સદુપયોગ કર્યો.

ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને આદર્શ બ્રહ્મચર્ય પાલનનો એક દાખલો બંગાળના અશ્વિનીકુમાર દત્તનો પણ છે. લગ્ન કર્યાના બે વરસ પછી એક દિવસ તેઓ ધૃતિ ખ્રિસ્તના લકત સેંટપાલનાં વચનો બહુ ઝીણવટથી વાંચી રહ્યા હતા. એમાં ઘણા ટેકાણે દેહની પવિત્રતા સાચવવાનો ઉપદેશ હતો. એમના ઉપર આ વચનોની બહુ સારી અસર થઇ. એમને વિચાર્યું કે હું તો વિવાહીત છું, શરીરની પવિત્રતા કેમ રાખી શકું? છેવટે તેમને પોતાના વિચારો પત્નીને જણાવવા માટે આઠ પાનાનો પત્ર લખ્યો. પત્નીની ઉંમર તે વખતે પંદર વર્ષની હતી. પણ તે સુસંસ્કૃત બાળાએ અવિચલ ભાવે જવાબ આપ્યો: “હું આપની સહધર્મિણી છું, આપે ધર્મ જીવનમાં આગે દૂર કરવા માટે જે માર્ગે ચાલવાનું વિચાર્યું છે તે માર્ગે આપ સુખેથી વિચરો. હું કોઈ દિવસ આપના શ્રેય માર્ગમાં બાધક નહિ બનું બલ્કે બનતાં સુધી સહાયક જ બનવા ઇચ્છું છું. પત્નીના આવા વિચારો સાંભળીને અશ્વિનીકુમારનો સંકલ્પ વધારે દૃઢ થયો. પરિણીત હોવા છતાં પોતે પોતાનું આખું જીવન બ્રહ્મચર્ય પાલનમાં વિતાવ્યું. તેઓ સમાજ અને રાષ્ટ્રના હિતના માટે બ્રહ્મચારી ભાઈ-બહેનોનું એક મંડળ સ્થાપવા માંગતા હતા. એ મંડળમાં કેટલાક લોકો દાખલ પણ થયા હતા. આ રીતે શ્રી અશ્વિનીકુમાર દત્તે બ્રહ્મચર્ય સાધનામાં પત્નીને તરછોડી નહીં, બાધક નહીં ગણી. બલ્કે બ્રહ્મચારી ભાઈબહેનોના મંડળમાં સાધક જ ગણી હતી.

મહાત્મા ગાંધીજી સમાજની સર્વાંગી સાધના કરવા માંગતા હતા. એટલે તેમણે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને બ્રહ્મચર્યવ્રત સ્વીકાર્યું. કસ્તુરબા આ પ્રતિજ્ઞામાં ખૂબ જ સાધક બન્યાં હતાં. સ્ત્રીજાતિમાં નૈતિક હિંમત અને જગૃતિ લાવવા માટે તેમણે કસ્તુરબાને પણ સ્વરાજ્યની લડતમાં સત્યાગ્રહ માટે તૈયાર કર્યા અને સાથે સાથે અનેક નારીઓને તૈયાર કરી. તેઓ સમજતાં હતાં કે મારા વાન-

પ્રસ્થાશ્રમી જીવનમાં અહ્યયર્ચ-સાધનામાં સ્ત્રી વ્યાપક નહિ અને બેઠકે સાધક બનશે. તેની સૂતેલી શક્તિ, વાત્સલ્ય અને સેવા ભાવના વ્યાપક સમાજ-વિકાસ માટે ઉપયોગી થશે. અને એટલા માટે જ તેમણે દારૂના પીડા ઉપર પિકેટીંગ કરવા માટે સ્ત્રીઓને મોકલી.

આજે પણ જોયો વ્યાપક સાધના કરવા માગે છે તેઓ સ્ત્રી જાતિથી છોટા રહી અગર તો બહીને દૂર ભાગતા નથી બેઠકે સ્ત્રીમાં પડેલી શક્તિને પ્રગટાવી તેના માધ્યમ દ્વારા સમાજમાં નારી જાતિના પ્રશ્નો ઉકેલે છે. સંત વિનોબાજી પોતે નૈષ્ઠિક અહ્યયારી છે છતાં તેઓ બહેનોને સાથે રાખી તેમનું સારી પેઢે ઘડતર કરી નારી જાતિના પ્રશ્નોમાં માધ્યમ બનાવવા માગે છે. ગણુવા મુજબ શ્રી દાદા ધર્માધિકારી વિમલા ડક્કરનું ઘડતર કરી નારી જાતિના પ્રશ્નો અને સમાજના વિકાસ માટે તેને માધ્યમ બનાવે છે. મુનિશ્રી સંતબાલજી એક જૈન મુનિની દષ્ટિએ પૂણું અહ્યયર્ચ-સાધનામાં માનતા હોવા છતાં અને બીજા અર્થમાં કહીએ તો તેમ માનીને જ વ્યાપક અને સર્વાંગી સાધના માટે બહેનોને માધ્યમ બનાવી સમાજ ઘડતર કરવા અખંડ મથી રહ્યા છે. તેમની પ્રેરણાથી સ્થાપિત માતૃસમાજને નારી જાતિના વિકાસ માટે પ્રયત્નશીલ છે. એ જ રીતે એક દિગંબર જૈન મુનિ એક બહેનના માધ્યમ દ્વારા સમાજમાં નારીજાતિના ઉકળતા પ્રશ્નો લેવા માગે છે; એમ સાંભળ્યું છે. આ રીતે અનેક છૂટાં છવાયાં અહ્યયારી સાધકો અને સાધુઓ છે, જેઓ નારી સાધિકા કે ગૃહસ્થાશ્રમી પવિત્ર નારીના નિર્દોષ સાહચર્ય દ્વારા નારીજાતિનું ઘડતર કરવામાં માને છે. અને પોતપોતાને સ્થાને એવું વ્યાપક અને સર્વાંગી કાર્ય કરી રહ્યાં છે. સદ્ભાગ્યે એ બધાંનું સંકલન તરત થઈ જાય તો ભારત પાસેની જગતની આશા જરૂર પુરાય.

જ્યારે આજે સમાજમાં ભૌતિકવાદના પ્રવાહો બહુ જોરથી ધસી આવી રહ્યાં છે, ગૃહસ્થ જીવનમાં સ્ત્રી અને પુરુષ બંને આ

પ્રવાહોથી અંઝઈને સાચી સ્વતંત્રતાને બદલે સ્વચ્છંદતા તરફ જઈ રહ્યા છે, એવે વખતે એ સ્વાભાવિક છે કે સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચે અધિકાર માટેના વિચાર ભેદને લીધે અથવા ખોટી સ્વતંત્રતા માટે ધર્ષણો ઊભાં થાય. જો આવાં ધર્ષણો ઊભાં થાય તો તેને શમાવશે કોણ ? જો બ્રહ્મચારી પુરુષો સાધકો (સાધુસંન્યાસીઓ) એકલા અતડા રહીને આ ગૂંચવાયેલા પ્રશ્નોનો ઉકેલ લાવવા જશે તો એ પોતે કેટલીક બાબતોમાં અનુભવહીન હોવાથી તથા નારી પ્રશ્નોમાં ઊંડા ન ઉતરવાથી સાચી અને સંપૂર્ણ સફળતા પ્રાપ્ત નહિ કરી શકે. એટલું જ નહિ, બદલે સ્ત્રી માધ્યમ વિના સ્ત્રી જાતિના પ્રશ્નોમાં ઊંડા ઉતરવા જશે તો જાહેર જીવનમાં જોખમો પણ વધુ ઊભાં થવાનો સંભવ રહેશે. એટલા માટે સ્ત્રીઓના આવા ગૂંચવાયેલા પ્રશ્નોમાં સ્પષ્ટ માર્ગ દર્શન આપવા માટે અને પ્રશ્નો ઉકેલવા માટે માધ્યમ તરીકે સ્ત્રી સાધિકા અથવા સાધ્વીની જરૂર રહેશે જ. વળી જો સ્ત્રી સાધિકાનું-સાધ્વીનું ઘડતર નહિ થયું હોય કે તેને સ્પષ્ટ દષ્ટિ નહિ મળી હોય તો તે સાધ્વી અલગ રહીને પૂરક તરીકેના માર્ગ-દર્શન આપવામાં નિષ્ફળ નીવડશે. માટે સાધ્વીના પોતાના ઘડતર સારુ અને સ્પષ્ટ વ્યાપક દષ્ટિ તેને આપવા સારુ પણ સાધ્વીઓને નિર્દોષ સાહ-ચર્ય આપવું પડશે. આમ થવાથી જ સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચે જે ભેદ આજે ઊભો છે—પુરુષ જાણે છે, સ્ત્રી નીચી છે. અને એવી ખોટી માન્યતા ધર કરી ખેઠી—છે તેને સંપૂર્ણપણે દૂર કરી શકાશે. અને નારીને સાચી પ્રતિષ્ઠા આપી શકાશે.

નારીના શરીરસ્પર્શને બદલે હૃદયસ્પર્શની જરૂર

નિર્દોષિય તનસ્પર્શ, વર્જ્ય જ્યાં સ્ત્રી પુરુષનો;
ત્યાં નક્કી હૃદયસ્પર્શ, ઘટે વિશેષ સાધવો. (૯)

હવે સવાલ એ થશે કે બ્રહ્મચારી મુનિઓ અને સંન્યાસીઓ માટે સ્ત્રીના શરીરનો સ્પર્શ વર્જિત શા માટે ગણવો જોઈએ ? આમ તો સ્ત્રી અને પુરુષનો ભેદ આપણે આકૃતિ માત્રથી જ ઓળખી શકીએ. અંદર રહેલો આત્મા તો બંનેનો એક છે. માટે જ જે મુનિઓ જિનકલ્પી છે, બ્રહ્મરૂપ છે, અને સમાજના સંપર્કમાં લાગ્યે જ આવે છે; તેમના માટે :સ્ત્રી-પુરુષ બંનેમાં કોઈ ભેદ ન હોઈ શરીરસ્પર્શ વર્જિત ગણાયો નથી. દિગંબર જૈન મુનિઓ અથવા પરમહંસો માટે પણ શરીરસ્પર્શ વર્જિત નથી; પણ જેઓ સમાજ વચ્ચે રહીને સાધના કરે છે, જેમને પરાક્ષે નહીં પણ પ્રત્યક્ષે સમાજ કલ્યાણ સાથે આત્મકલ્યાણ સાધવું છે, તેમના માટે સ્ત્રી-પુરુષ શરીરસ્પર્શ વર્જનની મર્યાદા હોય, એ બરાબર છે. કારણ કે એવાં સાધુસાધ્વીઓનું અનુકરણ કરવા ઘણાં લલચાવાનાં અને તેમને પોતાને પણ સ્ત્રી-પુરુષ અને જગતના અનેક પ્રશ્નો લેવાના હોઈ લેપ ન લાગે તેવું જાગૃતિભર્યું વાતાવરણ રાખવા શરીરસ્પર્શ ન થાય તેવી મર્યાદાનો આગ્રહ જરૂરી ગણાય. પણ જેટલે અંશે શરીરસ્પર્શ ન કરવાનો આગ્રહ વધુ હોય, તેટલું જ તેઓ બંને હૃદયસ્પર્શથી નજીક આવે, ખુલ્લા દિલથી એકબીજાની સંબુધે આવે, એ અનિવાર્ય જરૂરી છે, કારણ કે જેને સમાજમાં અહિંસા દારા ક્રાંતિ કરવી હોય તેને માટે એ વિચારવું પડશે કે અહિંસાની, પ્રેમવાત્સલ્યની શક્તિ કોનામાં વધુ છે ? અહિંસાની શક્તિ ત્યાં જ વધારે

હોય જ્યાં યુદ્ધિ કરતાં હૃદય વિકસેલું હોય. સામાન્ય રીતે પુરુષોમાં હૃદય કરતાં યુદ્ધિ વધારે વિકસેલી હોય છે. જ્યારે સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓમાં યુદ્ધિ કરતાં હૃદય વધારે વિકસેલું હોય છે. એટલા માટે જૈન પરિભાષામાં કહીએ તો આજે બ્રહ્મચારી અને સ્થવિર કદ્દપી મુનિ માટે સમાજમાં અહિંસક ક્રાંતિ કરવા માટે નારીના નિર્વિકાર શરીરસ્પર્શ કરતાં હૃદયસ્પર્શની વધારે જરૂર છે. સ્ત્રી શરીરધારી આત્માને અંગત વિકાસ માટે પણ પુરુષ શરીરધારીની હૂંફ જરૂરી રહેવાની. આવી સાચી અને સંપૂર્ણ હૂંફ હૃદયસ્પર્શથી જ મળી શકે.

કોઈ એમ કહી શકે કે નર અને નારીનો શરીરસ્પર્શ જો નિર્વિકારી હોય તો શા માટે બાધ ગણવો જોઈએ? જેમણે પ્રત્યક્ષ જ શરીરસેવાનું કામ કરવું છે, તેવા વાનપ્રસ્થાશ્રમી માટે આવો નિર્વિકારી શરીરસ્પર્શ ક્ષમ્ય ગણી શકાય, કારણ કે તેમને પ્રત્યક્ષ સહકાર્ય કરવાનું હોઈ હૃદયસ્પર્શ અનિવાર્ય નથી. પણ જેમને સમાજને નૈતિક ધાર્મિક પ્રેરણા અને માર્ગદર્શન આપીને સર્વાંગી સમાજસેવા કરવી છે, બધાંય ક્ષેત્રો નિર્મલ રહીને ખેડવાં છે, તેમને માટે નિર્વિકારી પણ શરીરસ્પર્શની જરૂર નથી. ખીજી વાત એ છે કે જેઓ સમાજની સર્વાંગી સેવા કરે છે, સમાજના અણઉકેલાયેલા પ્રશ્નોને ધર્મદષ્ટિએ જ ઉકેલવા માટે મથતા હોય છે, તેમનો હૃદયનો વિકાસ વધુ હોવાથી તેઓ હૃદયથી નજીક વધુ આવી શકવાથી નિર્વિકારી શરીરસ્પર્શ કરતાં પણ હૃદયસ્પર્શ જ તેમને માટે વધારે જરૂરી સહેજે બની રહે છે.

એક વસ્તુ આજના યુગને જોઈને વિચારવા જેવી છે, તે એ કે આજે ભોગવાદી સંસ્કૃતિનું જોર વધતું જાય છે. ગૃહસ્થજીવનમાં આજે બ્રહ્મચર્ય કે સંયમની મર્યાદાને બદલે અસંયમ સ્વચ્છંદતા અને મુક્ત સહચારનો પ્રવાહ વધતો જાય છે. વાનપ્રસ્થાશ્રમ તો લુપ્તપ્રાય જેવો થઈ ગયો છે. આવી પરિસ્થિતિમાં સંન્યાસાશ્રમના

સાધકો જો નારીના નિર્વિકારી શરીર સ્પર્શના ત્યાગની મર્યાદાને નહીં સાચવે તો સમાજની શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ ટકી શકે કે કેમ? એ દષ્ટિ પણ વિચારણીય છે. અને આગળ કહ્યું તેમ કોઈ આવા નિર્દોષ શરીરસ્પર્શનું પણ અનુકરણ કરે તો અનિષ્ટો જિભાં થાય, માટે નિર્દોષ શરીરસ્પર્શ પણ વર્જ્ય ગણવો જોઈએ.

જેમણે સમાજની સર્વાંગી સાધના કરી છે. અથવા કરવી છે, તેમણે નિર્દોષ શરીરસ્પર્શ કરતાં હૃદયસ્પર્શને જ વધારે મહત્ત્વ આપ્યું છે, ને આપવું જોઈએ. જો કે નારીનર હૃદયસ્પર્શમાં ભલે જુદા જુદા ખંડોની શયનની મર્યાદા સ્વીકારાય, અથવા અનિવાર્ય એવી ખીજ પણ મર્યાદાઓ રખાય, એમાં વાંધો નથી. પણ નજીકના નિવાસ નજીક આહારસેવન અને સાથે વિહારની વસ્તુઓ તો કરવી જ પડશે. તો જ હૃદયસ્પર્શ વધારેમાં વધારે થઈ શકશે. સામાન્ય વિકારી માણસ નારીના સ્થૂળ શરીરસ્પર્શમાં આનંદ માને છે, સુખની કલ્પના કરે છે. જ્યારે ઉચ્ચકોટિના સાધકો હૃદયથી હૃદયના મિલનમાં જ સાચો આનંદ છે, સાચું સુખ છે, એમ માને છે, અને ખરેખર અનુભવની એરણે આ માન્યતા સાચી ઠરી છે. ઉચ્ચકોટિના દેવોમાં પણ શરીરસ્પર્શ વિના વધુ જાંચો ઉપભોગ નરનારી કરી શકવાની વાત આવે છે. એટલે જ હૃદયથી હૃદયના સ્પર્શમાં આનંદ અનુભવનારાઓને પળે-પળે જગૃતિ, બ્રહ્મચર્યનિષ્ઠા, અનિવાર્ય મર્યાદા અને બધી ઇન્દ્રિયોને સંયમ સાચવવો પડે તે સ્વાભાવિક છે. ગૃહસ્થાશ્રમી જીવનમાં કોશાવેશ્યામાં અત્યંત આસક્ત બનેલા સ્થૂલિભદ્ર પોતાના પિતાના મૃત્યુના સમાચાર સાંભળતાં આંચકો અનુભવે છે. અને કોશાવેશ્યાને છોડીને વૈરાગ્ય પામી મુનિ બને છે. મુનિ જીવનમાં વર્ષો વીતી ગયાં. એક દિવસ સ્થૂલિભદ્ર મુનિ ચિંતામાં લીન થઈને વિચારે છે : ‘મેં વર્ષો સુધી ગૃહસ્થજીવનમાં કોશાનો શરીરસ્પર્શ કર્યો અને વૈષયિક આનંદ લૂંટ્યો, પણ જે આનંદ હૃદયસ્પર્શમાં

છે, આત્મિકરસમાં છે, તે આનંદ વિષય સુખમાં કયાં છે? પણ હું કોશાને તરછોડીને આજે એકલો જ આત્મિકરસનો આનંદ લૂંટી રહ્યો છું. મારી સાથે વૈષયિક સુખમાં રાચનાર કોશાને પણ આ આત્મિકરસનો અનુભવ કરાવું તો કેવું સારું?'

પોતાના ગુરુ સંભૂતિ વિજય મુનિની પાસે સ્થૂલિભદ્ર મુનિ આવે છે. હાથ જોડીને બેસી જાય છે. આતુર્માસની વાત ચાલતાં જ ખીજ ત્રણ ગુરુભાઈઓ પૈકીના એક સિંહની ગુફામાં, એક સાપના રાફડા ઉપર અને એક કૂવાની અંદર આતુર્માસ ગાળવાની રજા માગે છે. જ્યારે સ્થૂલિભદ્ર મુનિ એક વખતની પ્રેમિકા કોશા વેશ્યાને ત્યાં આતુર્માસ ગાળવાની રજા માગે છે. ગુરુદેવે ચારે શિષ્યોને પોતપોતાના મનોનીત સ્થળે આતુર્માસ ગાળવાની રજા આપી દીધી. આ રીતે સ્થૂલિભદ્ર મુનિ પાટલિપુત્રમાં કોશા વેશ્યાને ત્યાં આવ્યા; અને એના મકાનમાં આતુર્માસ ગાળવાની રજા માગી. કોશાએ સહર્ષ ઉતરવાની રજા આપી. કોશાના મનમાં એમ હતું કે 'આ સૂનું હૃદય હવે ભરાઈ જશે અને સ્થૂલિભદ્ર મારા પ્રેમના રંગમાં રંગાઈ જશે.'

કોશાએ મુનિ સ્થૂલિભદ્ર ઉપર પોતાનો રંગ જમાવવાનો પ્રયત્ન શરૂ કર્યો. તે નવા નવા પોશાકો સજીને, હાવભાવ કરીને, નૃત્યગીત કરીને સ્થૂલિભદ્ર મુનિને રિઝવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. પણ સ્થૂલિભદ્ર મુનિનું મન હવે વૈષયિક સુખને બદલે આત્મિક વિરલ સુખ અને વિરલ સંતોષ માણવામાં ઘડાઈ ગયેલું હતું, શરીરસ્પર્શને બદલે હૃદયસ્પર્શનું મહત્વ અનુભવી ચૂક્યું હતું; એટલે કોશાના રાગરંગ, નૃત્ય, ગીત, હાવભાવોને સાચો વળાંક આપવા માટે તેઓ વધારે ને વધારે વાતસલ્ય પાથરતા ગયા. એક દિવસ કોશાએ પૂછી જ લીધું : 'આપ આમ કેમ મને ફીકા ફીકા દેખાઓ છો? આપની ભૂતકાળની રંગરસિયા તરીકેની રસવૃત્તિ કયાં ચાલી ગઈ? મારા નૃત્ય, ગીત, હાવભાવમાં હવે કંઈ જ રસ લેતા

નથી ! શરીરસ્પર્શનું સુખ માણવાની ઇચ્છા જ થતી નથી. આમ કેમ ? સ્થૂલિભદ્ર બોલ્યા : ‘ મને હવે એ અનુભવ થઈ ચૂક્યો છે કે શરીરસ્પર્શ કરતાં હૃદયસ્પર્શમાં સાચો, સ્થાયી અને પૂર્ણ આનંદ છે. જોણે એ આનંદ માણ્યો હોય, તેને હવે શરીરસ્પર્શના ક્ષણિક અને મિથ્યા આનંદમાં મન જ કેમ રહી શકે ? હું તમારે ત્યાં એટલા માટે જ ચાતુર્માસ ગાળવા આવ્યો છું કે કોશા હજી શરીરસ્પર્શમાં જ રાચીને રહેતી હશે, હું તો હૃદયસ્પર્શનો આનંદ લૂંટી રહ્યો છું. ત્યારે શા માટે કોશાને હૃદયસ્પર્શના આનંદનો લહાવો ન આપું ? કોશા ! તારામાં હાવભાવ, સૌન્દર્ય, રંગરાગ અને નૃત્યગીતની કળા છે, પણ એનાથી તને સ્થાયી અને સાચો આનંદ મળ્યો નથી ! પણ જો તું આ બધાને વાત્સલ્યભાવમાં પરિણત કરી જગતમાં વહાવશે, અને તારા શરીર અર્પણતાના ગુણને હાર્દિક અર્પણતામાં પલટી નાખશે, તો તને સાચો અને સ્થાયી આનંદ મળશે. એટલું જ નહીં અનેક માટે સાચા આનંદની દાત્રી અને પ્રેરણામૂર્તિ તું બની રહીશ. તારું જીવન નવો અને સર્વાંગી વળાંક લઈ લેશે. હું એને જ હૃદયસ્પર્શનો મહાન આનંદ કહું છું. કોશા ! સૌન્દર્ય બાહ્યસ્પર્શની વસ્તુ નથી. એ તો હૃદયસ્પર્શની જ વસ્તુ છે. હૃદયસ્પર્શ વિનાનું શરીરસ્પર્શવાળું સૌન્દર્ય સરી જ નય છે. વાત્સલ્યની સરિતા ખરે-ખર તો સમાજ અને જગત પ્રત્યે વહેવડાવવા માટે તારું સૌન્દર્ય છે, વૈષયિક સુખ માણવા માટે નહીં. એટલે હવે હું તારા શરીરને સ્પર્શ કરવા માગતો નથી, તારા હૃદયનો સ્પર્શ કરવા માગું છું. અને એ જ હવે બાકી રહ્યો છે.’ સ્થૂલિભદ્રના એકેએક વાક્યમાં અપૂર્વ રસ ઝરી રહ્યો હતો. કોશાના ઔગારિક માનસમાં વૈરાગ્યરસે હવે અડો જમાવી લીધો હતો. તરત કોશાની હૃદયતંત્રી અણુઅણુ ઊઠી. તેણીએ વિનમ્ર થઈને કહ્યું : ‘ બસ, મુજ તન, મન, બુદ્ધિ, પ્રાણ અને હૃદયના આરાધ્યદેવ ! સર્વસ્વ ભગવાન ! હું આજે હૃદયસ્પર્શનું મહત્ત્વ સમજી ચૂકી છું. આજથી હું હૃદયસ્પર્શની

આરાધનામાં જ તલ્લીન થઈશ. આપે ચાર માસ હૃદયસ્પર્શ માટેને! સમય આપીને મને જન્મોજન્મની ઋણી બનાવી દીધી છે. હું આપની સાથે સાધ્વી બનીને આપની સંપૂર્ણ પૂરક બની નથી શકતી પણ અહીં બેઠાં પણ આપની પૂરક બનવા પૂરેપૂરી કોશિશ કરીશ. મારા નાથ! આપની સાધના સફળ થાઓ! આપે હૃદયસ્પર્શની દીક્ષા આપીને મને સાચા આનંદને માર્ગે વાળી છે, તે માટે હું આપની કૃતજ્ઞ છું.’

ચાતુર્માસ પૂરું થયું. કોશા હવે વારાંગના મટીને વરાંગના (પવિત્ર શ્રેષ્ઠ નારી) બની ચૂકી હતી. મુનિ સ્થૂલિભદ્રને હૃદયસ્પર્શ દીક્ષાનો પુરુષાર્થ સફળ થયો ત્યારથી જે કોશાથી આકર્ષાયા તેમનો કોશા દ્વારા ઉદ્ધાર થયો છે. આ છે એક સ્થૂલિભદ્ર સાધુના ગુરુબંધુ સાધુનો જ. ઉન્નત નર નારી સાથે રહી ચાતુર્માસ ગાળવા છતાં, શરીર સ્પર્શને બદલે હૃદય સ્પર્શ દ્વારા સાચા આનંદની અનુભૂતિનો નમૂનો! નારી, એ આમેય અર્પણ-તાની મૂર્તિ છે જ. એમાં નમ્રતા, કોમળતા અને ક્ષમા, એ ત્રિવેણીનો સંયોગ પણ છે. જે એના એ ગુણોને સુવળાંક મળે તો એ ગુણો સાચા અર્થમાં ખીલી શકે. અને અનેક જીવોનો ઉદ્ધાર કરી શકે એટલે આ ગુણોને હૃદય સ્પર્શની સૌથી વધુ જરૂર છે. જે નારીને સાચી હૂંફ મળે તો એ કોઈ દિવસ શરીર સ્પર્શ કે શારીરિક વાસના તરફ જતી નથી, એ હકીકત છે. જે આ ગુણોને શરીર સ્પર્શને માર્ગે જ વાળવામાં આવે તો એનાથી ભવિષ્યમાં સંકુચિતતા, હઠીલાપણું, પારસ્પરિક અદેખાઈ, મોહ અને વાસના જેવા અનર્થોની પરંપરા વધવા માંડે છે. જેનો અનુભવ આપણને ઘેર ઘેર અને ઠેર ઠેર જેવા મળી જાય તેવું છે.

વાચકોને એક ઈતર જૈન ધર્મનું મહાપાત્ર દેખાડીએ. ‘ સતી રાજમતી અરિષ્ટનેમિની સાથે લગ્ન થવાની ખુશીમાં હર્ષ વેલી

બનેલી હતી. અરિષ્ટનેમિને જાણે રાજમતીને એ જ પ્રતિબોધ આપવાનો હતો કે શરીરલગ્ન કરતાં, આત્મલગ્ન વધારે મહત્વના છે, એટલે તેઓએ વરવેષ સજીને વરયાત્રીઓ સાથે રાજમતીના પિતૃગૃહ તરફ પ્રસ્થાન કર્યું. પરંતુ રસ્તામાં જ વરયાત્રીઓને ભોજન આપવા માટે વાડામાં પુરાયેલાં પશુઓનો કરુણ પોકાર સાંભળ્યો. અરિષ્ટનેમિએ ત્યાં જ ઘોભીને બધાંય પશુઓને મુક્ત કરાવ્યાં. અને તે બહાને માંસાહારી વાદ્ય જાતિને દયાનું મહત્ત્વ સમજાવી દીધું. પછી તોરણની નજીક આવીને જ તરત પાછા ફર્યા, એટલે રાજમતીના મનમાં મંથન જાગ્યું. પ્રહેલાં તો તેણીએ વિચાર્યું કે ‘હું તે કેવી અભાગિની છું કે મારાં વાગ્દાન અરિષ્ટનેમિ સાથે થયા. મેં એમને આપે જોયા, હવે મને આમ તરછોડીને અરિષ્ટનેમિકુમાર પાછા ફરી ગયા! એવો તે મારામાં કયો દોષ હતો કે તેઓ મને છોડી ગયા? “આમ વિચાર કરતાં-કરતાં રાજમતીને એક પ્રેરણાપ્રદ વિચાર આવ્યો અને પુનઃ જન્મોનું સ્મરણ થઈ ગયું. ‘ખરેખર! મને અરિષ્ટનેમિ તરછોડીને ગયા નથી. પણ મને બોધ આપીને ગયા છે કે તું આર્ય નારીના માર્ગને અનુસર! આ પહેલાંના આગલા આઠ જન્મોમાં મેં તારો શરીર સ્પર્શ જ કર્યો, અને એને પરિણામે લાગલાગટ બનેને સાથો સાથ આઠ ભવ કરવા પડ્યા. હવે હું તારો હૃદય સ્પર્શ કરવા માગું છું, જેથી આ મારો ભવ ભ્રમણનો અંત આવે અને તારો પણ મારી જેમ નજીકના ભવિષ્યમાં સર્વાંગીપણે ભાવિ આત્મવિકાસ થઈ શકે. અને તારા દ્વારા સમાજનો પણ વિકાસ થાય. અત્યાર સુધી શરીર સ્પર્શમાં રાચવાને લીધે તારા અને મારા આત્માનો એકાંગી વિકાસ, અને તે પણ બહુ જ અલ્પ માત્રમાં થયો છે. માટે હવે જ્યારે હૃદયસ્પર્શ થશે, ત્યારે તારી, મારી અને સમાજની સર્વાંગી સાધના થશે. ખરે જ એ વસ્તુ સમજાવવા માટે અરિષ્ટનેમિ તોરણ સુધી આવીને પાછા ફરી ગયા છે! એટલે હવે તો મારે પતિવ્રતા આર્યનારીની પેઠે પતિના માર્ગને અનુસરીને એમના હૃદયનો સ્પર્શ

કરવો જોઈએ... હૃદય સ્પર્શ કરવા માટે પતિના સદ્ગુણોને અનુસરવું જોઈશે. આ પછી રાજમતીની સખીઓએ તેણીને ઘણી સમજાવી. અને અરિષ્ટનેમિના અનુસરણને છોડવા માટે કહ્યું પણ રાજમતી તત્ત્વ સમજી ગઈ હતી, એટલે એકની બે ન થઈ. છેવટે જ્યારે અરિષ્ટનેમિ પોતે સાધુ દીક્ષા લઈ લે છે, અને સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન થયા પછી સંઘ રચના (તીર્થસ્થાપના) કરે છે, તે વખતે રાજમતી પણ તેમની પાસે જઈને સાધ્વી દીક્ષા સ્વીકારે છે. આ રીતે હૃદય-સ્પર્શ-દીક્ષાની સાથે જ નેમિનાથ ભગવાનની સાથે રાજમતીના આત્મલગ્ન થઈ ચૂક્યાં હતાં. અને તેણીએ ભગવાન નેમિનાથના ચતુર્વિધ સંઘના સર્વાંગીણ વિકાસ માટે મહત્વપૂર્ણ ફાળો આપ્યો.

એટલે આજના યુગે જેને સમાજની સર્વાંગીણ સાધનાદ્વારા આત્મવિકાસ સાધવો છે, સર્વાંગીબ્રહ્મચર્ય સાધવું છે; તેને માટે સ્ત્રીનો નિર્વિકારી શરીર સ્પર્શ ભલે વર્જ્ય હોય, પણ તેનો હૃદયસ્પર્શ તો જિંડાણની આત્મીયતા સાથે વધારવો પડશે. તો જ નારીમાં સૂતા પડેલા વાતસલ્ય વગેરે અનેક ગુણોને ખીલવવાની તથા તેનામાં નૈતિક હિંમત ભરીને તેના દ્વારા સમાજના ગૂંચવાયેલા અનેક પ્રશ્નો ઉકેલી શકાશે અને પોતાનું સર્વાંગી બ્રહ્મચારીપણું નક્કર રૂપ ધરી શકશે.

જોખમ અને પ્રગતિ

પ્રગતિ પંથમાં ઝાઝાં, સર્વત્ર જોખમો ભર્યાં;
સાવચેતી થકી ચાલી, પાર તે કરવાં રહ્યાં. (૧૦)

ભારતીય સમાજમાં બ્રહ્મચર્યના મહત્ત્વ વિષે જે મત નથી, પણ બ્રહ્મચર્યની વ્યવહારિક સાધના વિષે જુદા જુદા મતભેદો છે, જે સમજી શકાય છે. શ્લિષ્ટસ્ત કે એકાંગી મનવાળા લોકોનું તો ઠીક પણ કેટલાક વિચારક દેખાતા લોકો પણ એવા વિચારના થઈ જાય છે કે બ્રહ્મચારીએ સ્ત્રીથી તદ્દન છેટા રહેવું જ જોઈએ. બહીતા રહેવું જ જોઈએ. એનો પડછાયો ન પડી જાય, એવી તકેદારી રાખવી જ જોઈએ. અને એ દૃષ્ટિએ તેઓ ત્યાં લગી માને છે કે બ્રહ્મચારીએ સ્ત્રીનું મોઢું પણ ન જોવું, જે સ્થાને બ્રહ્મચારી રહેતો હોય તે સ્થાને સ્ત્રીને આવવા જ ન દેવી, સ્ત્રીઓ આવે તો તુરત મોં પર કપડું ઢાંકી દેવું. ચોપડીમાં સ્ત્રીનું ચિત્ર હોય તો ફાડી નાખવું. સ્ત્રી વિષયક પાક હોય તો કાઢી નાખવો. પણ આ બ્રહ્મચર્યનો સાવ છીછરો—ઉપલકિયો દૃષ્ટિકોણ છે. એ લોકોને પૂછવામાં આવે છે કે બ્રહ્મચર્યની સાધનાનો આધાર મન છે કે માત્ર શરીર જ. જે શરીર જ હોય તો તો ખીલા પર બંધાયેલો ઘોડો પણ મનમાં ભલે વાસનાના વિચારો કરતો હોય, તે બ્રહ્મચારી જ ગણાય ને ! પણ ખરેખર તો વાસનાનું મૂળ મનમાં છે. મનને વશ કરવા માટે, ઇંદ્રિયો ઉપર લગામ રાખવા માટે—ટેવાયેલી વિષયરસ રંગીલી—ઇંદ્રિયોથી વિષયને અળગા રાખવા જરૂરી પણ છે. પણ તે પોતાની ઊણપ સમજીને, નહીં કે અધિકારી સમજીને. બાકી માત્ર સ્ત્રીઓથી છેટા રહીને, જેઓ બ્રહ્મચર્ય સાધના કરવા માગે છે, તેમની સફળતા—

નિષ્કળતાની સાચી કહાણી તો ભારતમાંના કેટલાંક 'બ્રહ્મચારીઓનાં' ગુરુકુલો જ કહી દેશે. આજનાં એક-એ ગુરુકુલોના કિસ્સા મારી જાણમાં છે કે ત્યાં બ્રહ્મચારીઓ ઉપર બહુ જ સખત પ્રતિબંધો મૂકવામાં આવ્યા હતા, પણ પરિણામ એ આવ્યું કે કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ ત્યાંથી છૂટતાં જ એ પ્રતિબંધોને તોડવા લાગ્યા. અને એટલા જ જોરથી એ અનિષ્ટોનું સેવન કરવા લાગ્યા. એટલે બ્રહ્મચારીને બ્રહ્મચર્યની સાધનાનો મૂળ આધાર મનની કેળવણી છે. જો મન સ્ત્રીને જોતાં જ માતૃભાવનાથી કેળવાયેલું હોય તો બ્રહ્મચર્ય સાધનામાં સ્ત્રી બાધક નથી બનતી, બલકે સાધક બની જાય છે. સંત વિનોબાજી તો એમ કહે છે કે 'મારો તો આ અનુભવ છે કે મારી સામે કોઈ સ્ત્રી આવે તો મને એમ જ લાગે છે કે મારી માતા જ આવી ગઈ. એટલે મને વધારે સુરક્ષા લાગે છે; કારણ કે માતા પાસે ઊભી હોય તો આપણે ખોટાં કામો નહીં કરી શકીએ. તેમજ બ્રહ્મચારીને પણ સ્ત્રીના સાન્નિધ્યથી વધારે સુરક્ષિતતા લાગવી જોઈએ. 'મતલબ એ કે બ્રહ્મચારીને સ્ત્રી સંપર્કથી બચવું જોઈએ, એ એકાંગી (અને સર્વાંગી સાધનાની દૃષ્ટિએ ખોટો) ખ્યાલ છે. એનાથી કૃત્રિમ મર્યાદાઓ ઊભી થાય છે, અને દંભ વધે છે. ઉપરાંત મન કેળવાતું નથી. એટલે આવી બાહ્ય સ્થૂળ-મર્યાદાઓ પાળવા છતાં માનસિક બ્રહ્મચર્યમાં ક્યાસ રહી જાય છે. ખરી રીતે હોવું તો એમ જોઈએ; બ્રહ્મચારીની સંમુખ કોઈ સ્ત્રી આવે તો તેને માતા સમજીને તે પોતાને વધારે પવિત્ર અને સુરક્ષિત સમજે તથા તે આવેલી સ્ત્રીને પણ સુરક્ષા મળી હોય તેવો સહજભાવી બની જાય; જેમ ગાંધીજીના સહવાસથી અનેક યુવતિઓને માતા તરીકેનો સાક્ષાત અનુભવ થતો હતો. બધા બ્રહ્મચારીની દૃષ્ટિ જો આવી હોય કે 'સ્ત્રી નરકની ખાણ નથી; પણ મારે માટે તો અંબા ભવાની છે, જગત જનની છે.' તો બ્રહ્મચર્યનું પાલન સાવ સહેલું થઈ જાય, અને સ્ત્રીનો હૃદયસ્પર્શ વધારવા માટેની બધી જોગવાઈઓ તેને માટે સહજ સ્વાભાવિક

અની જીવ. આમ થાય તો સમાજના સર્વાંગી વિકાસના પ્રયત્નો અબાધિત ચાલી શકે.

આ પરથી રખે કોઈ એમ સમજે કે ‘અલ્પચર્ય સાધક સ્ત્રી-પુરુષોએ કોઈ પણ મર્યાદા ન રાખવી.’ પુરુષ-પુરુષ વચ્ચે પણ મર્યાદાઓ જાળવવી રહેશે તો સ્ત્રી અને પુરુષના શરીરમાં ભેદ હોઈ અમુક અનિવાર્ય મર્યાદાઓ તો આગ્રહપૂર્વક રાખવી જ જોઈ શે, પણ નિર્રર્થક અને દંભવર્ધક કૃત્રિમ મર્યાદાઓ ઊભી કરવાની જરાયે જરૂર નથી. તેથી દંભ વધે છે, ચારિત્ર્ય વધતું નથી.

વળી કેટલાક લોકોનું એમ માનવું છે કે જૂના વખતમાં સ્ત્રીઓના સંપર્કથી મોટા મોટા કહેવાતા ઋષિમુનિઓનાં મન ચલિત થઈ ગયાં હતાં. આજે તો પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિનો ભોગવાદનો પ્રવાહ ભારતમાં આવી રહ્યો છે, એની અસર દરેક લોકો ઉપર થતી જાય છે. પશ્ચિમનાં કૃત્રિમ સંતતિ નિયમ, મુક્ત સહચાર, છૂટાછેડા, પર સ્ત્રી સંગમ વગેરે અનિષ્ટો ભારતમાં પણ ફેલાતાં જાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં જો અલ્પચારી સાધુસંન્યાસીઓ સ્ત્રી સંપર્કથી દૂર ન રહે, સ્ત્રી સંગમથી વેગળા ન રહે તો તેમના માટે કેટલું મોટું જોખમ છે! એટલે અલ્પચારી સાધુસંન્યાસીઓએ સ્ત્રીઓ સાથે સહનિવાસ (ભલે તે જુદા જુદા ખંડમાં હોય), સંપર્ક, સાધ્વીઓ સાથે સહવિહાર કે નજીક આહાર ન આદરવાં જોઈ એ.

ઉપર વર્ણવેલ વાત અવગણવા જેવી તો નથી, પણ એનાં બીજાં પાસાંઓ પણ છે. તેના ઉપર ઊંડાણથી વિચારવાનું ખાસ વધુ જરૂરી લાગે છે. પહેલી વાત એ છે કે સામાન્ય જનતા કરતાં સાધુસંન્યાસીઓની કક્ષા બહુ જ ઊંચી હોય છે. અલ્પચારી ગૃહસ્થ કે વાન-પ્રસ્થી સામાન્ય જનતા કરતાં ઉચ્ચ કક્ષાના હોય છે. અલ્પચારી ગૃહસ્થ પોતાની પત્ની સાથે કુટુંબમાં રહેવા છતાં બીજાં બહેનો સાથે સંપર્ક,

સંસર્ગમાં આવે જ છે, પ્રત્યક્ષ સેવા કરતી વખતે નિર્દોષ શરીર સ્પર્શ પણ કરતો હોય છે છતાં તે 'બ્રહ્મચર્ય' સાધના સારીપેઠે કરી શકે છે. અને સમાજ તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખતો હોય છે, એ જ રીતે વાનપ્રસ્થી સંત ગૃહસ્થીજીવનમાં એક કુટુંબનો, જ્ઞાતિનો, નગરનો કે રાષ્ટ્રનો હોઈ વિશ્વકુટુંબી હોવાને લીધે સ્ત્રીઓના સંપર્કમાં આવે જ છે, અને સમાજસેવા દ્વારા સર્વાંગી સાધના કરે છે; સમાજ તેના ઉપર ખૂબ વિશ્વાસ રાખતો હોય છે, બ્યારે સૌથી ઉચ્ચ કોટિના જે સાધુસંન્યાસીઓ ગણાય છે, તેમને માટે નિર્દોષ શરીર સ્પર્શ વર્જ્ય હોવા છતાં પણ તેના સમાજની સર્વાંગી સાધના કરવામાં નારી જાતિના હૃદયસ્પર્શ અને સંપર્ક પ્રત્યે પણ સમાજ શંકાશીલ રહેશે, વિશ્વાસ નહીં રાખશે તો સામાજિક ક્રાંતિનાં કામો કોઈ દિવસ થઈ શકવાનાં નથી. કારણ કે સાધુસંત સિવાય ગૃહસ્થ બ્રહ્મચારી અને વાનપ્રસ્થ બ્રહ્મચારીની 'વસુધૈવકુટુંબકમ્' સૂત્રમાં મર્યાદા રહેવાની જ. ગાંધીજી જેવી વિભૂતિઓની વાત જુદી છે. વળી સૌથી ઉચ્ચ માનવા છતાં સાધુસંન્યાસીઓ પ્રત્યે જે આટલો ય વિશ્વાસ ન હોય તો તેવા સાધુસંન્યાસીઓને માનવા કે પૂજવાની જરૂર પણ શી છે? ખીજી વસ્તુ એ છે જે સાધુસંન્યાસીઓ આત્મકલ્યાણની સાથે સમાજ કલ્યાણ માટે પ્રયત્નશીલ છે, વસતિ વચ્ચે સમાજના પ્રશ્નો ઉકેલવા માટે સમાજની સાથે સંકળાયેલા હોય છે, એવા સાધુસંન્યાસીઓની ચકાસણી અને પરીક્ષા તો સમાજ સ્વયં કરી જ લેશે. તેમનાં આહાર-વિહાર, રહેણીકરણી અને વ્યવહાર ઉપરથી સમાજ તરત જ તારવી લેશે. પછી તેમના પ્રત્યે અવિશ્વાસ રાખવાનું કોઈ કારણ છે ખરું? વળી જે સાધુસંન્યાસીઓ, સાધ્વીઓ સામાજિક સાધના કરતાં હશે, તેમના જીવનમાં ગૂઢ ગુપ્તતા જેવી કોઈ વસ્તુ રહેશે જ નહીં. પછી જેખમનું કારણ પણ કેટલું નજીવું બની જાય છે! જે લોકો એક બાબુ સાધુ-સંન્યાસીઓ પ્રત્યે અવિશ્વાસ રાખે છે અને ખીજી બાબુ પાછા તેમને વંદન કરે છે, તેમને કેવા

સમજવા ? વળી કેટલાંક સાધુ-સંન્યાસીઓ, સાધ્વીઓ પણ તેમના જીવનમાં ગ્રાહ્ય કૃત્રિમ મર્યાદાઓ પાળતા હોવા છતાં સર્વાંગી બ્રહ્મચર્ય સાધનાની દૃષ્ટિએ તો નાનાંમોટાં સ્પષ્ટતા પામે જ છે, એવાને જાણતા હોવા છતાં મોહવશ તેમને માને છે, અને પૂજે છે. ખરેખર મોટેભાગે લોકો સાચા સાધુ-સંન્યાસીઓ પ્રત્યે શંકાશીલ દૃષ્ટિથી જુએ છે, અને સમાજ ખોટું ઝેર ફેલાવવા મથે છે. આવા ક્રાંતિ-પ્રતિરોધી લોકો સમાજ-સાધના માટે દિલથી તો કાંઈ વિચારતા નથી. દિલમાં તો તેઓનો સાચી ક્રાંતિ પ્રત્યેનો વિરોધ જ હોય છે. આ રહસ્ય સમજવું જ રહ્યું. એથી જ ભૂતકાળમાં જૈન સાધુઓએ આવાં જોખમ ખેડીને પણ આપ્યા સમાજમાં દાખલા ખેસાડ્યા છે. અને તેઓ ખરેખર સમાજમાન્ય બન્યા છે. જો સાચા માર્ગે તેઓએ જોખમો ન ખેડ્યાં હોત તો સમાજની સર્વાંગી સાધનામાં ક્યાસ જ રહી જત. કોઈ માણસ તરવાનું શીખવામાં ડૂબવાનું જોખમ છે એમ સમજીને પાણીમાં ન પડે તો કોઈ દિવસ તરવાનું શીખી જ નહીં શકે. એ જ રીતે વૃક્ષ ઉપર ચઢવામાં પડવાનું જોખમ છે એટલે કોઈએ આ જોખમ ખેડવું નહીં, એ વસ્તુ પણ બનવાની નથી. પહાડ ઉપર ચઢવામાં પગ લપસવાનો ભય છે; માટે ચઢવું જ નહીં, એ વસ્તુ પણ બરાબર નથી. માણસોએ અનેક જોખમો ખેડીને જ આકાશ, પૃથ્વી અને પાણી ઉપર કાબૂ મેળવ્યો છે. જો જોખમ જ ન ખેડત તો બધા વૈજ્ઞાનિક આવિષ્કારોને મનુષ્યો ક્યાંથી કરી શકત ? માટે જોખમો ખેડીને પણ બ્રહ્મચર્ય-સાધના તેજસ્વી બનાવવી જોઈએ. સાચી પ્રગતિનું દ્વાર જોખમ ખેડ્યા વિના ઉઘડે નહીં.

જે સ્થૂલિભદ્ર મુનિને (તેમના ગુરુ આચાર્ય સંભૂતિ વિજયે) દ્રાશા વેશ્યાને ત્યાં જવાની રજા આપવાનું જોખમ ન ખેડ્યું હોત તો દ્રાશા વેશ્યાનું હૃદયસ્પર્શ દ્વારા જીવન પરિવર્તન થઈ શકતું ખરું ?

અને ખીજી વખત સ્થૂલિભદ્ર મુનિના એક ગુરુભાઈને જોખમ ખેડીને પણ રજા ન આપત તો ક્રોશા વેશ્યાને ત્યાં એની કસોટી થઈ તે થઈ શકત ખરી? એ જોખમ ખેડવાથી ક્રોશાને મહાન કામ કરવાની તક મળી અને મહાન સાધુ પડતા પડતા અટકી ગયા. નહીં તો એ જ સાધુ ખીજે ક્યાંય જઈને પતન ન પામત તેની શી ખાતરી? એક બાબુ મુનિ સ્થૂલિભદ્ર જો વેશ્યાને ત્યાં ચાતુર્માસ નિવાસનું જોખમ ન ખેડ્યું હોત તો ક્રોશા વેશ્યાનું હૃદયપરિવર્તન ન થાત. તેમજ શરીરસ્પર્શ કરતાં હૃદયસ્પર્શનું મહત્ત્વ વધારે છે તે ન સમજાત. તે જ રીતે ખીજી બાબુ સ્થૂલિભદ્ર મુનિના ગુરુભાઈને પણ ક્રોશા વેશ્યા સંઘરવા તૈયાર ન થઈ હોત અને પ્રતિબોધ ન આપ્યો હોત તો પતનમાંથી તેને કદી ન બચાવી શકત. એટલે જ મુનિ સ્થૂલિભદ્રને આવું જોખમ ખેડવાને લીધે તેમના ગુરુ દુષ્કર-દુષ્કર તપ કહી ધન્યવાદ આપે છે. અને જૈનસંઘ ‘મંગલ’ સ્થૂલિભદ્રાચાર્ય કહીને તેમને તે કાળથી અખંડ રીતે ભવ્ય અંજલિ આપે છે. કહેવાનો અર્થ એ છે કે અમુક જોખમો ખેડ્યા વગર સાચી રીતે સંપૂર્ણ સામાજિક ક્રાંતિ થતી નથી.

જૈન સંઘોમાં તો ઠેઠ ઋષભદેવ ભગવાનના કાળથી આવાં અનેક જોખમો ખેડ્યાં છે. ભગવાન મહાવીરે સ્ત્રીઓને સાધ્વી દીક્ષા આપવાનું જોખમ જ ન ખેડ્યું હોત તો નારીજાતિનું જે ઉત્થાન તે યુગમાં થયું અને સમાજનો સર્વાંગી-વિકાસ નારીજાતિના માધ્યમથી થઈ શક્યો તે ન થઈ શકત.

જિન કલ્પી જૈન મુનિઓ માટે તો અતિ ઉચ્ચ ભૂમિકાના હોષ, સ્ત્રીશરીરનો નિર્વિકારી સ્પર્શ પણ વર્જ્ય ગણ્યો નથી. જે કે આમાં પણ જોખમ તો હતું જ, લોકોમાં પણ તે યુગમાં ટીકા થતી હતી; સુભદ્રા સતીનો જીવન-પ્રસંગ એનો એક નમૂનો છે. સુભદ્રા પુરણીને ઘેર આવી. ગૃહસ્થ જીવનમાં પતિવ્રત ધર્મપરાયણ સુભદ્રા

પોતાના કુટુંબીઓની સારી પેઠે સેવા કરતી હતી. પણ તેના સાસુ-સસરા ઇતર ધર્મી હોઈ તેના પ્રત્યે ઘૃણા દષ્ટિથી જોતા હતા. એવામાં એક દિવસ એક જિનકલ્પી જૈનમુનિ સુભદ્રાને ત્યાં ભિક્ષા માટે આવ્યા. જિનકલ્પી મુનિની આંખોમાં કણું પડીને ખૂંચી ગયું હતું, તેને લીધે આંખોમાંથી પાણી નીતરતું હતું. મુનિની આ ચશ્તુ-પીડા જોઈ જૈન ધર્માનુયાયી સુભદ્રાએ પોતાની જાલ વતી મુનિની આંખોમાં પડેલા કણાને કાઢ્યું. તે વખતે સુભદ્રાના કપાળ ઉપર જે કુંકુમ ચાંદલો હતો તે સંયોગવશાત મુનિના અંગ ઉપર અંકિત થઈ ગયો. આમ સુભદ્રાએ ભક્તિભાવે મુનિના શરીરનો નિર્વિકારી સ્પર્શ કર્યો હતો, પણ તે સ્પર્શને તેની સાસુ અને કુટુંબીઓ સહી ન શક્યા. સુભદ્રા ઉપર તેમણે ખોટું આળ ચઢાવ્યું. પરંતુ સતી સુભદ્રાએ પોતાની શીલની પૂર્ણરૂપે પરીક્ષા આપી, તેમાં પાસ થઈ; ત્યારે બધાયને ખાતરી થઈ ગઈ કે ખરું શું હતું? આ રીતે જોખમો ખેડવાથી જ બ્રહ્મચર્યની સાચી કસોટી થઈ શકે. અને કસોટીમાં પાર ઉતરેલા સાધુસંન્યાસીઓ અને સાધ્વીઓ જ સામાજિક ક્રાંતિ કરી શકે અને ભવ્યાંજલિના પાત્ર બની શકે અને એ રીતે છેવટે એ બધાની સાચી પ્રગતિ થઈ છે, એમાં શંકા નથી.

જૈનસૂત્રોમાં એક બાબુ બ્રહ્મચારી સાધક-સાધિકા માટે નવવાડની કડક મર્યાદા મૂકી. પણ બીજી બાબુ આ મર્યાદાને એકાંતરૂઢ કે જડ નથી બનાવી. જૈન સંઘોમાં મૂળે સત્ય, અહિંસા અને બ્રહ્મચર્ય ન સચવાય તો આવાં જોખમો ખેડવાના આગ્રહો પ્રથમથી જ રાખવામાં આવ્યા છે. જૈન સૂત્ર ઠાણાંગનાં પાંચમા ઠાણાંમાં બતાવવામાં આવ્યું છે કે પાંચ કારણોથી નિર્ગ્રંથ કે નિર્ગ્રંથી એક સ્થળે રહે, કાર્યોત્સર્ગ કરે, શયન કરે, ખેસે, સ્વાધ્યાય કરે તો મર્યાદા ઉલ્લંઘન કરતાં નથી, તે પાંચ કારણો સંક્ષેપમાં આ છે. ‘(૧) જ્યાં વસતિ ન હોય અથવા અવાંછનીય વસતિ હોય એવી મોટી અટવીમાં, (૨) ગ્રામ, નગર કે રાજધાનીમાં જ્યાં

ઉત્તરવાનું સ્થળ ન મળે; (૩) જ્યાં ભયજનક યક્ષાદિ સ્થળ હોય, (૪) ચોર કે લૂંટારા દ્વારા રંજીત થવાની શંકા હોય, (૫) સાધ્વીના શીલ ઉપર આક્રમણની શંકા હોય. એવી જ રીતે બીજા સ્થળે સાધુઓ માટે આવું પણ વિધાન કરવામાં આવ્યું છે કે કોઈ સાધ્વી વિક્ષિપ્ત થઈને, કલહને કારણે, માનસિક વ્યથાને કારણે, સંકટ કે ઉપસર્ગ આવી પડ્યો હોય તેને કારણે વ્યાકુલ અને અધીર થઈને સાધુઓ પાસે આવી હોય તો સાધુઓ તેને પોતાને સ્થળે આશ્રય આપે (ભલે ત્યાં મર્યાદા સાચવવા માટે પડેદો આડો કરી દેવાય,) આશ્વાસન આપે, તેનું રક્ષણ કરે. એવી જ રીતે બૃહત્કલ્પ સૂત્રમાં એવું પણ વિધાન મળે છે કે કોઈ સાધ્વી અત્યંત રુગ્ણ હોય, તેની સેવા કરનાર બીજા કોઈ સાધ્વી ન હોય એ વખતે સાધુ તેને વૃદ્ધ હોય તો માતા રૂપે માની, અને સમવયસ્ક હોય તો ધર્મજાહેન માની તે નિર્વિકારભાવે સેવા શુશ્રૂષા કરે.'

આ વિધાનો ઉપરથી આ વસ્તુ ફલિત થાય છે કે બ્રહ્મચર્યને સામાજિક અને સર્વાંગી સાધનાનું અંગ બનાવવા માટે, સામાજિક દૃષ્ટિએ પણ આવાં જોખમો ખેડાયાં છે. અલબત્ત બૌદ્ધ સંઘમાં ભગવાન બુદ્ધે સ્ત્રીઓને પ્રવ્રજિત કરવાની પહેલાં તો ના પાડી હતી. અને જોખમો ખેડવા તૈયાર નહોતા થયા, પણ જ્યારે એક દિવસ તેમના મહાન શિષ્ય આનંદ એક નારીને લઈને બુદ્ધ પાસે આવ્યા અને વિનંતિ કરી કે 'આ સ્ત્રી ઉપદેશ કરવા યોગ્ય છે, એને આપ દીક્ષા આપો.' છતાં બુદ્ધ ભગવાને કહ્યું કે 'હું આજે આનંદના કહેવાથી એક સ્ત્રીને દીક્ષા આપી રહ્યો છું, પણ આ એક મોટું જોખમ વહોરી રહ્યો છું.'

પણ સ્ત્રીઓને દીક્ષા આપવાનું જોખમ ખેડીને ભગવાન બુદ્ધ ધર્મનો પ્રચાર દૂર સુદૂર દેશોમાં પણ કરી શક્યા હતા, એ હકીકત છે.

મીરાંબાઈએ પોતાના પતિ, કુટુંબ અને જ્ઞાતિનો સખ્ત વિરોધ હોવા છતાં પણ લક્ષ્મીમાર્ગે પ્રસ્થાન કર્યું અને બ્રહ્મચારિણી રહીને, સાધુ-સંન્યાસીઓની સેવાથી અપૂર્વ આત્મજ્ઞાન મેળવ્યું. લક્ષ્મી મીરાંબાઈએ આ કેટલું મોટું જોખમ ખેડ્યું હતું. અમુક સમાજનો સખ્ત વિરોધ હોવા છતાં પણ મીરાંબાઈ કસોટીમાંથી પસાર થઈ ગયાં અને અનેક બ્રહ્મચર્યમાર્ગી બહેનો માટે પ્રેરણાપાત્ર બની શક્યાં. નારી જગતમાં મોટી ક્રાંતિ કરી શક્યાં. આ પ્રગતિ નાનીસૂતી ન હતી.

રામાયણના એક ઉત્કૃષ્ટપાત્ર રૂપ લક્ષ્મી શયરી જ્યારે જ્ઞાન ઋષિના આશ્રમમાં ગઈ અને ત્યાં ઋષિના સાન્નિધ્યમાં રહેવાની વિનંતિ કરી, ત્યારે માતંગઋષિના શિષ્યોએ સખ્ત વિરોધ કર્યો. પણ માતંગઋષિ સમજતા હતા કે આવી પવિત્ર નારીને આશ્રમમાં રાખવાનું જોખમ ખેડ્યા વગર એનું જીવન-ઘડતર થશે નહીં, એને દૂંધ મળશે નહીં. વળી સમાજ કલ્યાણને માર્ગે પણ એનામાં પડેલી વાત્સલ્ય શક્તિ સાચી દિશામાં વાળી શકાશે નહિ. મતલબ કે રખે અવળે માર્ગે એની શક્તિ ચઢી જાય ને વેડફાઈ જાય! માટે તેમણે આ બધું જોખમ ખેડ્યું. અને પરિણામે ભગવાન રામની પરમલક્ષ્મી બની શકી.

સતી સીતાને ગર્ભવતી અવસ્થામાં એકલી અને અસહાય જોઈને વાલ્મિકી ઋષિ આશ્રમમાં ન તેડી ગયા હોત અને એને આશ્રય આપી બાળકોને ધડી આપવાનું જોખમ ન ખેડ્યું હોત તો એટલું પવિત્ર વાતાવરણ અને ઘડતર તથા લવ અને કુશને સારા સંસ્કારો ક્યાંથી મળત? એક જીવાન જોષ બાઈને જોઈને વાલ્મિકીઋષિ આવું જોખમ એટલા માટે જ ખેડી શક્યા કે તેમની સામે પોતાનું કર્તવ્ય અને સામાજિક વિકાસની સાધના, એ બે મુદ્દાઓ સ્પષ્ટ જ હતા.

કવચપિએ જોખમ ખેડીને પણ અસહાય શકુંતલાને પોતાના આશ્રમમાં રાખી ઉછેરી મોટી કરી. અને સારા સંસ્કારો આપ્યા. જે કે એ જોખમ નાનુંસૂનું નહોતું. છતાંય એનો છેવટનો અંત સમાજ સાધક જ બન્યો હતો. મહાત્મા મૂલદાસ અંધકાર ભરી રાતે કૂવાની પાસે પથ્થરો ભેગા કરી કૂવામાં પડતું મૂકીને આપઘાત કરવાની તૈયારીમાં એક બાઈને બુચ્ચે છે. ‘પ્રભો ! મારી બૂલને કારણે મારે મરવું પડે છે. સવારે કોર્ટમાં બુબાની આપવી પડશે, એના કરતાં મરવું સારું !’ મૂલદાસના કાનમાં આ શબ્દો પડ્યા. તેઓ તરત જ તે સ્થળે આવ્યા અને તે બાઈને આશ્વાસન આપતાં તેમણે કહ્યું : ‘બહેન ! થોભો જરા ! તમે કોણ છો ? શા માટે મરી રહ્યાં છો ?’ બાઈ ધ્રૂસકે ધ્રૂસકે રડવા લાગી. બાઈએ પોતાની આપવીતી સંભળાવી. બાઈ વિધવા હતી, પણ કોઈ પુરુષે એને ભોળવીને ફસાવી હતી, અને એને ગર્ભ રહી ગયો હતો. હવે ઈબ્જત જશે, એ ભયથી બાઈ આપઘાત કરવા માગતી હતી. મૂલદાસનું હૃદય આ કરુણ પ્રસંગ જોઈને રહી ન શક્યું. તેમણે કહ્યું : ‘બહેન ! માણસ માત્ર બૂલને પાત્ર છે. ક્ષમાને પણ પાત્ર છે. તમારે બીજા કોઈનું નામ ન લેવું હોય તો અહીં જ ખુશીથી રહી જાઓ. લોકો મારા પર આશ્લેષ કરે તો ભલે કરે ! મારું નામ મૂલદાસ છે. સાચું શું છે ? તે તો તું, હું અને પ્રભુ બાણીએ જ છીએ.’ બાઈએ કહ્યું : ‘મારાથી તમારું જૂઠું નામ કેમ લેવાય ? હું આમ નહીં કરી શકું ?’ મૂલદાસે કહ્યું : ‘તમારે કોઈ પણ ખોટા પ્રપંચ કરવાનો તથી. તમને કોર્ટમાં પૂછે ત્યારે એટલું જ કહી દેજો. ‘મૂલદાસને પૂછો.’ હું ત્યાં હાજર થઈ જઈશ. પ્રભુ કૃપાથી તું, સત્ય અને પેલો પુરુષ ત્રણેય બચી જશો.’ ‘પણ આપની અમૂલ્ય પ્રતિષ્ઠા તો...’ ‘ખેટી ! ચિંતા કરીશ મા. લોકખ્યાતિ તો જલતરંગ સમી છે. અંતરંગ શ્રુમિકા એ જ સાચી વસ્તુ છે. રામ બચાવશે, સાક્ષી રામ છે.’ બીજે દિવસે મૂલદાસ કોર્ટમાં ગયા. મૂલદાસને પૂછો ! કહેતાં વેંત જ

ચારે બાબુથી લોકો મૂલદાસ ઉપર ફિટકાર વરસાવવા લાગ્યા, ગાળો દેવા લાગ્યા. પણ મૂલદાસના મનમાં જરાય ક્ષોભ નહોતો. સમાજ તો એ બાઈને સંઘરે જ શેનો? મહાત્મા મૂલદાસ સમાજની અપ્રતિષ્ઠાની પરવા કર્યા સિવાય અને પોતે બ્રહ્મચારી હોવા છતાં બાઈને આશ્રય આપવાની દૃષ્ટિએ પોતાના આશ્રમમાં લઈ ગયા. સુવાવડની વ્યવસ્થા કરી. બાળકનો ઉછેર થવા લાગ્યો. સંસ્કાર રેડવા લાગ્યા. એક દિવસ નગરનરેશ તે બાબુથી પસાર થાય છે. મૂલદાસનો આશ્રમ જાણીને ત્યાં સંતાઈ રહીને બંનેની ચર્ચા સાંભળવા બેસી રહે છે. બંનેનો નિર્દોષ અને પિતા-પુત્રી જેવો વ્યવહાર જોઈને સત્ય પ્રગટ થઈ જાય છે. રાજા મૂલદાસ મહાત્મા પાસે માફી માગે છે. પોતાની ભૂલ કબૂલે છે. પછી તો પૂછવું જ શું? સમાજ હવે સોગણા આદરથી પૂજવા માંડે છે. પણ જોખમ ખેડતી વખતે ટીકા કરે છે, કસોટી કરે છે. કસોટી સોનાની તો થવી જ જોઈએ! છેવટે આટલું જોખમ ખેડ્યું એવું પરિણામ પણ સારું જ આવ્યું. તેમણે એક પતિત બાઈને જગત્ વંદનીય સાધ્વી બનાવી દીધી.

મહાત્મા ગાંધીજીએ બ્રહ્મચર્યવ્રત સ્વીકારીને વાનપ્રસ્થ જીવન આરંભ્યું હતું; તે વખતે સત્યાગ્રહ-આશ્રમ સાબરમતીમાં બ્રહ્મચર્ય-સાધના કરનારાં સ્ત્રી પુરુષો બંને રહેતા હતા, સાથે કામ કરતાં હતાં, એક બીજાની સાથે મળવાની સ્વતંત્રતા માતા-પુત્ર કે બહેન-ભાઈ લઈ શકે છે, તેટલી જ આશ્રમવાસીઓને બાપુજી આપતા હતા. જોકે તેઓ એમ માનતા હતા કે આ પ્રયોગમાં જોખમો ઘણાં છે. લોકો બ્રહ્મચર્ય સાધના કરનારા માટે આટલી યોગ્ય છૂટછાટ માટે પણ ગાંધીજીની સખત ટીકા કરતા હતા. છતાંય ગાંધીજીએ જોખમો ખેડીને આવો પ્રયોગ કર્યો હતો; તેઓ પોતે જ સત્યાગ્રહઆશ્રમના ઇતિહાસમાં લખે છે કે ‘આજ સુધીના આશ્રમના અનુભવને આધારે હું કહી શકું છું કે જોખમ વહોરીને બ્રહ્મચર્ય પાળવાની ડોશિશ

ચાલુ' છે, તેમાં મને નિરાશાનું કારણ નથી મળ્યું. સ્ત્રી-પુરુષ બંનેને સરવાળે લાભ જ થયો છે; પણ મારો વિશ્વાસ છે કે સૌથી વધારે ફાયદો સ્ત્રીઓને થયો છે.'

મતલબ એ કે ગાંધીજીએ બ્રહ્મચર્ય સાધના વખતે ઘણી બહેનોને હાંફ આપી તેમનું જીવન ઘડી તેમને સમાજની સર્વાંગી સાધના માટે તૈયારી કરી હતી. જે આટલું જોખમ ન ખેડ્યું હોત તો નારી જાતિની આ દેશમાં ઝડપથી જે પ્રગતિ થઈ તે ન થાત. આજે સ્કૂલો અને કોલેજોમાં વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનીઓનું સહશિક્ષણ એક કોયડો બની ગયો છે. એને લીધે ઘણી વખત અવળાં પરિણામો પણ આવ્યાં છે, છતાં સહશિક્ષણનું જોખમ સમાજના ટેકા સાથે સરકાર ખેડે જ છે. એમાં જે અનિષ્ટો છે, તેને દૂર કરવા માટે રચનાત્મક કાર્યકરો અને સાધુસાધ્વીઓએ ઘણા પ્રયત્નો કરવા જ જોઈએ નહીં તો એકલી સરકાર કે સાધારણ એવો સમાજ એમાંથી આરપાર ઊતરી નહીં શકે. તેવી જ રીતે હોસ્પિટલોમાં રોગીઓની પરિચર્યા કરવા માટે પુરુષ પરિચારક કરતાં સ્ત્રી પરિચારિકાઓ વધારે રાખવામાં આવે છે. એનું કારણ એ કે સ્ત્રીઓમાં સહેજે કોમળતા અને વ્યતસલ્યની માત્રા વધારે હોય છે, એટલે રોગોની શુશ્રૂષા સાચી લગનીથી નર્સ બહેનો જ વધારે કરી શકે છે. ત્યાં પણ જોખમ ઓછું નથી ઊલટું ઘણું વધારે જોખમ છે. કારણ કે તે વખતે એકાંત અને નવરાશ તથા નર નારી અંગ રૂપશો સતત થયા કરે છે. છતાં આવું જોખમ ખેડ્યા વિના છૂટકો નથી. જે ક્રાંતિપ્રિય સાધુસાધ્વીઓ તેવાં નર્સ બહેનોને સાચી પ્રેરણા આપીને ઘડતર કરે તો તે સેવામાં સાચું બ્રહ્મચર્ય તેજ ઉમેરાતાં સહજ પ્રયાસથી કેટલું બધું મોટું કામ પાર પડી જાય! આજે આંતરરાષ્ટ્રીય માનવ સમાજ પૈકીના પાશ્ચાત્ય દેશોમાં સ્ત્રીઓમાં જે જાતની છૂટછાટ, મુક્ત સહચાર, મર્યાદાહીનતા, સ્વચ્છંદતા અને

વિલાસિતાનો પ્રવાહ ભૌતિક નિષ્કાને કારણે વહી રહ્યો છે, તેને ખાળવો હોય તો ભારતીય સંસ્કૃતિની ઉજ્જવલ મર્યાદાઓથી તે નારીઓને પ્રભાવિત કરવી પડશે અને પાશ્ચાત્ય નારીઓ ભારતીય સંસ્કૃતિની ઉજ્જવલ મર્યાદાઓથી ત્યારે જ પ્રભાવિત થઈ શકશે કે જ્યારે સમાજ સંસ્કર્તા ઉચ્ચ સાધુસંન્યાસીઓ પવિત્ર નારીઓને તથા સાધ્વીઓને અખંડ સંપર્કમાં રાખી તેમનું અહર્નિશ ઘડતર કરશે અને તે સાધ્વીઓ તથા સંન્યાસીઓને પાશ્ચાત્ય નારીઓ માટે પ્રેરક તરીકે બનાવવાનું જોરદાર માધ્યમ બનાવશે. આ કામ જો વેળાસર નહિ થાય તો ભારતીય સંસ્કૃતિમાં જો ઉજ્જવલ નારીમર્યાદાઓ છે, તે પણ ધીમે-ધીમે ભુત્સાતી જશે, અને એક દિવસ તો તે છેક નામશેષ થઈ જશે. એટલે બ્રહ્મચર્ય સાધના માટે સાધુ સંન્યાસીઓ શરીરસ્પર્શ વર્જ્ય ગણી અમુક અનિવાર્ય મર્યાદાઓ સિવાય પવિત્ર નારીઓ ને સાધ્વીઓ સાથે નિકટ સહવાસ સાધીને જો હૃદયસ્પર્શ વધારશે નહીં, અને રૂઢિચુસ્ત સમાજની ખોટી ટીકાનો ખોફ વહેરીને આગળ ધપશે નહીં તો આત્મકલ્યાણની સાથે સમાજ કલ્યાણની સર્વાંગી સાધના કરી શકશે જ નહીં.

બ્રહ્મચારિણી બહેનોની સમાજમાં આજે કદર થતી નથી, સમાજના રૂઢિચુસ્ત લોકો તો અત્યારે પોતાની બહેન કે દીકરી આજીવન કુમારી રહી બ્રહ્મચર્ય સાધના કરવા માગે તો એને તેમ કરવા ના પાડે છે. વળી વિધવા બહેનોને કુટુંબમાં લોકોનાં મેણાં ટાણાં ખાઈને અપમાનજનક સ્થિતિમાં રહેવું પડે છે. તેથી આ બહેનો રક્ષણાકાંક્ષિણી રહે છે. તે પરિસ્થિતિને સમાજના ક્રાંતિ દર્શી સાધુસાધ્વીઓએ બદલવી હોય, અને બદલવી જ છે તો એવાં પવિત્ર બ્રહ્મચારી ભાઈઓ તથા બ્રહ્મચારિણી બહેનોને સાચું માર્ગ-દર્શન હૃદયસ્પર્શ દ્વારા આપવું જ જોઈશે. ખાસ તો એવાં બ્રહ્મચારિણી બહેનોને સાચી હૂંફ અને સેવાનો કાર્યક્રમ મળે તો તેમનું

જીવન તેજસ્વી, સ્વાશ્રયી અને વધારે પવિત્ર બને અને આવી રીતે
બ્રહ્મચારિણી બહેનોને તૈયાર કરવાની પરંપરાએ લોકોમાં બ્રહ્મચર્ય
નિષ્ઠા વધશે અને સમાજમાં બ્રહ્મચર્યની દૃષ્ટિવાળા સ્ત્રી-પુરુષો પણ
વધશે; એ સાવ સ્પષ્ટ છે.

એટલે ક્રાંતિદશી^૮ સાધુસંન્યાસીઓએ આવું જોખમ ખેડીને
જૂનાં ખોટાં મૂલ્યોને નિવારી નવાં સાચાં મૂલ્યોને પ્રતિષ્ઠિત કરવા
આગળ આવીને પ્રગતિ કયે^૯ જ છૂટકો છે.

બ્રહ્મચર્યની સ્થૂળ મર્યાદાઓ ઉપર વિચાર

આત્માર્થી નરનારીએ, મર્યાદા યોગ્ય પાળવી;

મર્યાદા-ઓથ લૈ(લઘ) કિંતુ, પ્રગતિ નહિ રુંધવી. (૧૧)

બ્રહ્મચર્ય સાધના કરનાર ઉચ્ચ સાધકો માટે ભારતીય ધર્મોના ગ્રંથોમાં જુદી-જુદી મર્યાદાઓ બતાવવામાં આવી છે. જૈન ધર્મના ઉચ્ચ સાધકો માટે પણ બ્રહ્મચર્યની નવવાડો બતાવી છે. એ નવવાડોમાં અને વિવિધ ધર્મોની બ્રહ્મચર્ય મર્યાદામાં મૂળે તો મન, વચન અને કાયાથી પાંચે ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખવાની વાત આવે છે. પણ રૂઢિચુસ્ત સમાજમાં મોટે ભાગે નવવાડ કે મર્યાદાનો સ્થૂળ અર્થ જ લેવામાં આવે છે. પણ કેટલાક લોકો સોય-દોરાના ન્યાયે સ્ત્રી-સંગ નહીં કરવામાં જ બ્રહ્મચર્યનો આદિ અને અંત માને છે, તેઓ ખરેખર ભ્રમમાં છે. જે બધા જ ભોગો ભોગવવા છતાં માત્ર સ્થૂળ રીતે દૂર રહેવાની કોશિશ કરે છે, તેમની આ કોશિશ નિરર્થક અને નિષ્ફળ બને છે. બ્રહ્મચારીએ જીભના સ્વાદો છોડવા જોઈએ, શૃંગારરસ કે વિકારવર્ધક વસ્તુઓ છોડવી જોઈએ. વિકાર વશ થઈને દૂર રહીને પણ સ્ત્રીનાં અંગોપાંગો જોવામાં કે ચિંતવવામાં પણ ચોખ્ખો બ્રહ્મચર્ય ભંગ જ છે.

જૈન ધર્મમાં ઉદ્ધિષ્ઠિત બ્રહ્મચર્યની નવવાડમાં આજે મોટેભાગે પ્રત્યક્ષ મર્યાદાના પાલન ઉપર વધારે જોર આપવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે પહેલી વાતનો અર્થ એમ કરવામાં આવે છે:— ‘બ્રહ્મચારીએ સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસક રહિત સ્થાનમાં રહેવું જોઈએ.’

હવે આના ઉપર વિચારતાં, અને આજના સાધુ વર્ગના વ્યવહારને જોતાં એમ કહી શકાય કે કદાચ કોઈ કાચો સાધક હોય તો તેના બ્રહ્મચર્યને જોખમ રહે. પણ આજે જેમ વગર ઘડાયેલા જેવા— તેવાને તરત મૂંડીને દીક્ષા આપવા ઉપર જોર અપાય છે, તેવી સ્થિતિ હોય તો તો આવી સ્થૂળ વાડ પણ તેવા સાધુની બ્રહ્મચર્યની રક્ષા નહીં કરી શકે. કેમ કે બ્રહ્મચર્ય માટે પણ ઘડતર, પવિત્ર વાતાવરણ અને સાધનાની જરૂર છે. જો કહેવાતા સમાજમાં અને સમાજનેતા સાધુઓની આટલી ધીરજ ન હોય અને વગર ઘડયે જ જેવા—તેવાને તરત મૂંડવાની ધૂન હોય તો સમાજે અને સાધુઓએ તેનાં કટુ પરિણામો ભોગવવાં જ જોઈએ. જૈન ધર્મના ધુરંધર વિદ્વાન પંડિત સુખલાલજીએ એક વખત કહ્યું હતું કે, ‘જૈન સાધુઓ પ્રત્યે સમાજનો અવિશ્વાસ તો એટલો છે કે, કોઈ પણ ગૃહસ્થ પોતાની બહેન-દીકરીને એક રાત્રિ પણ એમની પાસે રાખવામાં સુરક્ષિતતા નથી જોતો.’ આવી સ્થિતિ ઉપર જૈન સમાજ ગંભીરતાથી વિચારે અને બ્રહ્મચર્યની સ્થૂળ મર્યાદાઓ પળાવવાનો આગ્રહ રાખે છે, તેથી જે બિન ઘડાયેલા સાધુઓ દ્વારા જતે દહાડે ન છૂટકે એક દહાડો ઘટ-સ્ફોટ થાય છે, તે વિષે ચેતે.

જ્યારે બીજી બાજુ આજના મોટા ભાગનાં સાધુ-સાધ્વીઓમાં ખાન-પાન સંયમ, દષ્ટિ-સંયમ, પંચેન્દ્રિય સંયમ કેટલો છે, તે પણ સાધુ-સાધ્વીઓના અસ્વાસ્થ્ય ઉપરથી પણ તરત તરી આવે છે. એટલે નવવાડમાં મોટેભાગે પ્રત્યક્ષ સ્થૂળ મર્યાદાઓ ઉપર જોર આપવામાં આવ્યું છે, તે સાવ સ્પષ્ટ રીતે નિષ્ફળ અને અકર્મણ્ય સૂચક જ સિદ્ધ થયું છે. વળી તેથી અંગત સાધનામાં પણ હાનિ જ થઈ છે.

જૈનોમાં સ્થાનકવાસી, દેરાવાસી અને તેરાપંથી દિવસે સ્ત્રી-ઓનું આવાગમન સાધુના સ્થાને બાધક નથી માનતા, રાત્રે બાધક

માને છે. જ્યારે તેરાપંથી જૈનો રાત્રે પણ બહેનોના આવાગમનને, બાધક નથી માનતા. સ્થાનકવાસી સાધુઓનાં નાના-નાના ગામડામાં નિવાસ દરમ્યાન રાત્રિ પ્રવચનમાં બહેનોનું આવાગમન ક્ષમ્ય મણાય છે. તો પછી હવે આપણે એ વિચારવું જોઈએ કે બ્રહ્મચારી સાધુ-સાધ્વીઓ માટે નવવાડ શા માટે બતાવવામાં આવી છે ? અને ક્યાં લગી એનું આજના યુગે પાલન થઈ શકે અગર તો એના અર્થમાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ પ્રમાણે પરિવર્તન કે સંશોધન થઈ શકે કે કેમ ?

મૂળે તો વાડની જરૂર ત્યાં સુધી જ રહે છે, જ્યાં સુધી વૃક્ષ પુખ્ત ન થાય. પરંતુ પુખ્ત થયા પછી પણ વાડ વૃક્ષની ચારે બાજુ રહે તો તેનો વિકાસ જ રૂંધી નાખે. તેમ બ્રહ્મચારી સાધક પણ જ્યાં સુધી પુખ્ત ન થાય, ત્યાં સુધી (પાકી દીક્ષાવાળો સાધુ થયા પહેલાં કે પોતાને બ્રહ્મચર્ય ભંગની ભીતિ લાગે ત્યાં લગી) કદાચ નવવાડની જરૂર રહે, પણ જો ઉચ્ચ સાધકના સર્વાંગીણ વિકાસ માટે પણ આવી દિવાલો સાધુતા વૃદ્ધિને નામે જાલી કરવામાં આવે તો સમાજના સર્વાંગી વિકાસની સાધના તે કરી કેમ શકશે ?

હા, એ વસ્તુ ખરી કે વિકારી ખાનપાન, વિકારી દષ્ટિ, સ્ત્રી શરીરસ્પર્શ, એક આસને બેસવું, એક ઓરડામાં શયન કરવું, એકાન્ત સેવવું, વિકારી સ્મરણ, કીર્તન, સહક્રીડા, મનમાં અબ્રહ્મચર્યના વિચારો જ ઘોળ્યા કરવા વગેરે વસ્તુઓ છોડવી તે તો સમાજમાં વિચરતા ઉચ્ચ સાધુસાધ્વી સાધકો માટે પણ અનિવાર્ય જરૂરી છે. પણ પુરુષોની હાજરીમાં પણ સ્ત્રીઓને નહીં આવવા દેવી, સ્ત્રી સાધિકા અને બ્રહ્મચારિણી બહેનો વિકાસ અને ધડતર માટે સાથે રહેવા ઇચ્છતાં હોય, તેમને તક જ ન આપવી એ બરાબર નથી. હા, ત્યાં જાગૃતિ તો રાખવી જ જોઈએ. ખરેખર તો સમાજની સર્વાંગી સાધના કરનાર બ્રહ્મચારી સાધકમાં અગ્રમતા અનિવાર્ય હોય, જોખમ બહુ જ ઓછું રહેવાનું.

કોઈ એમ કહે કે આ રીતે જે નવવાડની મર્યાદાનો અર્થ લેવામાં આવશે તો ઘણાં શિષ્યાસાચારી સાધુ સાધ્વીઓને ટેકા મળશે, તેમને માટે મર્યાદા તોડવાનો માર્ગ મોકળો થઈ જશે પણ જૈનોમાં તો સાધુ સાધ્વીની સાથે શ્રાદ્ધક શ્રાવિકાનો સતત અનુબંધ હોઈ કોઈ પણ સાધુ કે સાધ્વી દીલાંપોચાં હશે તો તરત જ લોકોમાં તે ઉઘાડાં પડી જશે. ખરી રીતે તો જૈન આગમેએ સાફસાફ કહ્યું છે, ‘જે સામે આવી પડેલા ભોગોને તજે છે, તે જ સાચો ત્યાગી છે.’ એટલે ખોટી રીતે કે શિષ્ય શિષ્યાઓના લોભમાં જે મુંડાયાં હશે, તેઓ કાંતો આથી સુધરશે, નહીં તો દીક્ષા છોડવાની ફરજ સ્વયં તેમને માથે આવી પડશે. આમાં સરવાળે તો લાભ જ થશે.

ખીજી રીતે વિચારતાં પણ આમ તો નવવાડનું સ્થૂળ રીતે પાલન કરનાર રહનેમિ અને અર્હન્નક મુનિ એકાંત સેવનથી પડ્યા છે, એટલે બ્રહ્મચર્યનો મુખ્ય મદાર તો મનના ઘડતર ઉપર છે. તે જ્યાં સુધી નહીં ઘડાય ત્યાં સુધી પુખ્તતા કાચી ગણાય. જૈન ધર્મમાં જેમ દરેલા અને જિનકલ્પી સાધુઓ માટે સ્ત્રીનો નિર્વિકારી સ્પર્શ બાધક નહીં ગણ્યો, તેમ સ્થવિરકલ્પી અને પુખ્ત સાધક માટે બ્રહ્મચરિણી બહેનો અને સાધિકાઓ સાથે વિવેકપૂર્વકનાં નિવાસ, વિહાર અને રાત્રિપ્રવચન પ્રાર્થનામાંનાં આવાગમનને બાધક નહીં જ ગણવાં જોઈએ.

જે એમ નહીં થાય તો જેમને સમાજના બધાય પ્રશ્નો લેવા છે, તેઓને મહિલાઓના પ્રશ્નો માટે ગૃહસ્થ મહિલાઓ સાથે સીધો સંપર્ક સાધવો પડશે, અને ગૃહસ્થ મહિલાઓ કૌટુંબિક જીવનમાં રહેતી હોઈ તેમનામાં એટલી નિઃસ્પૃહતા હશે નહીં, અને નિઃસ્પૃહતા, નિષ્પક્ષતા વગર મહિલાના પ્રશ્નોમાં સાચી તપાસ થઈ શકશે નહીં, એટલું જ નહીં લેવાવાનો પણ—વધુ સંભવ જ ભલે થશે. દાખલા તરીકે આજે વેશ્યાઓના ઉદ્ધારનો પ્રશ્ન છે, વિધવા બહેનોના પ્રશ્નો છે, તેવા પ્રશ્નોને એક ગૃહસ્થ મહિલા બરાબર હલ નહિ

કરી શકે; જ્યારે બ્રહ્મચારિણી સેવિકાઓ અને સાધ્વીઓ ઘડાયેલી હશે તો તેઓ આવા પ્રશ્નોમાં જોડાણથી નિષ્પક્ષ તપાસ પણ કરી શકશે, સમય પણ આપી શકશે અને નિર્લેપભાવે સાચે માર્ગે દોરીને જીતી સમાજસેવા કરી શકશે. પણ તેવી બ્રહ્મચારિણી સેવિકાઓ અને સાધ્વીઓનું ઘડતર, સહનિવાસ, સહવિચાર વગેરે વિના થવું અશક્ય છે. કારણ કે માત્ર દૂર રહી પુસ્તકો વાંચી લેવાથી જીવનનું સાચું સર્વાંગી ઘડતર થતું નથી. તરવાની કળા માત્ર પુસ્તક વાંચવાથી શીખી શકાતી નથી. તેના માટે તો પાણીમાં જોખમ ખેડીને પડતું જરૂરી હોય છે અને શીખવનારની સંગાથે હાજરી પણ જરૂરી હોય છે. તેમ જ ભવતરણ અને ભવતરણ માટે પણ જોખમ ખેડીનેય જીવનનું ઘડતર કરવું જરૂરી સહેજે બની રહે છે. બ્રહ્મચારિણી ઉચ્ચ સાધ્વીઓ દ્વારા સમાજના બધા પ્રશ્નો લેવા હોય, તેમના દ્વારા સમાજની બ્રહ્મચર્યલક્ષી બહેનોનું ઘડતર કરાવવું હોય, બ્રહ્મચર્યને વિશ્વસમાજ વ્યાપી બનાવવું હોય તો એવાં તેજસ્વી યોગ્ય સાધ્વીઓનું ઘડતર બ્રહ્મચર્યની સમાજ વ્યાપી સર્વાંગી સાધના કરવા માટે સાધુઓએ કરવું જ પડશે, અને એ વિચારની પુષ્ટિ કરતું સચોટ પ્રમાણ વ્યવહારસૂત્રમાં જોવા મળે છે. નિર્ગ્રંથોને બીજાના (આપ્તા સમાજના) અર્થે દીક્ષા અપાવવી, મુંડિત કરાવવી, તેને દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ પ્રમાણે આધુનિક સમાજના ઘડતર માટેનું શિક્ષણ આપવું, તેમના દ્વારા બ્રહ્મચર્યલક્ષી બહેનોને આવું શિક્ષણ આપી ઘડતર કરાવવું, તેમને પ્રતિષ્ઠા આપવી, તેની સાથે આહાર, વિહાર, વંદન વગેરે વ્યવહારો કરવા, તેને સાથે રાખવાં કે સાથે જુદા કક્ષમાં તેને નિવાસ કરાવવો; કલ્પે છે. તથા તેવાં યોગ્ય સાધ્વીને ઉપાધ્યાયારૂપા કે આચાર્યારૂપા બનાવવી પણ કલ્પે છે.

જેમ સાધુઓ માટે સાધ્વીના ઘડતરનું વિધાન છે, એવી જ રીતે સાધ્વીઓ દ્વારા યોગ્ય સાધુના ઘડતરનું પણ વિધાન છે. તેથી

જ શીલગુણસૂરી જેવા આચાર્યો મળે છે કે જેમણે સાધ્વીઓ પાસે વનરાજની માતાનું રક્ષણ કરાવ્યું છે. સંભૂતિ વિનય જેવા આચાર્યોએ સ્થૂલભદ્ર જેવા યોગ્ય શિષ્યોને મોકલી ડાશા વેશ્યાનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો જ છે. •

ભગવાન મહાવીર સ્વામીના વખતમાં ઘણી વખત વનખંડમાં સાધુસાધ્વીઓ સાથે વિહરતાં અને સાથે રહેતાં એવું જૈન શાસ્ત્રમાંના ભગવાન મહાવીરના જીવનપ્રસંગથી ફલિત થાય છે. એક વખત શ્રેણિક રાજા ચેલણારાણી સહિત ભગવાન મહાવીરના દર્શન કરવા જવા ઉપડ્યા. રસ્તામાં તેમણે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને ધ્યાનમગ્ન જોયા, પછી ભગવાન મહાવીર પાસે ગયા, ત્યારે ભગવાન મહાવીરની સાથે જે સાધુ-સાધ્વીઓ હતાં, તેમાં સાધુઓએ ચેલણારાણીનું રૂપ જોઈને અને સાધ્વીઓએ શ્રેણિક રાજાનું રૂપ જોઈને નિયાણાં કર્યાં હતાં. તે વખતે શ્રેણિક નૃપ ભગવાન મહાવીરને પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિની પ્રશંસા કરતાં તેમની ભાવિગતિ વિષે પૂછે છે. આ પ્રસંગ ઉપર ભગવાન મહાવીર બધાંય સાધુ-સાધ્વીઓને આ નિયાણાથી મુક્ત કરવા સંબોધે છે. એ પ્રસંગથી ફલિત થાય છે કે સાધુ-સાધ્વીઓ તે વખતે વનખંડમાં સાથે વિહરતાં હતાં અને ભલે જુદા જુદા વિભાગોમાં રહેતાં હોય, પણ એક જ સ્થળે પ્રસંગે પ્રસંગે ભેગા થઈને પરસ્પરપૂરક સાધનામાં લીન બનતાં હતાં તેમ તારવી શકાય છે. કારણ કે ત્યાં ઉતરવાનું તે વનખંડના તે બગીચા સિવાય કોઈ ખીણું સ્થળ ન હતું. શહેર પણ બહુ દૂર હતું. અને એકાએક સાધ્વીઓ ત્યાં વિહાર કરીને પહોંચી જતાં હોય, તેવું પણ સ્પષ્ટ વિગતે જણાતું નથી; કારણ કે રાજા શ્રેણિક તે રસ્તેથી પસાર થઈને જ આવ્યા હતા.

ભગવાન મહાવીરે આ મોટાં જોખમો ખેડેલાં માટે જ તેઓ ભગવાન બની શક્યા; અને જોખમનાં સ્થાનોમાં પણ ધડતર કરીને

સાચી ક્રાંતિ કરી શક્યા. સમાજની સમૂળી નવરચના તેમણે આ નવાં મૂલ્યો ઊભાં કરવા માટે જ કરી હતી. સદ્ભાગ્યે જેમ તેમના માર્ગમાં એમના પૂર્વગામી મહાપુરુષોનો ફાળો હતો તેમ પોતાનાં યુગનાં મહાન માણસોનો પણ તેમને સક્રિય સાથ હતો. આ વાત તેમના પછીના મહાન નરનારીઓ અને ખાસ કરીને ક્રાંતિપ્રિય સાધુ-સાધ્વીઓ પૂરેપૂરી સમજ્યાં હતાં. તેથી જ તેમણે અપાર જોખમો ખેડીને જ સ્થિતિ યુસ્ત જડ્યુપણું ઘણું સામે અને નિકટમાં હોવા છતાં શક્ય તેટલો સંઘને અને ધર્મને તેજલો તથા વહેલો રાખ્યો છે. જેમને તેમના અંકિત અનુભવો જોવા હોય તેવો નિશી-થસૂત્ર, વ્યવહારસૂત્ર, ઔદત્ કલ્પસૂત્ર વગેરે શાસ્ત્રો અને તે ઉપરની ચૂણી, ટીકા, નિયુક્તિ તથા લાખ્યોમાં જોઈ શકે છે.

લગવાન પાર્શ્વનાથના સમયે તો ચાર જ મહાવ્રત સાધુ વર્ગ માટે હતાં. બ્રહ્મચર્યવ્રતનો સમાવેશ અપરિગ્રહમાં જ કરી લેવામાં આવતો હતો. અને તે વખતે તેઓ સ્ત્રી સાધિકાઓ કે માતૃ-જાતિથી તદ્દન છેટા અને ખીલતા રહેતા હોય, એવો તો કયાંય હિલેખ આવતો જ નથી. પાર્શ્વનાથ લગવાનની સાધ્વીઓ પૈકીની કેટલીક સાધ્વીઓ શરીર પ્રસાધન વગેરે પણ કરતી હતી; તેવું તારવી શકાય છે.

આ બધું જોતાં લાગે છે કે ઉચ્ચ દ્રાવિડના સાધકો માટે અનિ-વાર્ય મર્યાદાની જરૂર છે જ. પણ કૃત્રિમ મર્યાદાઓથી તો મોટેભાગે દંભ અને મિથ્યાચાર જ ઊભાં થવાનાં. માટે નવવાડ હોય કે અમુક મર્યાદા હોય, તે બધા ઉપર યુગદષ્ટિએ, એકાગ્રતાથી વિચારવું જોઈએ. અને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ તથા લાવને અનુલક્ષીને એક દિશામાં વધુ કડક તો બીજી દિશામાં વધુ ઉદાર-મૂળ ધ્યેયને સાચવવા માટે-બનવું જ રહ્યું.

અહ્યયર્થના યુગદષ્ટિએ વિચાર

પલટાતાં યુગે-યુગે, મૂલ્યો મર્ત્ય સમાજનાં;

મૌલિક સત્ય રાખીને, કર્મકાંડો ફેરે બધાં. (૧૨)

યુગે-યુગે મૂલ્યો બદલાય છે. પલટાય છે. એક યુગમાં, જ્યારે અહ્યયર્થનું કોઈ નામ પણ જાણતું નહોતું, વિવાહપ્રથા પણ આર્યોએ સ્વીકારી નહોતી, ત્યારે સ્ત્રીઓ અને પુરુષો મુક્ત સહચારની રીતે વિચરતાં. કોઈને કોઈ બંધન ન હતું; સ્ત્રી કોઈ એક પુરુષને કે પુરુષ કોઈ પણ એક સ્ત્રીને જ વફાદાર ન હતાં.

ધીમે ધીમે આર્ય સંસ્કૃતિમાં વિધિસરની લગ્નપ્રથા સ્વીકારાઈ. પ્રથમ પ્રથમ ભાઈ અને બહેન પણ પરણી શકતાં ! પરંતુ સંશોધન થતાં તેને લગતાં નિયમનો સ્વીકારાયાં. સુઅસાંતિ ને વિકાસ અર્થે લગ્ન કર્યા પછી ગૃહસ્થજીવનમાં પરિણીતસ્ત્રી સાથે પણ અમુક મર્યાદાઓ સ્વીકારાઈ ગઈ. તથા અત્યંત ઉચ્ચ સાધના કરનારાઓ અથવા પૂર્વજન્મથી અનુભવી એવા સમાજ સેવકો બાળવયથી પણ પૂર્ણ અહ્યયર્થની સાધના કરવા લાગ્યા. વળી પાછી આ સાધનામાં ભરતીઓટ આવતી ગઈ. છેલ્લે આપણે જોયું કે રામકૃષ્ણ પરમહંસ, અરવિંદ મહર્ષિ તથા મહાત્મા ગાંધીજી વગેરેએ અહ્યયર્થ સાધનાને નવો વળાંક આપ્યો. તેઓએ અહ્યયર્થ સાધનામાં કેટલાંક જૂનાં વિકાસાવરોધક મૂલ્યોમાં પલટો લાવવા વિવિધ રીતે પ્રયત્નો કર્યા. અને એકંદરે અહ્યયર્થ સાધના તેજસ્વી અને દરેક પુરુષ સ્ત્રી માટે શક્ય અને વ્યવહારિક બની. સદ્ભાગ્યે આજે તો ટોપ કુમારી બહેન પણ આજીવન અહ્યયારિણી રહેવા ઇચ્છે તો તેને માટે માર્ગ ખુલ્યો છે.

મહાત્માગાંધીજીએ આ રીતે અનેક બહેનોને તૈયાર કરી હતી. એટલે હવે ‘સ્ત્રીઓ અહ્મચારિણી થઈ જ ન શકે, વિધવા બહેનો શીલવતી હોવા છતાં અમંગળકારિણી છે, અથવા અહ્મચારી પુરુષો કરતાં અહ્મચારિણી સ્ત્રીઓ નીચી છે, એ જૂનાં ખોટાં મૂલ્યોને હવે કાઢપણુ વિચારક સ્વીકારવા માટે તૈયાર નથી.

ઉપલી રીતે જ પુખ્ત સાધુ સંન્યાસીઓ સાથે કોઈ સાધ્વી કે અહ્મચારિણી બહેન રહેવા ઇચ્છે તો રહી જ ન શકે, સાધુઓના સ્થળે રાત્રે પુરુષોની હાજરીમાં પણ માતા-બહેનો પ્રાર્થના પ્રવચનમાં આવી જ ન શકે, સાધ્વી ગમે તેવી દીક્ષામાં મોટી હોય તોય સાધુઓથી નીચી છે, માટે તેણીએ સાધુઓને વંદન કરવું જ જોઈએ એવા બધાં વિકાસાવરોધક ખોટાં મૂલ્યો હવે ઝડપભેર ફેરવાઈ રહ્યાં છે. ફેરવાવાં જ જોઈએ. સ્ત્રીઓ વિષે જે નિંદા-જનક વચનો ધર્મગ્રંથોમાં કે ખીજે લખાયાં છે તેમાં પણ ફેરફાર કરવો પડશે.

અહ્મચારી ઉચ્ચ સાધક માટે જૈન આગમોમાં જે નવવાડ ખતાવવામાં આવી છે; તેના ઉપર પણ નવેસરથી અને સર્વાંગી રીતે વિચારવું પડશે. કોઈ પણ સાધુ પ્રતિજ્ઞા લેવાથી પૂર્ણ સાધુ નથી થઈ જતો, પણ પૂર્ણ સાધુ થવાનો સંકલ્પ કરે છે. એટલા જ માટે દશવૈકાલિક સૂત્રમાં નવવાડનો આગ્રહ કરાયો છે. પરંતુ જેટલો તે આગ્રહ કર્યો છે, તેનાથી અનેક ગણો આગ્રહ નવાયુગને અનુરૂપ રહે તેવી વાત પણ બે અઢી હજાર વર્ષ પહેલાંના એ જ આગમગ્રંથમાં કહી જ દીધી છે. જેથી આપણને ખ્યાલ આવશે કે જૈન આગમોનાં ‘સાતત્ય રક્ષા’ ની સાથેસાથ ‘પરિવર્તન શીલતા’ને કેટલો બધો અવકાશ સતત રહ્યા કર્યો છે. દશવૈકાલિક સૂત્ર સ્પષ્ટ બોલે છે.

મનોરૂ અને પ્રિય ભોગ પ્રાપ્ત થવા છતાં તેનાથી પીઠ ફેરવી લે છે, અર્થાત્ ભોગો સ્વાધીન હોવા છતાં પણ જે ત્યાગે છે, તે જ

સાચો ત્યાગી કહેવાય છે. વસ્ત્ર, સુગંધ, આભૂષણ, સ્ત્રીઓ અને શયન વગેરે જેને સ્વાધીન નથી, એટલા માટે ભોગવી શકતો નથી, પણ મનમાં તો તેના જ વિચારો કર્યા કરે છે, તે કદી ત્યાગી કહેવાતો જ નથી.

ઉપલી દૃષ્ટિએ આજે સાચો બ્રહ્મચારી સાધક તે જ ગણાશે, જેની સામે પડવાનાં સાધનો હોવા છતાં પણ પોતાના વિચાર ઉપર દૃઢ રહીને અનેક જોખમો વચ્ચે સહજ સ્થિર બન્યો હશે. જે સાધક ચારેબાજુ વાડોના બંધનો ઊભા કરીને, સાધનો મળતાં નથી, માટે છેડે છે, અને સાચા બ્રહ્મચર્યના વિધેયાત્મક વિચાર ઉપર દૃઢ રહેતો નથી તથા મનમાં ખરાબ વિચારો ઘોળ્યા કરે છે તે સાચો સાધક ગણાશે જ નહીં. એ જ રીતે બ્રહ્મચર્યને સાચું તેજસ્વી અને સમાજગમ્ય પણ બનાવવાનું રહેશે.

જૂના વખતમાં તો બ્રાહ્મણો પણ જગૃત હતા, સમાજમાં કોઈના ઉપર અન્યાય-અત્યાચાર થતા કે સમાજમાં અનિષ્ટો ચાલતાં તેને રોકવા જાતે અહિંસક પ્રયત્નો કરતા, અથવા ક્ષત્રિયોને સ્વધર્મ પ્રેરિત કરીને તેમના દ્વારા અનિષ્ટો નિવારાવતા. જનતાના આગેવાનો-મહાજનો પણ જગૃત હતા અને સાધુઓ તો અત્યંત જગૃત હતા. તે જમાનામાં યાતાયાતના ઝડપી સાધનો ન હતાં, જેથી જગતની સાથેના સંપર્કો વધ્યા નહતા. લોકસંપર્ક પણ બહુ જ ઓછો થતો. નાનામોટાં અનિષ્ટોને તો બ્રાહ્મણો, મહાજનો કે ક્ષત્રિયો જ દૂર કરી દેતા હતા, એટલે સાધુવર્ગ પાસે એટલા બધા પ્રશ્નો આવતા પણ ન હતા. માટે જ મોટેભાગે સાધુસાધ્વીઓ નગર કે ગામની બહાર, બગીચા, વનખંડ, ગૂફાઓ અથવા નિર્જન સ્થળોમાં નિવાસ કરતાં, એટલે જ નવવાડ પૈકી પહેલી વાડમાં કેટલાક આચાર્ય મહાનુભાવોએ સ્ત્રી, પશુ, નપુંસક રહિત સ્થાનમાં સાધુઓ વસવાની વાત કરી.

હવે તો સંદર્ભ આપ્યો બદલાયો છે. ભારતની જનસંખ્યા ફૂટકે ને ભૂસકે વધતી જાય છે, શહેરો અને ગામોમાં બહુ જ ગીચ વસતિ થઈ ગઈ છે. લોકોને રહેવાનું સ્થળ પણ બહુ જ મુશ્કેલીથી મળે છે. સાધુસાધ્વીઓ પણ વસતિની વચ્ચે જ નિવાસ રાખે છે. આવે વખતે સાધુઓ સ્ત્રી-પશુ-પંડક રહિત સ્થાનની વાત જ કર્યા કરે તો થોડા જ વખતમાં સાધુઓને રહેવાનું સ્થળ મળવું પણ કદાચ અશક્ય થઈ જાય ! અથવા ઉપાશ્રય કે સાંપ્રદાયિક સ્થળોથી જાંચે જીકી જગત યોગાનમાં આવી જ ન શકાય. માટે મુખ્ય મર્યાદા પૂરેપૂરી જાળવી રાખી એટલે કે પોતપોતાની અનિવાર્ય મર્યાદાઓ માળી સાધુસાધ્વીઓએ સર્વાંગી કાર્યે સાધના માટે એવો સુધારો તો કરવો જ પડશે. જેથી દરેક નરનારીને પૂરેપૂરી અને યોગ્યતા મુજબ તક મળી રહે. શાસ્ત્રોમાં પણ નવવાડ વિષે ઉત્સર્ગ અને અપવાદ બન્ને વિધાનો કર્યા છે. જેનો સહેજ ધિશારો મેં પાછલા પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ કર્યો જ છે.

આજે તો યુગ અને પરિસ્થિતિ સાવ બદલાઈ ગઈ છે, માટે બ્રહ્મચર્ય સાધનાના જૂનાં ખોટાં અવરોધક અને એકાંગી મૂલ્યોને નિવારી નવાં સાચાં મૂલ્યોને સ્થાન આપવું જ પડશે. કોઈ કોઈ સ્થળે અને ખાસ તો ક્રાંતિપ્રિય સાધુસાધ્વી માટે આજે જૂના કાળનો અપવાદ માર્ગ ઉત્સર્ગ બનશે. અને ઉત્સર્ગ માર્ગ અપવાદ બને તો પણ નવાઈ નથી. છેદ સૂત્રમાં અગાઉની જેમ ખીજ એક ઠેકાણે બતાવવામાં આવ્યું છે કે, ‘સાધુના પગમાં કાંટો વાગી જાય અને કાઢી શકાતો ન હોય, પણ કોઈ સાધ્વી કાંટો કાઢવામાં કુશળ હોય તો તેની પાસેથી કઢાવી લેવો.’ એક બાજુથી તો સ્ત્રીનો નિર્વિકાર શરીર સ્પર્શ પણ સાધુઓ માટે વર્જિત છે, પણ આવે પ્રસંગે તે ક્ષમ્ય ગણાય છે. ‘કોઈ સાધ્વી નદીમાં ડૂબતી હોય અને તે વખતે કોઈ સાધુ ત્યાં હાજર હોય, ખીજે કોઈ મદદગાર ન હોય, તો સાધુ

તેને તરીને ખેંચીને બહાર કાઢી લાવે. 'આવા આવા કપરા પ્રસંગે નિર્દોષ સ્ત્રી સ્પર્શ બાધક નથી થતો, એમ જૈન સૂત્રો કહે છે. છતાં આજે કાંટો કાઢવા જેવી બાબતમાં કોઈ સાધુને સાધ્વી-શરીરનો નિર્દોષ સ્પર્શ પણ ક્ષમ્ય નહીં ગણાય. ટૂંકમાં કાળે કાળે મૂલ્યો પલટાઈ જાય છે. વાયકો જાણે જ છે કે ભગવાન પાર્શ્વનાથના યુગમાં જેમ રંગીન વસ્ત્રો પહેરવા છતાં પણ સાધુ અપરિચ્છી રહેતો; તે મહાન ગણાતો, પણ આજે રંગીન વસ્ત્ર પહેરનાર મહાવીરનો સાધુ અપરિચ્છી છતાં મહાન નથી ગણાતો, તેમજ એક કાળે સ્ત્રી-પશુ-પંડક રહિત સ્થાને રહીને સમાજના પ્રશ્નોને બહુ જ અલ્પ માત્રામાં સ્પર્શતો કે ન સ્પર્શતો તે જ મહાન ગણાતો. કારણ કે એ વખતે અનાસક્તિનું માપ અસંપર્કપણું હતું પણ આજે સુસ્ત-પણે અનિવાર્ય મર્યાદાઓ પાળવા છતાં સ્ત્રીઓ દ્વારા સમાજની સર્વાંગી સાધનાનાં કામો લઈ શકે, તે સાધુ મહાન ગણાશે. કારણ કે ક્રાંતિપ્રિયતાની પહેલ સાધુ-પુરુષ કરશે અને તેવા સાધુઓએ અહિંસા દ્વારા ક્રાંતિ કરવી પડશે. જ્યારે અહિંસાની શક્તિ પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓમાં જ વધારે રહેવાની, માત્ર તેમનું સારી પેઢે ધડતર કરવાની જરૂર રહેશે. એટલે આજના યુગે સ્ત્રીઓથી બહીતા રહે, વેગળા રહે તે જિંયા નહીં, પણ નિયમો સુસ્ત પાળવા છતાં, રૂઢિ-સુસ્ત વર્ગની ટીકા સહીને પણ જે સ્ત્રીઓ દ્વારા સ્વપર કલ્યાણનાં અહિંસક કાર્યક્રમો સફળ કરી શકશે, તેવાં કાર્યો લઈ શકશે, તેમને જ જિંયા સાધુ માનવા પડશે. આ યુગ દષ્ટિને ભૂલીને જે બ્રહ્મચર્ય સાધના કરાશે તો તે એકાંગી, અતડી અને વિકાસાવરોધક થશે. એટલે આજની નવવાડોમાં આ દષ્ટિએ જ વિચારવું પડશે. ટૂંકમાં વિકાર, દષ્ટિએ માતાઓ-બહેનોથી દૂર રહી, પળે પળે જગૃતિ રાખવી અને વાતસલ્ય દષ્ટિએ નજીકમાં નજીક આવી તેમનું ધડતર કરવું, હૃદય આપવી. સમાજના પ્રશ્નો લેવા માટે સાધ્વીઓને, માતાઓને તૈયાર કરવી રહેશે. મહાત્મા ગાંધીજી બ્રહ્મચર્ય પ્રતિગ્રા લીધા પછી

વિકાર દષ્ટિએ ખૂબ જ સાવધાન રહેતા; પણ વાત્સલ્ય દષ્ટિએ તેમની ટીકા અતિશય થવા છતાં પણ તેમણે બહેનોને નજીક રાખી ઘડતર કર્યું, અને તેમનામાં નૈતિક હિંમત પૂરી.

કદાચ કોઈ એમ કહે કે આજના ભૌતિક લાલસાના આકર્ષક જમાનામાં કાચા સાધકો માટે નવવાડમાં છૂટ ન હોઈ શકે, જિલટી તે કડક કરવી ઘટે. હા; કદાચ પુખ્ત સાધકો માટે એટલે કે પીઠ સાધકો માટે કદાચ છૂટ સ્વીકાર્ય હોઈ શકે, પણ અમુક સાધક કાચો છે કે પુખ્ત છે? એનો નિર્ણય કોણ કરશે? જેઓ જૈનશાસ્ત્ર પ્રમાણે ૨૦ વર્ષની દીક્ષાના પર્યાયવાળા હોય અથવા ૬૦ વર્ષની ઉમરના હોય, તેઓ સ્થવિર કહેવાય છે, એટલે તેવાઓને પુખ્ત ગણીને નવવાડમાં આપણે છૂટ આપી શકીશું ખરા ?

મને લાગે છે કે આ પ્રશ્ન ગંભીર છે અને છતાં ઘણો જ અગત્યનો છે. એના ઉપર દીર્ઘદષ્ટિથી વિચાર કરવો જોઈએ. અગાઉ કહ્યું તેમ આજે યુગાનુલક્ષી દષ્ટિ રાખીને દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ પ્રમાણે પુખ્તતા કે સ્થવિરની જે જૂની પરિભાષા છે, એમાં સંશોધન કરવું પડશે. અને નવા સાચાં મૂલ્યો સ્થાપવા માટે, એના અર્થમાં પણ સુધારો કરવો પડશે. જૈનસૂત્રોમાં સ્થવિર સાધુ માટે કેટલીક ખીજ છૂટછાટો આપવામાં આવે છે, પણ એવો સ્થવિર જે ‘ગીતાર્થ’ ન હોય તો તેને સ્વતંત્ર વિચરવાની ના પાડી છે, તે કોઈ ગીતાર્થ નિશ્ચિત થઈને વિચરે, એવું ત્યાં વિધાન છે. ‘ગીતાર્થ’નો જૈનશાસ્ત્રની જૂની વ્યાખ્યા પ્રમાણે એ જ અર્થ કરવામાં આવે છે કે જે ‘આચારાંગ સૂત્ર કૃતાંગનો જ્ઞાતા હોય, ચાર છેદ સૂત્રો લણેલો હોય, અને પ્રાયશ્ચિત વિધિમાં પારંગત હોય.’ આમાંથી ફક્ત એ થાય છે કે સ્થવિર લલે અનુલવી હોય પણ જે શાસ્ત્રજ્ઞાની અને સમાજવિજ્ઞાની-વ્યવહાર કુશળ-ગીતાર્થ ન હોય તો તે પીઠ કે પુખ્ત તરીકે માનવામાં આવતો નથી. હવે આપણે આજના મુગે

‘ગીતાર્થ’ (પુખ્ત)ને નવાં મૂલ્યોની દૃષ્ટિએ વિચારવો પડશે. આજે તો ખરી રીતે જોતાં જે સમાજની સર્વાંગી સાધના માટે નવી સમાજ રચનાના વિજ્ઞાનમાં વિચાર અને આચાર બંને દૃષ્ટિએ ઘડાયેલો, કસાયેલો હશે તથા અનુબંધ વિચારધારાની કક્ષાએ સર્વાંગી દૃષ્ટિએ સાધના કરવા તૈયાર હશે, તે મહાન સાધક-સાધિક જ આજના યુગનાં ગીતાર્થ કે પુખ્ત ગણાશે. કદાચ તે પૈકીનાં કોઈને જૂનાં શાસ્ત્રનું સ્થૂળ જ્ઞાન ભલે ઓછું હશે. પણ તેમાંનું તથા વિવિધ ધર્મશાસ્ત્રોનું તત્ત્વજ્ઞાન તો તેનામાં હશે જ. સાથે સાથે તે સાધક કે સાધિકા એટલે કે તેવાં સાધુસાધ્વી બધાય ધર્મોના સમન્વયની દૃષ્ટિએ સમાજની સર્વાંગી સાધના કરનાર હશે. વળી યુગની અનુબંધ વિચારધારામાં જે ચાર સંગઠનો મહત્ત્વપૂર્ણ છે, તેની સાધના અને પ્રેરણા કરવા જ્યારે તે તૈયાર હશે, ત્યારે સહેજે જ તેને ચાર સંગઠનોના સંપર્કમાં આવવું પડશે, મતલબ એ કે નૈતિક જનસંગઠન, જનસેવક સંગઠન, રાષ્ટ્રીય મહાસભા (લોકશાહી ઢબનું રાજ્ય સંગઠન) અને ક્રાંતિપ્રિય સાધુસાધ્વી વર્ગ; આ ચારેય સંગઠનો વચ્ચે તેની સાધના અને પ્રેરણા ચાલશે, ત્યારે જો કોઈ પણ પ્રકારની બ્રહ્મચર્ય-સાધના કે સત્યાદિ સાધનામાં ક્ષતિ કે ગડબડ હશે તો તરત જ આ ચારેય સંગઠનો પૈકીનું કોઈ પણ એક અથવા બધાય તેને ક્ષી દેશે, ચેતવી દેશે અને તેની ક્ષતિ જરાપણ ચાલવા દેશે નહીં. તેથી કાંતો તેવાં ક્રાંતિપ્રિય સાધુસાધ્વીને પોતાની ક્ષતિ સુધારવાની ફરજ પડશે અને કાંતો એવા ક્ષતિધારીને તે સંગઠનો ફેંકી દેશે.

આ નવા યુગનાં ગીતાર્થ-પુખ્ત અને યોગ્ય જે સાધુસાધ્વી હશે, તેને જ નવવાડમાં સહેજે સહેજે પેલી છૂટ મળી ગઈ હશે. બાકીનાં જે એકાંતમાં, વ્યક્તિગત સાધનામાં કે રૂઢિવાદિતામાં જ મસ્ત છે, તેમને પુખ્ત પણ નહીં ગણવામાં આવે, અને તેમની તેવા પ્રકારની સર્વાંગી દૃષ્ટિ ન હોય તેવી છૂટ પણ તેમનો સમાજ

ચાલવા જ નહીં દે અને આવી પુખ્તતા કે અપુખ્તતાનો નિર્ણય ચાર અનુબંધવાળા સંગઠનો જ કરી દેશે, એટલે આ માટે કયાંય ખૂંચવા દૂર જવું જ નહીં પડે.

એક વાત વારંવાર પુનરુક્તિ કરીને આદિથી કોઈને અંત સગી કહેવાની પ્રાપ્ત થાય છે, અને જે બ્રહ્મચારી પુખ્ત સાધુઓ માટે ખાસ વિચારણીય છે, તે એ કે આજના યુગે જ્યારે બ્રહ્મચર્યનાં નવાં મૂલ્યોનું ખેડાણ થઈ રહ્યું છે, ત્યારે તેમણે બ્રહ્મચર્યનો નિષેધાત્મક અર્થ કે સ્ત્રીઓથી દૂર રહેવું, ખીતા રહેવું; એવા અભાવાત્મક અર્થ છોડીને વિધેયાત્મક કે ભાવાત્મક જ અર્થ ગ્રહણ કરવો જોઈશે. મતલબ કે બ્રહ્મચર્ય એટલે ‘બૃહત્સંકલ્પમાં જ વિચરવું’ એવા વિશાળ અર્થ લેવાશે તો બ્રહ્મચર્ય સહેલું અને સહજ થઈ જશે. પછી તો પાંચેય ઇન્દ્રિયોની શક્તિ વિશ્વનાં આત્માઓની સેવામાં વપરાશે પછી આવાં ક્રાંતિપ્રિય સાધુસાધ્વીઓને વિશ્વાત્માઓની અસેવા-કુસેવા કે અહિત થતું હોય, એવી કલ્પના જ શા માટે આવે ? વૈદિક ધર્મમાં આપણે મહાભારતનાં પાત્રોને જોઈએ છીએ, ત્યારે સહેજે સહેજે વિધેયાત્મક બ્રહ્મચર્યનું માર્ગદર્શન મળી રહે છે. દા.ત. જ્યારે લીધમપિતામહને વિચાર આવ્યો કે પિતાના સંતોષ માટે મારે સંયમ પાળવો છે, બસ, પિતાનો સંતોષ જ તેમનું બ્રહ્મ બની ગયું; અને એમાંથી તેઓ અખંડ બ્રહ્મચારી બની ગયા. એવા બ્રહ્મચારી પશ્ચિમના દેશોમાં પણ છે. એક વૈજ્ઞાનિક રાતદિવસ પ્રયોગમાં જ લીન રહેતો; તેને એક બહેન હતી. ભાઈ પ્રયોગો કર્યા કરે, અને એની સેવા માટે કોઈ નથી, એમ જોઈને એ બ્રહ્મચારિણી રહી ને ભાઈની પાસે જ રહી એની સેવા કરતી રહી. એ બહેન માટે બંધુ-સેવા જ બ્રહ્મ-સેવા થઈ ગઈ. જૂના વખતમાં ગુરુકુલોમાં રહેનારા બ્રહ્મચારીઓનું બ્રહ્મચર્ય વ્રેદધ્યનમાં એકાગ્રતાથી સધાતું હતું.

મહાત્મા ગાંધીજીએ જનતાની સેવા કરવા માટે, નવસમાજનું ઘડતર કરવા માટે અહ્મયર્થ વ્રત લીધું હતું. તેમના માટે જનસેવા એ જ અહ્મસેવા બની ગઈ. એ જ રીતે પુખ્ત સાધુઓ વિશ્વની સર્વાંગી-સાધના દ્વારા આત્મકલ્યાણ સાથે વિશ્વકલ્યાણનું ધ્યેય સામે રાખીને ચાલે તો એ જૂહત સંકલ્પ જ તેમને માટે અહ્મયર્થ સાધનાનું સર્વજ બની જશે. તેઓને ઇન્દ્રિયનિગ્રહ કરવો નહીં પડે, એ સહજ સાધ્ય સહેજે જ થઈ જશે. આ રીતે આજના યુગે અહ્મયર્થનું સામાજિક મૂલ્ય ઊભું કરવાની જરૂર છે; જેમાંથી નરનારીના મર્યાદાપૂર્ણ સહ-જીવનમાંથી વિદ્યેયાત્મક અહ્મયર્થ આપોઆપ ઊભું થઈ જ જવાનું.

સર્વથા સૌ સુખી થાઓ,

સમતા સૌ સમાચરો;

સર્વત્ર દિવ્યતા વ્યાપો,

સર્વત્ર શાન્તિ વિસ્તરો.

‘ સંતબાલ ’

આપણાં ઉત્તમ પુસ્તકો

લેખક : મુનિશ્રી સંતબાલજી

				કિંમત
જૈન દષ્ટિએ ગીતા દર્શન ભા. ૧-૨	...	...	...	૮-૦૦
આચારાંગ સૂત્ર	...	...	...	૫-૦૦
ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર	...	...	...	૧-૫૦
દશવૈકાલિક સૂત્ર	...	...	...	૦-૭૫
સાધુતાનું જીવન દર્શન	...	...	...	૫-૦૦
આદર્શ ગૃહસ્થાશ્રમ	...	...	...	૩-૫૦
અનંતની આરાધના	...	...	...	૨-૦૦
વાતસલ્ય મંજરી	...	...	...	૧-૫૦
નારીને ચરણે	...	...	...	૧-૦૦
યૌવન	...	...	...	૨-૦૦
સાધક સહચરી	...	...	...	૧-૫૦
સન્મુદા (પ્રાર્થના સંગ્રહ)	...	...	...	૧-૨૫

લેખક : મુનિ નેમિચંદ્રજી

અનુબંધ વિચારધારા (ગુજરાતી)	...	...	૦-૭૫
” ” (હિન્દી)	...	...	૧-૦૦
સાધુ સાધ્વીઓને (ગુજરાતી)	...	...	૧-૦૦
સાધુ સાધ્વીઓને (હિન્દી)	...	...	૦-૬૦

પ્રાપ્તિ સ્થાન :

મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર
હડીભાઇની વાડી-દિલ્હી દરવાજા બહાર
અમદાવાદ-૧. (ગુજરાત)

નવાં માનવી

માનવ હૃદયમાં ઝિઝતી નવી
અભિલાષાઓ, નવી આકાંક્ષાઓ,
નવા વિચારોને વાર્તા, પ્રસંગચિત્રો,
નિબંધો, નાટકોરૂપે રજૂ કરતું
માસિક.

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૩-૦૦

: કાર્યાલય :

હડીભાઇની વાડી,

અમદાવાદ-૧

મુદ્ર : ૦૦-૫૦